

ZEVEN EEUWEN STENEN BAKKEN IN HET BRUGSE VRIJE

1. De eerste steenbakkerijen

De archeologie leert dat de mens enkele millennia geleden ertoe gekomen is om, door middel van de hitte, aan een hoeveelheid klei een duurzame vorm te geven. Algemeen wordt aangenomen dat de bewoners van de delta van de Eufraat en Tigris reeds ca. 4000 v. K. kleiklumpen in de zonnehitte lieten verharderen. Zulke gebakken stenen waren echter weinig duurzaam. Daarom gingen de Mesopotamiërs ca. 3200 ertoe over om de kleiklumpen door middel van de vuurhitte harder te bakken. De echte baksteen was geboren. Aan een gebakken steen kan men, naargelang het doeleinde, allerlei vormen geven. Men maakte ook stenen om te vloeren en om te dekken, men vervaardigde aarden potten en pannen.

De steenbakkerij ontwikkelde zich eerst in de alluviale gebieden van Mesopotamië, Indië en Egypte. De Grieken gebruikten weinig bakstenen, wel meer gebakken dakpannen. Ze brachten de steenbakkerij over naar Zuid-Italië. De Etrusken namen die kunst van hen over, en de Romeinen hebben die verder ontwikkeld. Dezen bakten 'lateres', d.i. bouwstenen met 2 tot 5 cm dikte, en 'tegulae', d.i. daktegels van 1,5 tot 3 cm. De Romeinen brachten de steenbakkerskunst naar Gallië, en in de Rijnstreek tot bij Nijmegen¹.

De Romeinse heerschappij verviel in de 5de eeuw. We nemen aan dat de baksteennijverheid toen een grote achteruitgang kende. J. Hollestelle wijst echter erop dat de steenbakke-

rij in het Rijnland en Noord-Frankrijk niet geheel ten onder gegaan is. We vragen ons inderdaad af waarom een paar private ondernemers niet verder zouden stenen gebakken hebben? Ze konden gewoon de Romeinse methoden verderzetten. Men mag ook aannemen dat sommige kloosters zich niet alleen op de grondontginning, maar ook op het steenbakkersbedrijf toelegden.

Langs het verromeinste Gallië zijn enkele Latijnse termen voor baksteen naar de Nederlanden gekomen. De Romeinen legden zich aanvankelijk vooral toe op het bakken van dekstenen, nl. 'tegulae'. Deze term beduidt de grote, platte dekteregel. Dergelijke tegels werden geleidelijk ook in muren, zuilen en bogen verwerkt, zoals men nu nog te Pompeii en Herculaneum kan zien. Een gebakken bouwsteen heette in het klassieke Latijn wel later, maar werd verder ook tegula genoemd. Doordat de bakstenen meestal een vierkante vorm hadden, heetten ze 'quadratus later' of 'quarellus', d.i. quarreau, vierkante baksteen².

In de Middelnederlandse teksten beduidt niet alleen 'quareel', maar ook 'tegele' een gebakken steen. Steunend op verscheidene posten uit de Brugse stadsrekeningen van de 14de eeuw verklaart Gilliodts: „quareelteghele, kareelsteen ou brique, quareel simplement, comme de nos jours le mot kareel, s'employait aussi pour désigner la brique”; „teghel, tichel, brique, synonyme de quareel et de quareelteghele”³. Ook Verwijs-Verdam verklaart: „quareel, tichel, tichelsteen, gebakken steen”⁴; „teghel,

metselsteen, gebakken steen, baksteen, tichel"⁵. Een plaats waar klei tot steen gebakken werd, heette een 'teghelrie' of een 'teghelovene'.

Verscheidene historici hebben de steenbakkerij in de Nederlanden bestudeerd. Ze komen voorlopig tot het besluit dat de bedoelde nijverheid eerst omstreeks 1200 in onze gewesten verscheen⁶. De vorm van de oorspronkelijke tegula paste niet bij onze soort van bouwwerken. Door de brede, dunne daktegel smaller en dikker te maken bekwam men een stevige bouwsteen. L. Devliegheer en J. A. Trimpe Burger wijzen erop dat de oudste 'teghelen' 30-32 cm lang, 14-15 cm breed, en 7-8 cm dik waren⁷. Nu nog kan men in de onderste lagen van gebouwen uit de 13de-14de eeuw bakstenen met nagenoeg het bedoelde formaat opmerken⁸.

In de Salvatorskerk te Brugge vindt L. Devliegheer een baksteenmuur die ca. 1200 opgetrokken werd. Het metselwerk bestaat uit slecht gebakken stenen van het grootste formaat. Ook in de volgende gebouwen zijn er baksteenmuren, die schrijver in het begin van de 13de eeuw situeert: het St.-Janshospitaal van Brugge, de kerktorens van Zuienkerke en Varsenare, de kerk van Ter Duinen. In deze gevallen bezitten de 'tegulae' een formaat dat ietsje kleiner is⁹. Hoe dan ook, ca. 1200 werkten enkele tegelriën in de Vlaamse polders.

De Vlaamse baksteennijverheid breidde zich in de loop van de 13de eeuw uit, in zoverre dat reeds ca. 1280 grote hoeveelheden karelen uit Vlaanderen naar Engeland verscheept werden¹⁰. Te Lissewege staat de reusachtige schuur van de Abdij ter Doest, die volgens L. Devliegheer ca. 1275 gebouwd is. In de muren steken tienduizenden bakstenen met ca. 29 cm lengte. Zoals we verder zullen zien, bezat Ter Doest reeds vóór 1279 een eigen tegelrie.

Onze studie over de steenbakkerij bestreft hoofdzakelijk het Brugse Vrije, voornamelijk

de streek ten noorden van Brugge. Af en toe vermelden we nuttige gegevens uit andere parochies rond Brugge. We wijzen alvast erop dat we niet alle attestaties over middeleeuwse tegelriën in de bedoelde streek konden bereiken, en dat plaatselijke zoekers nog heelwat aanvullende elementen zullen opdiepen. In de streek Steenbrugge-Oedelem steekt een kleilaag onder een tamelijk dun zandig dek. Anderzijds vindt men in de polderstreek bovenaan 1,5 m tot 2 m zeelei. In de stroken waar de Duinkerke II de bovenlaag niet weggespoeld heeft, steekt onder de klei een turfpakket met 0,5 m tot 1 m dikte. Zulk landschap ligt tussen Dudzele, Lissewege en Ramskapelle¹¹. De grenzen zijn grosso modo: de Lisseweegse Watergang, de Westkapelse Weg te Dudzele, de Heistlaan te Ramskapelle, de zeeoever tussen Heist en Zeebrugge¹².

De tegelrie van de Abdij ter Doest is de oudste ons bekende steenoven in het Brugse. Deze bevond zich langs de Doestarm, die van de Lisseweegse Watergang uit naar de abdij liep: „daer t water keert ter teghelriën waert"¹³. Vervolgens vinden we in 1284 te Dudzele een tegelrie even ten noorden van de plaats, waar de Dudzeelse Watergang in de Lisseweegse Vaart uitmondde: „invalende in de Lissewegheer Hee, by Ihans Serreinghers soens, zuders der teelrie"¹⁴. Te Zuienkerke¹⁵ bezat SJH een steenoven op zijn hoeve Schuwinge. Rek. SJH nr 14, rol 1290: „expensus teghelrie nostre", d.i. uitgaven voor onze tegelrie. De Flou XV, 723, situeert ± 1300: „die teghelhoven" te Schoondijke; de 'teghelpitte' te St.-Pieters; 'die teghelbelec' te Stavele; in 1304 „sabs teghelrie vanden Echoute" te St.-Pieters¹⁶; in het begin van de 14de eeuw: „in Lamminsvliet (= Sluis)... den teghelpit" (1306); te Oostkerke: „polro ubi lateres fiebant" in 1324 (hst. 1, par. 8). J. Hollestelle, o.c.p. 120: op Tolen een 'te-

gelrie' in 1341.

Op het einde van de 13de eeuw¹⁷ gebruikte Brugge meer en meer gebakken stenen om de openbare gebouwen te herstellen, en natuurstenen om de straten te plaveien. Vanaf SBR 1281-82, vel 8, ontmoeten we herhaaldelijk de post „pro lapidibus calceie”, d.i. kasseistenen. In de bewuste perioden werden vele straten met zulke stenen belegd. Maar de posten „Henrico tegheldeckra, pro domo obsidum tegenda”, d.i. het Gijzelhuis dekken, en „Henrico tegheldeckra, pro domo quondam domini de Praet super Potterie tegenda”, en posten uit de volgende rekeningen bewijzen dat vele stadsgebouwen met daktegels gedekt waren¹⁸.

Uit de periode vóór 1300 zijn slechts schaarse teksten aangaande de Brugse tegeldaken bekend. Daarom is het des te spijtiger dat zeer weinig archief van de stad uit de periode vóór 1280 bewaard is. W. P. Dezutter en M. Ryckaert wijzen erop dat Brugge reeds in 1232 een reglement bezat, dat de inwoners verplichtte hard dekmateriaal te gebruiken. Schrijvers steunen op de Aardenburgse verordening van 5 december 1232 „de domibus suis cooperendis... lateribus, plumbo sive asseribus”, nl. de verplichting voor de inwoners om hun huizen te dekken met gebakken stenen, lood of planken. Het Aardenburgse stadsbestuur zette zijn bevel kracht bij door te verklaren dat het bewuste voorschrift reeds bestond te Brugge¹⁹.

Nog posten over het werk van de tegeldekkingen: SBR jan. - nov. 1290, f° 27vo: „pro domibus obsidum et crommenwale tegendis”; feb. 1290-april 1292, f° 25vo: „Heinrico tegheldeckra, pro halla tegenda et obturanda”; april-dec. 1292, f° 21vo: „Henrico tectori pro halla opturanda”. We vernemen echter niets over de oorsprong en de aard van de daktegels. In 1294 verschijnt de term 'quarellus': „pro domo magistri Iohannis de Menino reparando et pro

quarellis, 25 pd. par.” (SBR jan. - okt. 1294, f° 26ro), en in 1297 de term 'tegula'²⁰. Beide beduiden baksteen.

Toen Brugge in 1297 een nieuwe ruime vestingsgordel aanlegde, was het stadsbestuur verplicht om een aantal nieuwe poorten op te richten. Enkele werden in steen gebouwd. Daardoor leren we twee aannemers van metselwerk kennen: „Ade, machenario”, en „Petro Marcolf, machenario”²¹. De genoemde twee personen metsten de O.-L.-V.-poort, de Magdalenapoort, de St.-Jakobspoort, de St.-Kruispoort, de Koolkerkse Poort, een speie en een toren in de nieuwe vestingswal. Eigenaardig is wel het feit dat de eerstgenoemde drie poortnamen bij de oudere omwalling behoorden. Maar M. Ryckaert wijst erop dat men in de bewuste periode deze namen overdroeg naar de poorten, die enkele jaren later respectievelijk heten: Kateljnepoort, Smedenpoort en Ezelpoort. Inderdaad, de hierna volgende sommen voor bakstenen kunnen alleen slaan op nieuwbouw.

De stadsontvanger betaalde: 227 pd. par. „pro tegulis ad portam Beate Marie, erga diversas personas emptis”; 427 pd. par. „pro porta Magdalene construenda... pro tegulis ad eandem”; 550 pd. par. „pro porta sancti Iacobi construenda... pro tegulis ad eandem”; 271 pd. par. „diversis personis pro tegulis ad portam sancte Crucis”; 182 pd. par. „pro thurri construenda... pro tegulis ad eandem”; 23 pd. par. „pro tegulis et calce... pro parva porta versus Colkerke”; 531 pd. par. „pro tegulis ad opus spoykini”²². We vernemen niet wie de bakstenen leverde, en uit welke tegelrien ze kwamen. De som van de laatste 6 posten bedraagt 2210 pd. par. Alles samen gaat het dus om ca. 3.600.000 'tegulae'. Deze kosten ca. 12 gr. per 1.000.

De reeds vermelde P. Marcolf en Adam werkten in 1298-99 hun gebouwen af. De stad

verschafte hen een niet genoemd getal 'tegulae', die ze tegen 1090 pd. par. kocht bij de volgende personen: Zeger Colpaert, Jan f. Reinier, Paulus Calker, Jan en Egidius f. Goswin, Nikolaas Navegher, Brant, Jan van Dudzele, Kolaert van Ramskapelle, de Heer van Sijsele, Rikaart Wete, en enkele personen uit Zeeland. De volgende posten geven wel het precieze aantal: Moys Balke en Walter van Heile 310.000; Egidius Scorlinc en Jan Lam 130.000; E. Scorlinc en W. van Heile 50.000; Goswin f. Moenkin 25.000; de prijs loopt van 10 tot 14 gr. per 1.000. De ontvanger deelt niets mede aangaande het formaat en de herkomst van de bakstenen. Toch vermoeden we dat enkele ladingen uit Dudzele en Ramskapelle voortkwamen²³.

Nog meer betalingen aan Hendrik de 'tegheldeckere': de Oude Halle herdekken (SBR 1297-98, f° 13ro); „pro porta beate Marie cooperianda et lateribus ad eandem” (SBR 1298-99, f° 19ro); „van teghelen, ende van deckene ten Damme ende upt Ghiselhuus” (SBR okt. 1300-01, f° 1ro). In 1302 werkte de genoemde op het Gijzelhuis, de Oude en de Nieuwe Halle: „te deckene ende te begadene, ende van teghelen der toe”. Verder blijkt dat tegeldeckers ook als vloerlegger werkten: „Heinrike den tegheldeckere, vanden pavimente te beterne ende vermakene int Ghiselhuus”. Daarbij hoorden daktegels: 10 pd. par. betaald „den tegheldeckers, omme die delivranche van Clays Heldebols teghelen, dats te wetene 60.000”; 7 pd. par. „Heinrike den tegheldeckere, van teghelen ycocht”²⁴.

In 1305 boekte men een betaling „Ianne van der Stove, machenare”, en „Iacoppe den Ruede, tegheldeckere”. Aan deze laatste vergoedde de stad 13 pd. par. „van buetten, decteghelen ende van vanelen”²⁵. We vernemen echter niet de prijs per stuk (SBR aug. 1305-feb. 1306, f°

22ro-22vo). J. de Rode verrichtte het „deckene ande Bernecamere”²⁶, van pavimente (= vloertegels) ende van paverne upt Ghiselhuus”; J. Vanderstove: „machene te Boeterbeike ant rassoit”²⁷; „van teighelen scone te makene in den Kastel” (SBR feb.-juni 1306, f° 10ro).

In 1307 kocht de stad duizenden gewone dectegels die 4 gr. per 100 kostten: „Makeriese van Oedelem, van 6.300 decteghelen”; „Willeme Keinjaerde, van 8.174 dectegele... van 2.950 decteglen”. Dit materiaal diende voor de Oude Halle en „ter steide huus boef bachten Ghiselhuuse” (SBR feb. 1307-08, f° 25vo-26vo). De ontvanger betaalde in 1308 30 gr. per 1.000 „Gillis Clawaerde, van 3.000 decteghelen”, en 69 gr. „van 200 vanelen ende van 24 voersten”. Hij vergoedde het werk van „Lamsin den tegheldeckere ende den sinen... Lamsin van Oedelem” (SBR feb. 1308-09, f° 23ro en 39vo).

Lamsin van Oedelem werkte verder op de reeds bekende stadsgebouwen. De ontvanger betaalde 4 gr. 4 m. per 100 „Ianne over dee, van 12.000 decteghelen ter camer boef ten Ghiselhuse”. We ontmoeten schaliën: 5 pd. 7 sch. par. „Mase van Lisseweghe, van scaelyen ter nieuwer Halle ende ten belefroite boef”²⁸. Ondertussen hield het St.-Janshospitaal zijn tegelrie op gang: „van quareelen te makene te Zuenkerke”. Daarbij blijkt dat men in de polderstreek turf gebruikte om stenen te bakken: 9 pd. par. „van daringhe ten quareelen”. Interessant is verder de post „van decteghelen te bringhene van Ardenburgh”²⁹.

Een nieuwe naam bij de tegeldeckers: „Giseline den Ruede, van deckene an de Halle ende anden Steen... deckene upt beelfroit” (SBR feb. 1310-11, f° 19vo); „Giseline den Ruede, der stede tegheldeckere... van pavimente ende te paverne die nieu camere... te deckene an den Wissel” (SBR 1311-12, f° 39ro, 44vo en

46vo). Daarna was de beurt weer aan „Lamsine van Hoedelhem, van deckene ande Bernecamere; ant Caeshuus; up doude Halle; upten Hanscoenmakers cameran; upt Ghiselhuus; upt st. Cruusporte; sinte Baseliskerke”. De genoemde verschaftte een hoeveelheid 'decteghelen'. Kolaart de Coods ontving 7 pd. par. „van quareelen ende vandē cameran te paverne onder t Ghiselhuus” (SBR 1312-13, f° 69vo, 72ro-73ro, en 75vo).

In 1315 ontving J. De Rode 22 gr. „van paverne upt Ghiselhuus”, en 26 gr. „van 1525 pavements” (= vloertegels). Men verrichtte wat „machene (= metsen) an de Winkelbrughe”; er werden „quarelen daer ghebesight”³⁰. In 1316 werkte J. de Rode op de reeds bekende daken, en „up de cameran an sinte Pieters kerke; ter watermuelne ten Wyngaerde; ant Melehuus ten Wyngaerde”. Hij leverde : 3.200 'decteghelen', 2 gr. 8 m. x 100; „286 buetten ende vuersten” = 75 gr.; „715 hoecteghelen³¹ ende vanelen” = 100 gr.; „150 pavements ghebesight upt Ghiselhuus”; een onbepaalde hoeveelheid „van teghelen, van vanelen, vuersten, buetten ende van hoecteghelen ter Bernecamere, ten Ghiselhuse, ende an der stede huus bachten Ghiselhuse up de Roye”. De stad betaalde „Colarde den Coods, van paveerne upt Ghiselhuus, van quareelen; van 3 rioten te verwelvene, van 4.000 quareelen ten rioten vorseit”³².

In 1318-19 herstelde J. de Rode verscheidene daken : 1. op 'doudē Halle'; hij verschaftte daar „108 buetten ende vuersten, 56 vaneelen ende hoecteghelen”; 43 gr. 16 m.; 2. „an der Hanscoenmakers cameran”; J. Kenjaert leverde 6.400 daktegels, 2 gr. 10 m. x 100; Jan Ruebin „31 grote buetten x 2 gr. 6 m; „92 cleene buetten ende vuersten” = 51 gr.; '80 vaneelen' = 11 gr. 16 m; 3. 'ant Boeterhuus'; J. Colaert leverde : 3200 daktegels, 2 gr. 8 m x 100; 18 'veursten' en 5 'vaneelen' = 10 gr.

18 m.; 4. „ten wegēhuse biden crane”; J. de Rode verschaftte 3.400 daktegels, 3 gr. x 100 met de vervoerkosten³³.

K. de Cods verrichtte „maetsene an de smale Echoutbrughe, de brughe ter Spoye, sinte Pieters brughe, de brughe ter Wulfhaghe, bider Winkelbrughe, bider ouder Muelnebrughe”. Hij verschaftte „33.000 quareelen ten werke vorseit ybesight, van elker duust twalef schelighē” (= 12 gr.). Op het Zand werd een brug in steen herbouwd. De stad betaalde 20 pd. par. aan 3 mannen „van dat zi fundeerden, daer beede de lieren³⁴ ghemaets zyn, daer de nieuwe brughe staet biden Zande, ende daer van hasene t water”. K. Colaert aanvaardde het metselwerk. Boudin Scoeve leverde 10.800 „quareelen ghebesight ten lieren vander brughe ten nieuwen idelve vorseit”, 12 gr. x 1000, en Hendrik van Meetkerke 57.000 'quareelen”, 14 gr. x 1000³⁵.

2. Brugge bouwt drie steenovens te Ramskapelle

Uit de voorgaande paragraaf moeten we afleiden dat, vóór 1300 in het Brugse Vrije, reeds miljoenen karelen gebakken werden. Enkele kerkelijke instanties beschikten over een eigen tegelrie : de Abdij ter Doest, het St.-Janshospitaal, de Abdij ten Eekhoutē, en waarschijnlijk de Potterie. Ook werkten er reeds private steenovens, waaruit Brugge honderdduizenden karelen betrok om in 1297-98 nieuwe stadspoorten en een speie te bouwen. De stadsrekeningen vermelden niet de herkomst van de stenen, maar het kan moeilijk anders of de meeste ladingen kwamen uit parochies van het Noordvrije, en werden langs de bestaande watergangen naar Brugge gevlot.

Ieder jaar verwerkten de tegeldekkers duizenden tegels op de stadsgebouwen. Vooral

hier is het spijtig dat we niet vernemen waar daktegels gebakken werden. We zien dat ca. 1315, enerzijds het aantal gebruikte daktegels stijgt, anderzijds de stad stenen bruggen en borstweringen begint te bouwen. SBR 1318-19 bewijst dat deze laatste aktiviteit in stijgende lijn ging. Maar wanneer we zouden vernemen, welke bruggen verder aan de beurt kwamen, en misschien uit welke plaatsen de karelen gehaald werden, dan staan we voor een leemte van 13 jaren. De stadsrekeningen ontbreken van september 1319 tot januari 1332.

In de bedoelde periode groeide de behoefte aan karelen zozeer, dat Brugge besloot zelf de nodige stenen te bakken³⁶. Te Ramscapelle vond men een geschikt perceel in het gewest, waar de ondergrond een turflaag bevatte. Op 23 mei 1331 verkocht Marie, fa. Pieter Vanderweyde, „ene huissinghe diemen heet Ays-hove, met viertich ymeten lands diere toe behoren, lichtelic meer iof min staende ende lighende binnen den ambochte van Dudzele ende binnen de prochie van Ramscapelle, ghespleten van meer leens dat ioncvrouwe Marie vander Weyde voorseit houdende ware van onsen here den Grave”. Deze grond werd „erve ghemaect van leene... met een paer sporen te schulden, tsiaers te gheldene onsen here den Grave, ervelike ghedurende, telken medewintre in elc iaer, in ghedinkenessen dat van leene erve ghemaect es”³⁷.

De hoeve Aaishove staat 400 m ten zuidwesten van Ramscapelle. Langs de zuidoostzijde grensden de bewuste 40 G (= 17½ ha) over 750 m aan de Noordwatergang. Ongetwijfeld werkten toen reeds enkele steenbakkerijen te Ramscapelle, Dudzele en Lissewege langs de Noord-, de Zuid-, de Dudzeelse, en de Lisseweegse Watergang. Ze beschikten immers over een vaarweg, waarlangs ze hun karelen naar het binnenland konden verscheppen.

Vermoedelijk had Brugge totdantoe grote hoeveelheden baksteen uit de bewuste streek gekocht.

Zoals gezegd werd de koop op 23 mei 1331 afgesloten. We kunnen aannemen dat het stadsbestuur in de daaropvolgende zomer middelen zocht om een steenbakkerij op gang te brengen. We missen echter SBR 1331-32³⁸. De rekening 1332-33 laat verstaan dat de stad 20 van de 40 G in het najaar van 1331 liet bezaaien, maar daarna aan twee Ramscapellenaren verpachtte. De tresoriers ontvingen 25½ pd. par. vanwege „Jan Claeuwaerde ende Pietre Claeuwaerde sinen broeder, vande zuele”³⁹ ende van zade, van 20 ymete lands lighende te Ramscapelle, dat met taerwen yzayt was, twelke land de vorseide knapen ychenst hebben”. Op de overige 20 G zou een tegelrie ingericht worden.

In het voorjaar van 1332 behield Brugge 12 van de 40 G voor zijn tegelrie : (inkomsten) „van 40 ymete lands, dat de stede heeft lighende te Ramscapelle, vanden welken 12 ymeten dat men darinc ende quareele erde delft ter stede boef, ende Pietre Claeuwaert ende Ian Clauwaert hebbens verchenst 28 ymete omme 20 scelighen elc ymet, somma 28 lb”. De gebroeders Clauwaert hadden reeds voor 20 van de 28 G „de zuele” vergoed⁴⁰. Het stadsbestuur stelde de tegelrie onder het toezicht van „den meester van Sint Ians huus”, omdat het bedoelde hospitaal reeds jaren het steenbakkersbedrijf uitoefende.

De eerste stenen die in het voorjaar van 1332 gebakken werden, dienden om twee ovens te metselen. De Meester liet er houten afdaken tegenaan bouwen : „van 170 sparren die ghebesicht waren te Ramscapelle an de loogen”⁴¹ van de teghelhovenen, van 4 loogen te makene an de twee teghelhovene te Ramscapelle, die der stede toe behoren; van 1 teghelhovene te plaesterne binnen”. De Meester schafte zich

een voorraad turfstukken aan, die er nodig was om de ovens te heten. Hij kocht bij de weduwe Jakōb Hamers „12 laste⁴² darinx ten hovene, van elker last” 29 sch. 4 d. par., en 7 last x 1½ sch. par.

De Meester deed „42 laste darinx te delvene te Ramscapelle in der stede land”, 12 sch. par. x last, „ende dies hadden wiere binnen 2 last omme niet”, d.w.z. twee last gratis. Hij betaalde dezelfde prijs „Willeme Willaerd f. Weits, van 31 lasten darinx te delvene te Ramscapelle in der stede land, een last der binnen, ende dese vorseide darinc stater noch ieghen zomer”⁴³ (= 1333). Met de klei en de turf uit „der stede land” bakten de gebroeders Callewaert honderdduizenden stenen: „van 735.000 quareele te makene te Ramscapelle in der stede land, daen of datter ghebesicht es te tween hovenen 135.000; ende dander 600.000 zal men beseghen ter caye tusschen der Wulfaghe brughe ende der Zandbrughe”. Ze kregen 6 gr. per 1000. Verder zullen we zien dat ze slechts 656.000 karelen maakten.

De stad nam het op zich „vanden waterganghe te rumene van Ramscapelle, dat der stede teghelen comen mueghen te Brughe ende liden”. Daarna betaalde men 3 3/4 gr. x 1000 „Pietre den Bloc, van 600.000 quareele te bringhene van Ramscapelle te Brughe, daenof dat hiere heeft brocht te Brughe 30.000, ende dander staen te Dudzele, ende hi moetse leveren te Brughe als men wille, also verre als men vloten mach”; 1/3 gr. x 1000 „Wouteren f. Boudin, van 360.000 quareele te lossene ende tontfanghene, uten scepe up t land te doene”.

Brugge kocht in 1332 327.400 karelen vanwege verscheidene personen. Ziehier de voornaamste leveranciers: Jan Spane 75.500; „Wouter den cleerc, van Beverne” 74.800; Hendrik Stratin 60.000; Jan Zuering 30.000; Pieter Scove 20.000. De prijs varieerde van 8

tot 13 gr. x 1000. We weten echter niet of dit verschil lag bij het formaat of bij de aanvoerkosten. Slechts drie posten vermelden de herkomst van de stenen: 1. Pieter van Maere en Hein van Litten kregen 10 gr. x 1000 voor 25.500 „quareele die zie huter Roye daden, als men de Roye dalf tusschen Ians van den Thorre ende der Wulfaghe brughe”; 2. Boudin f. Boudins 15 gr. x 1000 „van 22.800 quareele vander vorme van Clemskerke, die ghebesicht waren ter nieuwer Halle”; 3. „van 9 scepe quareele te haelne ter Waschicghen brughe” (nu Lappersfort)⁴⁴.

Hier gaan we even na hoeveel SJH betaalde voor de bakstenen, die het nodig had om de schuur te Schuweringe te verbouwen. Rek. 51, rol 1332: „van teghelen, van 7 lasten”, 6 gr. x 1000; „van houden teghelen” 20 pd. 8 sch. par.; „van 21.000 teghelen”, 8½ gr. x 1000; rek. 51, rol 1333: „uutigheven van teghelen”, nl. 302.000, 6 gr. x 1000. De ontvanger zegt niets over de herkomst. We vermoeden wel dat de prijs 6 gr. x 1000 slaat op karelen, die te Schuweringe zelf gebakken waren.

In 1333 bouwde de Meester eerst een derde steenoven om de produktie te kunnen opdrijven. Hij liet 109 „laste darinx delvene in der stede land te Ramscapelle”, 10½ tot 12 sch. par. x last. Hij betaalde 11 d. par. x last aan „Ian f. Clais van Ramscapelle, van 83 last darinx te hoepe te slane, die noch staen ieghen tiaer van 34 quareele mede te heelne”⁴⁵. Voordat de gebroeders Clauwaert het seizoen 1333 inzetten, moesten ze echter 23 pd. 14 sch. par. teruggeven „van 79.000 quareele die zy min maecten dan zy ghelts ontfanghen hadden in tiaer 32”.

Daarna vergoedde de Meester de gebroeders Clauwaert „van 900.000 quareele te makene te Ramscapelle in der stede land, daer bi levert hem de stede t land ende darinc staende ghe-

hoept up t vorseide land van elker duust zes scelighe⁴⁶, daen of datter daer ghebesicht waren teenen huus, te enen ovne ende ten 2 loeyen anden vorseiden oven hondert duust; dus zulre comen te Brucghe 800.000, daer comt up de 900.000, van makene", 270 pd. par.

Zoals gezegd bouwde men een woning voor de steenbakkers. De Meester gaf de opdracht om een „huus te brekene te Brucghe, ende te zettene te Ramscapelle up der stede land... twelke huus stont te Brucghe in de Portgracht, ende was Clais Debbouds". Nadat het houtwerk aangevoerd en heropgericht was, werkte P. Clauwaert dit huis af : „van 1 huus te maetsene in tassche te Ramscapelle ende te bewerpene (= bepleisteren) bider teghelrie up der stede land"; hij gebruikte 2000 bundels stro „van den vorseiden huse te deckene... ende van den ouden huse te stoppene". Er bestond dus reeds een onderdak voor de werklieden. De Meester liet de twee nieuwe „loeyen anden oven te timmerne", en dekken met stro.

De Noordwatergang werd van Aaishove tot Stapelvoorde hergraven⁴⁷. De delvers kregen 42 pd. 12 sch. par. „vanden waterganghe te delvene ende te rumene, 3 voete verre van den hoevere, die leghet tusschen Cloetyns dam ende der teghelrie te Ramscapelle, omme der stede quareele te bringhene, beede winter ende zomer" (f° 81ro). Aanvankelijk dachten we dat met „Cloetyns dam" een overdrag in de Noordwatergang bedoeld werd. Deze dam zou echter de afwatering van de streek belemmerd hebben. Het kan niet anders of het gaat om de brug te Stapelvoorde, waar de Dudzeelse Watergang begint⁴⁸. Anderzijds huurde de stad een losplaats ergens langs de waterweg : 7 sch. par. aan „Griele s Graven, van huere van den lande, daer men der stede quareele up zette te Dudzele".

P. de Bloc, Pieter f. Wouters, Rikaart en

Gillis Calf gebruikten hun schuiten om „800.000 quareele te bringhene van Ramscapelle te Brucghe, van elker duust 3 scelighe (= 3 gr.), ende dese vorseide quareele moeten zi leveren onthier ende huutgaende meye int iaer 34, also verre als men vloten mach bin den scependoeme van Brucghe". P. de Bloc had eerst de stenen naar de oever van de watergang gebracht : „van der stede quareele te gaderne up t stic, ende te voerne ter vlotte met crudewaghene". Jan Cortemouwe verdiende 4 1/3 gr. x 1000 „van 94 last 2000 quareele te lossene ende t ontfanghene, die qamen van Ramscapelle, van onser stede land ende van St Laurens"⁴⁹.

Brugge heeft in 1333 457.300 bakstenen gekocht. De voornaamste leveranciers : H. Stratin 110.000; J. Spane 95.900; Lamsin Scoeve 80.000; Jan f. Boudins 43.600; Willem f. Klaas 34.000; P. Debloc 15.900; J. Zueringh 18.000 „ouder quareele die men besighen moeste scorninx brucghe". De prijs bedroeg 9 tot 11 gr. x 1000. Andere karelen dienden „vanden lyeren te makene in tassche, tusschen der Wulfaghe brucghe ende der Nortzantbrucghe an die nortwestzide, twelke lier es lanc 54 roeden" (= 207 m). Dit deel van de borstwering werd gebouwd door Michiel en Klaas Vandenvliete⁵⁰.

In 1334 legde de Meester een grote voorraad turf aan. Hij liet Jan f. Klaas „105 last darinx te delvene in der stede land te Ramscapelle", en Boudin Ryx 54 last; 12 sch. par. x last; en Jan f. Klaas „98 last te oepe te slane te Ramscapelle", en B. Ryx 48 last. In een van de steenovens bakte Willem Joyaert 243.000 'quareeltgehelen', in de andere twee maakten de gebroeders Clauwaert samen 420.000 karelen⁵¹. Feitelijk bakten ze er slechts 380.000. Het vervoer van die stenen staat geboekt in de volgende rekening, f° 64vo : P. Debloc en R. Calf verdienden 3 gr. x 1000 „van 589.000 quareele te

bringhene van Ramscapelle te Brucghe, die Jacop de Scotelaere ende Pieter Bonyn tresoriers vor ons daden maken in den zomer 34". J. Cortemouwe kreeg „54 last quareelen te lossene ende te ontfanghene".

Af en toe werden herstellingen verricht : P. Clauwaert, „van den teghelhovene te cledene, van den husen te beterne te Ramscapelle; van 2 quareelhovenen te beterne, beede de arken⁵², ende van 16 monden te verbeterne"; W. Joyaert „van 1 quareelhoven te beterne te Ramscapelle, van arken, van dueren ende van loodsen". P. Clauwaert betaalde 2½ sch. par. „Beroude van Waescapelle den temmerman, van 9 voermen te makene ende te beslane met ysere, daermen quareelen in vormet". We ontmoeten een paar prijzen voor dekmateriaal : 100 'decteghelen' kostten 22 gr., 1 vaneel 2 m.⁵³.

3. De produktie van Aaishove in de eerste periode

Vanaf 1335 pachtte P. Clauwaert 27 G, „ende in die andre 13 ymeten doet de stede darinc delven ende teglen maken". (f° 12v°). In het genoemde jaar kocht de Meester „12 laste darinx te leverne te meye in tiaer 36", 24 sch. par. „van elke last". De produktie van karelen : W. Joyaert 237.500; Gillis en Jan Teister 276.000; P. Clauwaert 240.000, „ende wi sloeghen of 40.000 die hi bleef sculdich in tiaer 34, aldus gaven wie hem van 200.000 net". De stad kocht bij Lotin Dejonghe „2300 cleene quareele van S. Laurens, die Ian van Huutkerke besighen moeste ten Zande bachten ordunen". Maarten de Orghenare verdiende 25 sch. par. „van 9 vormen te makene daer men quareele in vorent", Jan de smid van Ramscapelle 9 sch. par. „van den vorseiden 9 vormen te beslane".

Het vervoer van de stenen : 2 2/3 gr. x 1000 „Pietere den Bloc van Dudzele, van 356.000 quareele te bringhene van der stede teghelrie, van Ramscapelle te Brucghe, welke vorseide teghelen daden maken Gillis van den Walle ende Wouter van der Stove in tiaer 35, ende alle de vorseide quareele waren ghebesicht ten Zande, an de pylare bachter nieuwer Halle, ende an der Caermers brucghe". J. Cortemouwe had „120 last quareele te lossene ten Zande, ter Caermersbrucghe ende ten pylaren bachter nieuwer Halle". J. van Uitkerke verwerkte de stenen⁵⁴.

Het jaar 1336 was het laatste waarin de Meester van SJH toezicht hield bij het werk „van daringhe ende quareele teghelen te make". Hij liet 10 last turf delven door Hendrik f. Jan Klaas, en 66 door W. Teester. Hij kocht 10 last bij Boudin f. Pieters van Ramscapelle, en „4 voedre darinx" bij Michiel f. Michiels van Ramscapelle. Jan f. Klaas en W. Teester verdienden 18 d. par. per last „van 34 last darinx te vergaderne ende te hoepene, die daer blyft staende". De produktie van karelen : W. Joyaert 240.000; Clauwaert 170.000; J. Teester en Hendrik f. Jan Klaas 224.000.

De stad betaalde 2 sch. 8 d. par. „Pietere den Bloc van Dudzele, van 682.300 quareele te bringhene van der stede teghelrie, van Ramscapelle te Brucghe, van den welken vorseiden teghelen Gillis van den Walle ende Wouter van der Stove daden maken in tiaer 35 405.000, ende vanden teghelen die ze daden maken in tiaer 36 zo quamer te Brucghe 277.300, aldus zo blyft staende te Ramscapelle upden 18sten van laumaend int iaer 36 356.700, ende al dander quareelteghelen waren verbesicht an tlier buter Oliebrucghe, an de pylare van der nieuwer Halle, ten Zande ant lier, ende an t cleene bruxkin also men gaet ter Pannen waert, ende elre binder stede"⁵⁵.

J. Cortemouwe verdiende 4 d. par. x 1000, „van 682.300 quareele te lossene ter Caermersbrughe, bider Oliebrughe, ten Zande ende bachter nieuwer Halle, ende elre daerre te doene was”. De stad kocht bij Rike f. Rikaart „225 cleene teghelen, die ghebesicht waren an t bruxkin also men gaet ter Pannen waerd”. Men vergoedde 3 pd. par. „Mervine ende sinen gheselscepe vanden waterganghe te rumene tuschen Cloetyns dam ende der stede teghelrie te Ramscapelle”. P. Clauwaert herstelde twee loodsen „an der stede ovene”, en deed „9 quareelvormen te makene ende te beslane”. W. Joyaert had de zorg „van den arken van sinen teghelovene te beterne”⁵⁶.

In 1337 nam Brugge 18 van de 40 G in gebruik. De tresoriers lieten Jan f. Jan Klaas „98 last darinx te delvene”, en „45 last darinx te slane in wisschen”⁵⁷. Ze kochten een voorraad turf: Gillis f. Jan Zoete van Ramscapelle leverde 10 1/3 last, Gillis Deman 10 last, Lambrecht f. Verneesen 5 last, Jan Depotter 4 1/2 last. Ze vergoedden 3 sch. par. per last aan de kinderen van G. Teister „van voituren van 24 last darinx”. G. Teister bakte 262.000 'quareelteghele', W. Joyaert 210.000, P. Clauwaert 114.000. P. Debloc voerde 520.000 'quareelteghele' naar Brugge, „van 596.000 die wie daden maken in tiaer 37, aldus blyfter staende 76.000”. J. Cortemouwe loste 520.000 stenen.

Meester Maertin kreeg 3 sch. par. „van elke sticke... van 9 vormen quareelteghele in te makene”; men betaalde 12 sch. par. „Janne, den smit van Ramscapelle, vanden vorseiden vormen te beslane”, en 16 sch. par. aan P. Clauwaert „vanden oosthovene te doen vermakene te Ramscapelle, van temmermans”⁵⁸.

Vanaf 1338 pachtten P. Clauwaert en P. Debloc samen 20 van de 40 G. Jan f. Klaas dolf 115 last turf, 13 sch. par. x last, en hij moest „65 last darinx te hope slane”, 20 d. par.

x last. W. Joyaert verdiende 3 pd. 12 sch. par. „vanden ouden daringhe te vergaderne ende te vermakene”. Michiel f. Michiels leverde 3 last vreen. W. Joyaert, G. Teister en P. Clauwaert maakten elke 252.000 karelen.

De volgende rubriek heet „van ghecochten quareelen ende van quareelen te voerne”. De stad betaalde 8 1/2 gr. x 1000 „Claise den Inxt, van 52.000 quareelteghele”. P. Debloc bracht de 76.000 karelen die in 1337 achtergebleven waren. Hij werd vergoed „van 642.400 quareelteghele te bringhene te Brughe, van der stede teghelrie te Ramscapelle, vanden 756.000 die wie daden maken int iaer 38, aldus zo blyfter staende 113.600”. J. Cortemouwe loste de drie vermelde hoeveelheden stenen.

Er werden herstelwerken uitgevoerd: „van den loedzen te doen deckene; van 3 teghelovene te vermakene te Ramscapelle”. M. de Orghenare timmerde 9 'quareelvormen' en Jan de smid besloeg die. Nu en dan reisden de tresoriers naar Ramscapelle⁵⁹. Op 1 juni schonken ze 18 sch. par. „den werclieden van den drien teghelrien in hoefsceden”. Anderzijds meldt de rekening dat J. Cortemouwe vele keren „ysent heift ghesyn te Ramscapelle, omme der stede teghelrie te besiene, ende den darinc te doen brekene”⁶⁰.

In 1339 stak Jan Klaas 155 last turf uit, en zette hij 120 last 'te hope'⁶¹. P. Clauwaert bakte 150.000 karelen, G. Teister 180.000, W. Joyaert 150.000, nog steeds tegen dezelfde voorwaarden. P. Debloc voerde eerst 113.600 „quareelteghele van Ramscapelle te Brughe, die ghemaect waren int iaer 38”, daarna 192.000 karelen „vanden 480.000, die wi daden maken int iaer 39, aldus zo blyfter staende 288.000”. J. Cortemouwe loste deze twee zendingen te Brugge. P. Clauwaert betaalde 3 pd. 7 sch. par. „vanden loodzen te Ramscapelle, vanden teghelovene ende van arken te verma-

kene van deckene"; hij liet 9 kareelvormen timmeren en beslaan⁶².

De tesoriers en Cortemouwe bezochten nu en dan de Brugse Tegelrie. Men gaf 18 sch. par. „Pieter Clauwaerde, Willeme Ioyaerde ende haren yselschepe, die de teghelen maken te Ramscapelle, ende der stede darinc, in hoefscheden". De stad keek reeds uit om haar steenbakkersbedrijf uit te breiden en kocht daarom te Dudzele een perceel van Boudin Duergang: „3 ymeten 1 line ende 30 roeden lands, lecghende nort van Dudzele upden watterganc te Ramscapelle waerd, omme" 18 pd. par.⁶³. De ommeloper van 1447 situeert 3 G 133 R van „de stede van Brucghe" in het 82e Reig, op de samenloop van de Noord- en de Zuidwatergang⁶⁴. Blijkbaar viel het westeinde van het 82e bg in de 14de eeuw bij de parochie Dudzele. De parochie betwistte Ramscapelle echter deze toestand. RV 15998, f° 552vo, noteert in de 17de eeuw: „dit beghin treckt Ramscapelle gheheel an in hun prochiekosten, maer syn in dispute met die van Dudzele" (zie ook hst. 2, par. 13)⁶⁵.

Uit de rekeningen van 1332 tot 1339 halen we enkele gegevens over de samenstelling van de Brugse Tegelrie. In 1332 bouwde men met 135.000 karelen twee overwelfde steenovens. Twee zijden van elke oven bezaten een aantal monden (stookgaten). Bij elke oven stonden waarschijnlijk twee loodsen, die met steen, hout en stro opgetrokken waren. In 1333 verrees een derde oven met zijn twee loodsen, en een woning voor de steenbakkers. De monden leden onder de stookhitte, en moesten af en toe hersteld worden. Ook de loodsen kregen hun beurt. Blijkbaar gebruikte men, bij elk van de drie ovens, drie steenvormen.

In de bewuste periode geraakte Vlaanderen daadwerkelijk in de Honderdjarige Oorlog betrokken. Daardoor werden in 1340 de Brugse

steenovens te Ramscapelle niet ontstoken. Te Brugge verslaptte het bouwen heel even. In 1341 werd een stenen brug herbouwd: „van der Loscherbrugghe ten Zande te brekene, ende weder te fundeerne 2 voeten beneden den ouden bodemen, ende wel te verwelvene die uutcante met steene, ende binnen met quareelen dobbel, ende die lieren an beeden ziden te fundeeren 2 voete beneden den ouden bodemen van der Reien"⁶⁶. Klaas de Busscher werkte 'an t Ghiselhuus'. Hij verwerkte „600 pavements, 200 decteghelen, 25 vanelen, 10 vuersten"⁶⁷.

Het stadsbestuur gaf in 1342 aan J. Stupaert de opdracht „van der oye te maiene te Ramscapelle" op de verlaten tegelrie. P. Clauwaert nam de 40 G tegen 25 pd. par. in pacht. Hij herstelde „der steden huus te Ramscapelle", en „de loodse van der stede teghelrie", en liet „3 vormen te beslane". Hij bracht een van de ovens weer op gang. Met de overblijvende turf bakte hij 273.000 'quareelteghelen', tegen 6 gr. x 1000. P. Debloc verdiende 3 gr. x 1000 „van 116.000 oude teghelen te voerne van Ramscapelle te Brucghe", en „van 85.500 vanden nieuwen teghelen te voerne van Ramscapelle te Brucghe". J. Stupaert deed 201.500 karelen lossen⁶⁸. De rekening 1343-44 ontbreekt.

In 1344 dolven Jan f. Robrecht en Gillis Declerc, beide van Dudzele, „7 last ende 2 voedre darinx uter stede lande"; 13 gr. per last. P. Clauwaert en Gillis f. Jans f. Klaas bakten 150.000 karelen; 6 gr. x 1000. J. Stupaert verwijderde een hindernis uit de vaarweg: „van den dam in te stekene te Cloetins damme omme de teghelen te doen comene"⁶⁹. Daarna voerde P. Debloc 48.000 karelen aan. J. Stupaert loste die te Brugge. De stad betaalde nog 36 gr. „Pieterkin Bierbuuc, Jan Lauwerens ende Heinikin die Wale, van quareelteghelen die zy brochten vander stede teghelrie, ende lever-

den ter stede waterganghe bachten Freren mure''⁷⁰.

Na de zomer van 1344 liet Brugge de steenbakkerij te Ramskapelle varen. We gaan hier even na hoeveel karelen de Brugse tegelrie produceerde, en hoeveel karelen de stad kocht in de periode 1332-1344. Het is echter wel spijtig dat de rekening niet bij elke grotere levering meedeelt voor welk bouwwerk de Ramskapelse bakstenen gebruikt werden. Toch vernemen we enkele gegevens. Dank zij paragraaf 1 weten we dat de Wulfhagebrug en een brug op het Zand in steen herbouwd werd. Ongetwijfeld zette Brugge de bewuste activiteit verder tussen 1320 en 1331. In 1332 en de volgende jaren metste men de kaaimuren met de borstwering, langs de stadsgracht van de Wulfhagebrug tot het Zand. In 1336 bouwde men het brugje van de Koolkerkse Poort.

	<i>Aaishove</i>	<i>gekocht</i>
1332	656.000	327.400
1333	900.000	457.300
1334	623.000	—
1335	753.500	2.300
1336	634.000	—
1337	586.000	—
1338	756.000	52.000
1339	480.000	—
1340	—	—
1341	—	—
1342	273.000	—
1343	?	?
1344	150.000	—
	5.811.500	839.000

We menen te mogen aannemen dat P. Clauwaert in 1343 ca. 200.000 karelen gebakken heeft. In haar eerste periode zou de Brugse tegelrie bijgevolg zes miljoen 'quareeltgehelen'

geproduceerd hebben, en ongeveer een miljoen gekocht hebben⁷¹.

4. Brugge bouwt nieuwe stadspoorten

Nadat haar tegelrie stilgevallen was, zocht de stad elders stenen. In 1347 kocht men 136.700 'quareeltgehelen'; 13 tot 16½ gr. x 1000 'metten voerne'. Het grootste aantal werd verschaft door Aarnout van Uitkerke. De rekeningen 1348-49 en 1349-50 ontbreken. Ondertussen begon P. Clauwaert te Aaishove voor eigen rekening stenen te bakken, want onder de 1.297.100 'quareeltgehelen', die Brugge in 1350 kocht, werden er 763.000 geleverd door de genoemde. Andere leveranciers: Pieter Descotelaere 100.000; Bartolomeus f. Klaas 89.500; Willem Dewael 77.200; Stasin Geerstcoof 64.500; Pauwels Metteneye 63.000; Jan Lauwers 50.600; Macharis Debloc 35.000. Prijs 10 tot 12 gr. x 1000⁷².

In 1351 verschaftte P. Clauwaert 447.000 karelen, Gillis Vandewalle 100.000; B. Klaas 36.000; prijs 12 tot 14 gr. x 1000 'metten updoene'; totaal 618.500 (SBR 1351-52, f° 53vo). We kunnen het in 1352 gekochte aantal karelen niet precies bepalen, omdat de tresoriers bij verscheidene posten alleen de globale prijs aangeven. We schatten het totaal op ± 330.000; daarvan ± 180.000 van P. Clauwaert, en 80.000 van Jakob Gabbaert; prijs ± 14 gr. x 1000⁷³. SBR 1353-54, f° 63vo: 281.000 karelen; P. Clauwaert 166.000; J. Gabbaert 29.000; M. Lauwers 20.000; 14 tot 18 gr. 'metten updoene'. SBR 1354-55, f° 57vo: totaal 221.000; P. Clauwaert 112.000; 17 tot 20 gr. 'metten updoene'.

Brugge begon in juni 1355 de Gentpoort te verbouwen⁷⁴. De tresoriers kochten meer dan 1 miljoen 'quareeltgehelen'. De voornaamste leveranciers: B. Klaas 212.300; W. Dewael

175.500; M. Lauwers 122.600; P. Clauwaert 145.500; Willem Lauwers 122.600; Jan Pallet 115.000; Wouter Debloc 52.700; Rikaart Calf 50.300. Totaal 1.096.200; prijs 17 tot 20 gr., maar de stenen van P. Clauwaert kostten 24 gr. Daarbij komt nog de post 6 pd. par. aan „Jan van den teghelen huus van enen hope quareelteghelen”. Indien deze stenen 20 gr. per 1000 kostten, dan zou deze hoop 6.000 karelen omvat hebben. Algemeen totaal ± 1.103.000⁷⁵.

De rekeningen 1356-57 en 1357-58 ontbreken. P. Clauwaert is in 1357 overleden. In 1358 kocht de stad 35.000 'quareelteghelen' (SBR 1358-59, f° 55vo). Vanaf 1359 nam Willem van Lueghendorp Aaishove in pacht. Brugge vergoedde hem 3½ pd. par. „van costen ghedaen bin desen jare an de husinghen te Ramscapelle”. De stad kocht 432.500 karelen; daarvan W. van Lueghendorp 230.500, Pieter Vanderbrughe 160.000; 14 tot 19 gr. x 1000⁷⁶. SBR 1360-61, f° 54ro: 283.500 karelen, waarvan 86.000 „ghecocht ieghen Pieter Bloc van sente Ledenaerds”, 60.000 bij B. Klaas, 5.000 bij Pieter Noordoost; 16 tot 22 gr. x 1000. Matheus Sage loste de stenen. SBR 1361-62, f° 55ro: W. van Lueghendorp 70.000, P. Debloc 55.000; totaal 133.300; 18 tot 20 gr. x 1000.

Brugge besteedde in 1362 tientallen ponden „an der stede husinghen te Ramscapelle, die omme ghewayt waren, ende diere staende bleven ondeckt waren bi den groten storme die was”. Men kocht bij weduwe van Lueghendorp „2 last quareelteghelen te besichne an der stede huus te Ramscapelle weder van nieuws te makene”; 20 gr. x 1000. De stad betaalde 15 pd. par. „Jan f. Andries Loker, den maets, van voorworden ieghen hem ghemaect van enen huus ghemaect te Ramscapelle, alsoot vorseit es; 52 voeten (14.30 m) lanc; oude teghle; de

mueren dicke: de ghevelen 1½ tegle dicke beneden, ende boven 1 tegle dicke, van binnen wel ghepylaerd ende beworpen”.

Ondertussen verzamelde men dekmateriaal te Brugge, en voerde men het „van der Vrydachmaerct, daer ghecocht was, toten scepe liggende in den Braemberch”. Te Ramscapelle werden honderden bundels stro gekocht. Daarmee dekte „Bouden Lamme, den strodeckere” het nieuwe huis 'in taswerke', tegen 12 pd. par. Pieter van Oostburg verrichtte het timmerwerk, 12 pd. par. Behalve de zojuist vermelde 2 last schafte de stad zich 178.350 karelen aan: P. Debloc 62.350; weduwe Lueghendorp 4.500; Diederik Minke 27.500; 16 tot 24 gr. x 1000. M. Sage loste de stenen. Daarmee werd de Gentpoort afgewerkt⁷⁷.

In 1363 kocht de stad 473.000 karelen; P. Debloc 356.000; weduwe van Lueghendorp 80.500; 20 tot 28 gr. x 1000. Van de stenen die Debloc leverde, verwerkten de metsers er 82.000 aan „de caye voor Leffinghe ende ten Wyngaerde”⁷⁸. De rekeningen 1364-65 en 1365-66 ontbreken. Vervolgens vernemen we het formaat van enkele leveringen karelen. De tesoriers kochten in 1366: „ieghen Boudene Heerboorde van Dudzele 6 last quareelteghelen van der bester voorme van Ramscapelle”, 21 gr. x 1000; „ieghen Lambrechte f. Boudens van den Berghe van Dudzele 6 last van der voorme van Ramscapelle”; 21 gr. x 1000; van Jan Louvoghe 20.000 van dit formaat, 21 gr. x 1000; van P. Deblock 3 last „quareelteghelen van Ramscapelle”, 28 gr. x 1000. L. Vandenberghe leverde nog 3 last „van der vorme van sinte Laureins”, 22 gr. x 1000, en P. Block nog 72.000 karelen, 28 gr. x 1000; totaal 282.000. De som van het „huutghegevene van quareelteghelen” bedroeg 340 pd. par.⁷⁹.

Jan Widemond huwde in 1367 met weduwe van W. Lueghendorp. Hij pachtte de 44 G te-

gen 60 pd. par. Jan Slabbaert en M. Sage aanvaardden „alle de macherie van der Bouveriepoorte, dies zo zal hemlieden de stede leveren afrande stoffe alverre te machene, zonder de houtinne boghen ende stellinghout”. De stad kocht vele karelen „ghebezicht ter Bouveriepoorte”. P. Debloc leverde 210.000 „quareeltegghelen van der bester voorme van Ramscapelle” en B. Heerbout 40.000 van dit formaat, 22 gr. x 1000 : Diederik van Steenland „35.500 Stalhilscher quareeltegghelen”, 33 gr. x 1000; P. Debloc nog 523.000 karelen van een niet bekend formaat; 26 tot 28 gr. x 1000. Totaal 847.300 bakstenen; som 1.151 pd. par.⁸⁰.

In 1368 verklaarde J. Slabbaert zich akkoord „van der Smedepoorte te makene, na der maniere van der Bouveriepoorte, met eenre stille⁸¹ der an”. Men werkte de Boeveriepoort af. P. Debloc leverde 303.500 „quareeltegghelen van der bester voorme van Ramscapelle”, Klaas f. Clais s Weesen 100.000, B. Heerboort 100.000, en J. Louvoghe 30.000 van dit formaat, 20 tot 27 gr. We vermelden nog B. Klaas 89.000 en P. Debloc 178.500; 24 tot 27 gr. De laatstgenoemde verschaftte „3000 velghen⁸² ten kemmeneyde⁸³ van der Bouverie ende van der Smedepoorte”, 7 gr. x 100. Boudin f. Boudins loste „68 last 3000 quareeltegghelen ende 3000 velghen ghebezicht ter Smedepoorte”; hij kreeg 1 4/5 gr. „van der duust, van ontfanghene ende van up te zettene”. Totaal 891.500 karelen, som 1161 pd. par.⁸⁴.

In 1369 werd de Smedenpoort opgebouwd, en werden de fundamenten van de Ezelpoort gelegd. De rubriek karelen boekt 2.215 pd. par. voor de koop en het vervoer van de stenen; 24 tot 28 gr. x 1000. P. Debloc 252.000; W. Dewael 130.000, M. Debloc 55.500; daarvan werd 1 last „ghebezicht ten Damme”. We vermelden: Joris van Vive met 4.000 „houder quareeltegghelen”, 48 gr. x 1000; Jan de Dievel

met 10.200 „Catsandscher quareele”, 29½ gr. x 1000.

De laatste post luidt: „item ghecocht binnen desen iare ieghen diverse personen, 102 last 5.500 quareeltegghelen ghebezicht an de Ezelpoorte ende an de liere midts den diepen fondementen dat men bezouken moeste”, 28 gr. x 1000. Totaal van de bakstenen 1.500.400. M. Sage loste de stenen. J. Slabbaert ontving 1020 pd. par. „vanden werke van der Ezelpoorte te makene, ghelike der Smedepoorte, met 2 asementen⁸⁵ ende den lieren, ende hadder of bi vorworden ende midts overwerke dat hie daer an dede, ende van stenen te doen hauwene boven verworden”⁸⁶.

De bouwwerken eisten in 1370 723.000 karelen, 25 tot 30 gr. x 1000. We vermelden M. Debloc 195.500, P. Debloc 108.000. W. Dewael 50.500, Wouter f. Jan van Ramscapelle 19.000. Men heeft „ghebezicht an d Ezelpoorte binnen desen iare 27½ last quareeltegghelen”. J. Slabbaert metste 7½ R (29 m) kaai „an d oude Muelnebrugge streckende up der Vaerwersdyc”, 9 pd. gr. x R. Hij aanvaardde het werk „van der brugge ter Bouveriepoorte te verwelvene an beeden ziden, ende den pilaer te makene, ende de liere an beeden ziden up te machene, ghelike sinte Cruuspoorte”. Arbeiders werden ingezet om „den aze (= hozen) te doen houdene upten Divere die men funderde”⁸⁷.

In 1371 werden 186.000 karelen 'ter Bouverie', en 508.600 'ter Ezelpoorte' gevoerd; Marcharis Debloc 263.000, P. Debloc 195.000, W. Dewael 186.000. Totaal 694.000; 24 tot 32 gr. x 1000. W. Dewael verschaftte 500 'velghen', 8 gr. x 100. Som 1089 pd. par. J. Slabbaert aanvaardde het werk „van der Snaggaardsbrugge te makene al stenin, van der wide ende van der breedde dat de Strobrugge es, al van graven stenen, ende diere ghelike gheleend an be-

den ziden"⁸⁸.

Het volgend jaar had Brugge minder karelen nodig: 158.000 „ghecocht ieghen vele diverse persone, danof dat de namen ende de toenames bescreven staen in den moederbouc”, 26 gr. en 10.000 van Gillis Michiels, 27 gr.⁸⁹. De rekeningen 1373-74 en 1374-75 ontbreken⁹⁰. SBR 1375-76: G. Michiels 120.000, M. Debloc 50.000, Diederik Stootmesse 43.000; totaal 213.000 karelen; 26 tot 29 gr. De rekeningen 1376-77, 1377-78 en 1378-79 ontbreken⁹¹. SJH nr 57, 1376, f° 8ro: (uitgave) „van 9½ last quareele te heelne ende te makene”.

In 1379 leverde Geraart Sprute 66.000 karelen, M. Bloc 45.000. Totaal 111.000; 25 tot 26 gr. x 1000⁹². SBR 1380-81, f° 31ro: 38.000 karelen; 21 gr. x 100. SBR 1380-81 ontbreekt. SBR feb.-mei 1382, f° 21ro: 300 karelen; 24 gr. x 1000. SBR 1382-83 vermeldt geen bakstenen, maar wel oorlog tegen Engeland. De stad begon de oostzijde van de vestingswal te versterken: „de muere te doen brekene tuschen der Ghendpoorte ende s. Katelinen poorte”; werken „ter Katelinen porte met 11 machten ende 2 steenhauwers, ende 17 onderhandnapen ende teghelhauwerkins”⁹³.

In 1383 kochten de tresoriers 50.000 karelen „iegghen Pietre den Bloc den teghelaere”, 60.500 bij Jakob Derover, 45.000 „ouder quareeltgehelen iegghen Verzoeten Willem Buux wive”; prijs 20 gr. x 1000; totaal 155.500⁹⁴. De rekening 1384-85 ontbreekt. De volgende rekening loopt van 2 feb. tot 2 sept. 1385. In 1385 slaagden de Gentenaren erin Damme te bezetten: „mids dat die van Ghend de stede van den Damme wonnen”. Vandaaruit hielden ze rooftochten: „van den lande te Ramscapelle der stede toebehorende ne reket men niet mids den orloghe”. De stad kocht 310.000 karelen; Matheus Vandenbussche 11 last, Gillis van de Houtmeersch 6½ last, Jan f. Heinrix 6 last,

24 tot 26 gr. x 1000. Deze bakstenen dienden „buten sente Katelinen poorte ter utersten draybrugghe”. Het stadsbestuur verkreeg nog bakstenen op de volgende manier: „den tor te doen brekene van ste Katelinen kerke; ter Katelinen teghelen te doen screpene; teghelen te doen haelne ter Katelinen kerke”⁹⁵.

Vanaf 1386 beginnen de rekeningen steeds op 2 september. De stad kocht 21 last „quareeltgehelen van Ramscapelle iegghen Janne f. Heinrix”, 229.500 bij Matheus Bouts, 125.000 bij Diederik van Essen; 20 tot 26 gr. x 1000. Totaal 574.500. Som 761 pd. par. Men voerde in april en mei tienduizenden 'teghelen' naar de 'uterste brugghe' van de Katelijnepoort. In augustus werkten delvers „ter Ghendpoorte an t ghedelf van den nieuwen muere, ende ter Eselpoorte”⁹⁶.

In 1387 werkten metsers en steenhouwers „ter Ghendpoorte ende ter Ezelpoorte”. M. Bouts leverde alle de 361.500 karelen; 26 gr. x 1000; som 508 pd. par. Pauwels Heins maakte „vorworde van der Eselbrugghe steenin te makene, ende eenen nieuwen steeghere te makene beziden der vorseider brugghe, dats te wete half graeu steen ende half andere, elx eene laghe”⁹⁷.

SBR 1387-88, f° 1vo: „van der stede lande te Raemscapelle ne reket men niet, mits dat niet vercheinst es ende ledich leight”. M. Bouts leverde 311.000 karelen, Jan Henrix 35.000, Jakob Potshoof 10.000; 26 gr. x 1000; totaal 356.000; som 181 pd. par. (f° 33ro). In 1389 verschaft M. Bouts 156.500 karelen; 26 gr. x 1000; som 220 pd. par. P. Heins maakte „vorworde van der Braemberchbrugghe steenin te makene, zonder dat men hem de kistdamme schieten zal, en doen delven t fundament ende taes doen houden up der stede coste, ende zal wesen van blawen ordune ende witten Brabandschen steenen, van elx eene laghe, ghelike

de Eselbrugge es", voor 2.040 pd. par. J. van Oudenaerde ontving 2.160 pd. par. „van der Niewer brugge steenin te makene de hoofde, ende binnen van teghelen, ende van 2 steeninen fonteinen"⁹⁸.

Jan f. Heinrix werd in 1389 pachter van de Brugse Tegelrie voor 36 pd. par. Hij leverde 80.000 karelen, M. Bouts 273.000; totaal 353.000 : prijs 20 tot 26 gr. x 1000⁹⁹. In 1391 verschaftte M. Bouts 447.000 karelen; deze kostten 'metten voereghelde' 20 tot 22 gr. x 1000. Ze waren bestemd voor drie werken van J. van Oudenaerde : „van Ghoederix brugge steenin te makene, ende te verwelvene met blawen ordune ende met witten Brabantschen steenen"; „van der Craenen brugge steenin te makene ende te verwelvene"; de St.-Gillisbrug in steen herbouwen¹⁰⁰. Het stadsbestuur schonk drinkgeld „den werclieden werkende an den muer ter Ghendpoorte, an de brugge ten Minnewatre, mits 1 nobele¹⁰¹ die ghegheven was als men den eersten steen lede"¹⁰².

SBR 1391-92, f° 36r° : M. Bouts 199.000 karelen x 22 gr. 'metten voereghelde'. J. van Oudenaerde had die stenen nodig „van der Winkelbrugge steenin te makene ende te verwelvene" (f° 43r°). SBR 1392-93, f° 41v° : M. Bouts 249.500 karelen x 22 gr. 'metten voereghelde'. SBR sept. 1393-maart 1394, f° 21r° : M. Bouts 90.000 x 22 gr. 'metten voereghelde'. SBR maart-sept. 1394, f° 30v° : M. Bouts 50.000; idem prijs. In 1395 kocht Brugge 223.500 bakstenen. M. Bouts leverde 15.000; 26 tot 28 gr. 'metten voerne'; Klaas van Lissewege 88.000 'ouder quareeltoghelen'; 34 tot 42 gr. x 1000; Pieter Adorne, ontvanger van Vlaanderen, 20.500 „ouder quareeltoghelen ute myns Heeren hove", 48 gr. x 1000. J. van Oudenaerde verwerkte die stenen in de reeds vermelde bruggen¹⁰³.

... We overlopen even de voorbije halve eeuw.

Van 1355 tot 1371 bouwde Brugge de Gent-, Boeverie-, Smeden- en Ezelpoort verder uit. Vanaf 1382 maakten de Bruggelingen aanstalten om de stadswal tussen de Katelijne- en de Gentpoort door een stenen muur te vervangen. In de bewuste halve eeuw werden een tiental bruggen in steen herbouwd, en de stenen kaai van de St.-Annareie bij Leffinge opgericht. We kunnen echter niet alle bouwwerken specificeren, omdat de trossiers soms onvoldoende details aangeven, ofwel omdat verscheidene stadsrekeningen ontbreken.

Anderzijds blijkt dat niet alle tegelrien hetzelfde formaat aan hun karelen gaven. We ontmoeten de 'vorm van Klemskerke', de 'vorm van St.-Laureins', Stalhilse en Kadzandse karelen. Maar het formaat, dat de Brugse Tegelrie aangenomen had, heette 'de vorm van Ramskapelle' of 'beste vorm', later ook 'stedevorm' of 'grote vorm' genoemd¹⁰⁴. De stadspoorten, de kaaimuren en de grondvesten van de bruggen eisten honderdduizenden bakstenen. De zij-kanten van de bruggen werden met natuurstenen bezet, maar daarachter verwerkte men duizenden karelen.

In 1335 ontmoeten we de term 'cleene quareele'. En we weten reeds dat men toen vele stenen bakte, waarvan het formaat minder was dan dit van de Ramskapelse kareel. Het is dus zo dat we, vanaf de eerste helft van de 14de eeuw, niet altijd de ouderdom van de bakstenen uit hun grootte kunnen afleiden. Kleine karelen dienden voor lichter metselwerk, bv. greppels, riolen, steenputten, en tussen arduinstenen. Geschreven bronnen vermelden vier niet gelocalizeerde steenbakkerijen. Potterie nr 4, f° 48r° : „zuuthalf an den dyc daer de teghelrie wilen stont", te Bredene (midden 14de eeuw); RAG, St.-Pietersabdij, Reeks 1, nr 312, f° 7v° : „een teghelrie" ten noorden van Dudzele (1355); Charter, blauw nr 4444; een „te-

ghelrie... in die hope" te Gistel (1366); De Flou XV, 726 : een 'teghelrie' te Gistel (1392).

In de jaren 1385 tot 1395 leverde Matheus Bouts miljoenen bakstenen. We nemen aan dat de genoemde niet alleen een handel in stenen dreef, maar ook door het stadsbestuur aange-steld was om de aannemers tijdig met karelen te bevoorraden. We leren enkele Dudzeelse en Ramskapelse steenbakkers kennen, die het Ramskapelse formaat aan hun karelen gaven. Van 1332 tot 1334 voerde Pieter Debloc mas-sa's karelen per schip naar Brugge. In 1338 be-gon hij met steenbakker Pieter Clauwaert sa-men te werken. Verder ontmoeten we in 1355 steenbakker Wouter Debloc, in 1360 een steen-bakker Pieter Debloc, die te St.-Laureins werk-te, en in 1371 steenbakker Macharis Debloc. Mogelijks waren ze zonen of neven van de eerst vermelde P. Debloc.

In de hieronder staande tabel omvat de eerste kolom 51 jaren. Uit 38 jaren is de stadsreke-ning bewaard. In de tweede kolom geven we de cijfers van de gekochte karelen, voor zover de trossiers die aantekenden. Het is immers zo dat bij sommige karweien de gebruikte bak-stenen niet vernoemd werden, omdat ze in de prijs meeberekend zaten. In de derde kolom trachten we te bepalen hoeveel karvelen Aais-hove produceerde. In de bedoelde 38 jaren schafte de stad zich gemiddeld 380.000 bak-stenen aan. Indien we aannemen dat dit gemid-delde ook voor de 13 andere jaren geldt, dan zou Brugge in de periode 1345-1395 ruim 19 miljoen karelen gekocht hebben.

	<i>gekocht</i>	<i>Aaishove</i>
1345	—	—
1346	—	—
1347	136.700	—
1348	?	?
1349	?	?
1350	1.297.200	763.000
1351	618.500	447.000
1352	330.000	180.000
1353	281.000	166.000
1354	221.000	112.000
1355	1.096.200	145.500
1356	?	?
1357	?	?
1358	35.000	—
1359	432.000	230.500
1360	283.500	—
1361	133.300	70.000
1362	198.350	24.500
1363	473.000	80.500
1364	?	?
1365	?	?
1366	282.000	—
1367	847.300	—
1368	891.500	—
1369	1.500.400	—
1370	723.000	—
1371	694.600	—
1372	168.000	—
1373	?	?
1374	?	?
1375	213.000	—
1376	?	?
1377	?	?
1378	?	?
1379	111.000	—
1380	?	?
1381	300	—
1382	—	—
1383	155.000	—

	<i>gekocht</i>	<i>Aaishove</i>
1384	?	?
1385	310.000	—
1386	574.500	—
1387	361.500	—
1388	356.000	—
1389	156.500	—
1390	353.000	—
1391	447.000	—
1392	199.000	—
1393	249.500	—
1394	140.000	—
1395	223.500	—
Totaal	14.491.850	2.219.000

5. Brugge bouwt de stadsmuur tussen Boeveriepoort en de Katelijnepoort

De verwickelingen rond de Honderdjarige Oorlog hadden de Brugse Tegelrie doen stilvallen. De binnen- en buitenlandse problemen, die de genoemde oorlog veroorzaakte, hielden gedurende een halve eeuw Brugge ervan af om zelf stenen te bakken. De stad liet vele lasten karelen aanvoeren. Zelfs de twee hoogtepunten in het bouwbedrijf, nl. ca. 1355 en ca. 1370, konden het Brugse stadsbestuur niet bewegen om de ovens van Aaishove weer op gang te brengen. Maar op het einde van de 14de eeuw groeide de rijkdom van de handelsstad. De goed voorziene stadskas spoorde de Bruggelingen aan om een reusachtig werk aan te pakken, nl. de bouw van een vestingsmuur.

Op 14 april 1395 werd Jan Dreling „ghesendt te Raemscapelle, omme raet te hebbene van teghelen te doen makene ter stede bouf”¹⁰⁵. Ook op 20 september reden magistraten „te Raemscapelle omme te bezoukene den darinc licghende aldaer in der stede land, ende omme teghelen te doen makene ter stede bouf”. Ze

deden Jan f. Wouters en Jan f. Heinrix „grote pitte te makene in der stede land te Raemscapelle, omme te bezoukene hoe diepe dat de darinc leight”¹⁰⁶.

Ze zagen dat de bodem van Aaishove nog voldoende brandstof bevatte. In de zomer van 1396 werden de ovens weer ontstoken. J. Dreling reisde op 26 juni „te Raemscapelle, omme te overziene de teghelen, die de stede aldaer doet backen up haren grond”. De eerder geringe produktie werd echter, samen met die van 1397, in de volgende rekening geboekt. Anderzijds kocht Brugge 151.000 karelen. M. Bout leverde er 119.000, 28 gr. x 1000 'metten voerne'; Jan f. Klaas van Lisseweghe 32.000 oude karelen, 42 gr. x 1000. Som 248 pd. par.¹⁰⁷.

In 1395 en 1396 bouwde Maarten van Leuven, in opdracht van de stad Brugge, een nieuw stenen sas te Damme. Terzelfdertijd werden te Brugge in vele straten riolen aangelegd, en een paar bruggen gebouwd. Deze werken eisten honderdduizenden karelen. De stad inde een bijzondere bijdrage van haar poorters. De inkomsten van die belasting en de onkosten van de bedoelde werken staan in de rekening „van der steeniner speye ghemaect ten Damme”, die loopt van 1 december 1394 tot 31 oktober 1396. We bespreken niet de bouw van de sluis. Onze aandacht gaat naar de rubriek bakstenen.

Voor de werken te Brugge kochten de trossiers 479.500 karelen. Daarvan worden 288.500 oude, en 191.000 nieuwe 'teghelen' geheten. De oude bakstenen kostten 32 tot 48 gr. x 1000: de ontvanger van Vlaanderen 67.000, Pieter de Futselare 64.000, Matheus Vandercruce 39.000, Geraart Sprute 24.000, Matheus f. Klaas 24.000, Bartolomeus f. Pieters van Lisseweghe 22.000; M. Bouts leverde 173.000 nieuwe karelen, 28 gr., Pieter Rinussen 15.000 „teghelen ute Zeeland”, 42 gr. De

bakstenen dienden voor 'riolen' en 'wieghen'¹⁰⁸, in nagenoeg alle stadswijken¹⁰⁹, en voor de volgende werken: „den steegher ende caye bider Voetwaterbrughe, de caye bi Temmermansbrughe, de caye ten Hoye, de brugghen in de Vulrestrate ende in ser Zeghers strate van Belle”¹¹⁰.

Op 21 april 1397 maakte de stad een akkoord met Jan van Oudenaerde „van eere steeniner speye te makene ter Coepoorte bachten Wyngaerde”, tegen 3198 pd. par., „al te leverne, sonder lood, ysere, ghedelf ende temmerwerc”¹¹¹. De genoemde aannemer nam het ook op zich om de Steenbrug ten zuidwesten van Brugge, en de Scheepstalebrug ten noordwesten van de stad, te herbouwen in steen.

SBR 1396-97, f° 56v^o: „Zo zal Ian van Oudenaerde maken de Hoghe Steenbrughe bi der Zieker Liedem: beede de hoofde van nieuw van ghoeden ordune van Antoingen, ende de hoofde diere nu staen zal hi breken tote eere laghe onder twatere, ende also up bringhen van ghoeden ordune boven alle wintre watre, ende al dien ghelike de viere cayen te water waert an; ende dese vorseide cayen sal hi maken als lanc als zy nu ten tiden syn. Item zo sal de vorseide meester Jan ghehouden zyn te makene de vorseide brughe met tween gaten, ende te verwelvene van tameliker hoochte ten orbore van der stede met ghoeden ouden teghelen, dicke wesende twee van den vorseiden ouden teghelen, ende an beeden zyden te verwelvene met ghoeden ordune van Antoinge ende met ghoeden Brabandschen steenen, van elx eene laghe. Item zo sal hi ghehouden syn de vorseide brughe te cleedene met eere leine (= leuning) an elke zyde, ende die hoghe wesende boven der kelchiede viere voeten, ende die ghecrammet ende gheghoten met ysere ende met lode. Item zo sal hi decken de viere cayen duergaende met ghoeden steenen van

Diedeghem, ende ghecrammet ende gheghoten met ysere ende met lode.

Item zo zal de vorseide meester Jan ghehouden syn te makene eene nieuwe steenine brughe te Sceipstale over de Leed, daen of de twee hoofde wesen zullen van ghoeden blawen ordune boven allen watre hoghe; ende zal verwolven syn met goeden ouden teghelen, ende an beeden zyden van blawen ordune ende van witten Brabandschen steenen, ghelyc ende in der manieren dat de Hoghe Steenbrughe wesen zal; ende de vorseide Sceipstaelbrughe zal lanc wesen achttiene voeten binnen swercx, ende twintich voete breed, ende met tween leinen van ordune 4 voeten hoghe; item zo sal hi maken viere cayen thenden der vorseider brughe, elke caye lanc wesende eene roede, ende die te watre waert an van ghoeden blawen ordune boven allen wintre watre hoghe, ende boven ghedect met steenen van Diedeghem, ghecrammet ende gheghoten met ysere ende met lode”.

De tresoriers betaalden op 22 augustus 1397 aan „Jan f. Wouters, Jan f. Heinrix Maben ende Jan f. Jans Pieters, van hondert last teghelen die zy ghemaect hebben binnen tween iaren ter stede bouf omme mede te muerne — ende dese teghelen hebben zy ghemaect ende den darinc ghedolven uter stede gronde lioghende te Raemscapelle, ende es te wetene dat elke van desen teghelen also groot es als onderhalve teghele die men ghemeenlike maect int Vrye¹¹² — ende hadden bi vorworden van elker duust teghelen, te leverne vulmaect up den waterganc, twintich groote”.

Ze hebben „ghegheven Jan f. Jans Pieters ende Pieter Blocke, van 36 last ende drie duust vanden vorseiden teghelen te bringhene van Raemscapelle te Brughe bi scepe, ende hadden bi vorworden van elken duust van bringhene ende up te slane ten Wyngaerde in der stede hof”, 8 gr. M. Bout verschafte 130.000

karelen, 28 gr. x 1000 'metten voerne'; „de meesterighe vanden Wyngaerde” 62.000 „ouder quareelteghele, metten voerghelde” 36 gr. x 1000; samen 192.000; som 294 pd. par.¹¹³.

Terwijl het stadsbestuur een voorraad stenen verzamelde, besteedde het op 3 november 1397 twee grote bouwwerken aan J. van Oudenaerde: 1. een ronde stenen toren op de vestingswal, aan de westzijde van de Zeven Deuren, de toenmalige sluisjes van het Minnewater, ten zuiden van het Begijnhof; 2. een sektor van de nieuwe stadswal, nl. 60 R (230 m) muur en vijf muurtorens.

SBR 1397-98, f° 53vo: (3 november 1397) „Doe zo was vorworde ghemaect bi tresoriers ieghen Janne van Oudenaerde, als van eenen groten steeninen ronden thorre van nieuw te makene up t Minnewater an de westzyde, inder vormen ende manieren also hier na volght: eerst dat Jan van Oudenaerde vorseit de vorseide thorre beneden toelecghen zal 12 voete of meer rond omme gaende, ende dien cleeden met goeden ordune van Braband ghescert wesende onderhalven voet ende twee voete ten minste, met eere lyste der omtrent licghende, 5 voete hoghe boven allen winterwatere ende zal dicke wesen van der slichter erde¹¹⁴ upwaert tote boven 5½ voete, ende zal binnen wyt wesen twintich voete (5.50 m), met drien vauten, daer of dat de nederste wesen zal eene cruusvaute, ende in elke vaute zullen wesen drie scietveinstren, een cafoen¹¹⁵ ende drie aysemente in den thorre, ende upperste vaute zal wesen ghedect met goeden tafelmene van Diedeghem wel ende juistelike te gader ghevoughet, met eere gote van Brabandschen steenen in de midde waert omme al te water of te lopene in de veste, ende zal boven wesen gegaryt¹¹⁶ ende ghemaect met moordgaten ute springende, na der manieren dat de thorren zyn voor sinte Katelynpoorte, ende zal wesen hoghe van den

baerme van der veste binnen 65 voete (= 17.85 m), met eenen wendelsteene derin staende 6 voete hogher danne de vorseide thorre; item zo zal Jan vorseit ghehoude wesen te makene neffens den vorseiden thorre een hoofte van eere 'brucghe 19 voeten lanc, ende een caye deran 18 voete lanc duergaende te water waert an, van Brabandschen ordune, daer of dat hi hadde van al up sinen cost leverende orduun, tafement, calc, ghedelf, kistdamme, ende van makene, 106 pd. gr., ende de stede zal leveren al de teghelen”.

f° 55ro: (22 december 1397) „Doe zo was vorworde ghemaect bi tresoriers ieghen Janne van Oudenaerde, als van tsestich roeden muers wel ende ghetrauwelike te makene up de veste van der stede bachten Wyngaerde, tusschen den Minnewatere ende der Bouveriepoorte, in der manieren ende vormen also hier na volght ende bescreven staet: dats te wetene dat de vorseide Ian van Oudenaerde ghehouden zal wesen de vorseide muer wel te fondeirne also diepe als van node wesen zal, boven ghedect duergaende met goeden breeden tafelmenten van Braband, ende die wel te gadere ghecrammet ende ghegoten met lode; item tusschen elken thorre zo zullen wesen viere scietgate ende twee grote veinstren neffens der erde, omme der ute te scietene met bussen, daer of dat hi hadde bi vorworden van elker ghestrecter roede al up sinen cost van ghedelve, van calke, van Brabandschen steenen, van tafelmenten ende van werke, 3 lb. gr., dat comt 180 lb. gr.”

SBR 1397-98, f° 55ro: „Item zo was noch vorworde ghemaect ieghen Ianne vorseit, als van vyf steeninen thorren van nieuw te makene ter vorseider stede up de veste, in der vormen ende manieren also hier na volght: dats te wetene elken thorre wel te fondeirne, ende also diepe als de gronde van der veste es, ende beneden 6 voete ende boven ter veste waert an

ommegeande van goeden ordune van Brabant wel ghescert, met eere lyste hoghe wesende boven allen winterwatere viere voete of meer, ende van der slichter erde up waert blivende viere voete dicke, ende binnen wyt wesende 12 voete ende 15 voete lanc; item zo zullen in elken thor wesen drie scietgaten, een cafoen, eene vaute wel verwolven, ende die boven wel ghedect met poterden, ende daer boven ghedect met goeden tafelmene van Diedeghem, ende die wel ende juistelike ghehauwen ende ghevought te gader, datter gheen water up bliven mach staende, mids datse gheleit zullen wesen in der manieren dat eene stove ghemaect es, met eere gotte van Brabandschen steenen in de midde-waert, omme al t watere of te scietene ende te lopene in de veste, ende boven der vaute elc thorre ghetimmert ende ghecarteelt, ende die thinne ende carteele zullen wesen ghedect met goeden tafelmene van Diedeghem, ende elc thorre zal hoghe wesen van den baerne van der veste binnen ter stede waert an 26 voete (= 7.15 m) of meer, ende dat achtervolghende der hooghte van den lande.

Ende hadde van elken thorre te makene in der manieren also vorseit es, al leverende Brabantsche ordunen, tafelmene, calc, ghedelf, kistdamme ende van werke 30 lb. gro., ende daer boven tiene pond gro. up den hoop, mids dat t lant altoos binnen zo lanc zo hogher viel, ende de stede leverde al de quareeltegghelen vander vorseider muere ende thorren, 160 lb. gr., daer comt up al 340 lb. gro., ende es te wetene dat binnen desen iare (= 1398) ghemaect zyn drie thorren ende 36 roeden muers, dewelke een goed man bi zire duecht ende vryen wille ter eere van der stede heift ghedaen maken up sinen cost van allen zaken, ute ghedaen dat de stede ghelevert heift de quareeltegghelen". Som 4080 pd. par.

Het werk van J. van Oudenaerde is in het

voorjaar van 1397 begonnen, want Pieter f. Jans Dankaert, de delver, werkte in september 1397 „an de oude veste bachten Wyngaerde, aldaer de nieuwe muer ghemaect es, de veste te diepene, ende te zadene ieghen den neuen muer". M. Bout leverde in 1398 552.000 karelen, 28 gr. 'metten voerne'; deze „waren alle ghebesicht an den groten thorre ghemaect up t Minnewatre". Filip Devos verschaftte 6 last „groter ouder quareeltegghelen", ghelevert ten Wyngaerde up twerc", 64 gr. x 1000.

J. Dreling en J. van Oudenaerde reden op 13 juni 1398 „te Raemscapelle, omme te overziene t werc van den tegghelen die de stede aldaer doet maken, ende omme de husinghe staende up der stede goed te bestedene te vermakene". Onder de rubriek 'karelen' vinden we niet de produktie van Aaishove in 1398. Maar uit de volgende rekening blijkt dat de tesoriers in het bedoelde jaar 80 last karelen lieten maken¹¹⁷.

Op 2 maart 1398 was J. van Oudenaerde akkoord „van tweem windgaten staende voor de Smedepoorte van nieuw te makene, verwelven met goeden ouden tegghelen, ende dat verwelf zal dicke wesen twee oude tegghelen". In de volgende weken werkte P. Dankaert om „doudte veste te diepene, ende damme ute te doene die stonden ontrent de thorren bachten Wyngaerde, den barem te makene ieghen den neuen muer, in doude veste bi der speye ter Coepoorte"¹¹⁸.

De tesoriers betaalden in 1399 940 pd. par. aan „Jan f. Wouters Gillis ende Jan f. Pieters van viere ende tneghentich last quareeltegghelen, die zy ghemaect hebben binnen desen iare, omme te verwerkene an den muer van der stede bider Wyngaertmuelne, daen of dat zy hadden van elker duust te makene, leverende stroy ende zand, ende zy dolven den darinc uter stede lande licghende te Raemscapelle, ende namen

ooc erde ute der stede gronde", 20 gr.

P. Debloc en Wouter Hollebuk werden vergoed „van tachtich last quareelteghelen te haelne te sceppe te Raemscapelle, ende te bringhene up t werc van der stede bi der speye ter Coepoorte, de welke vorseide tachtich last teghelen Jan f. Wouters ende Jan f. Pieters vorseit der stede sculdich waren vanden iare verleden, mids datse hemlieden Clais Baerbezaen hadde ghedaen maken ende betaelt, als hi tresorier was". De genoemde twee verdienden 8 gr. x 1000 „van 44 last teghelen die zy ghehaelt hebben ter vorseider stede, ende brocht upt werc, vanden teghelen die binnen desen zomeere hebben ghemaect gheweist".

De stad kocht bij M. Bout 36 last „niewer quareelteghelen van der zelve forme, dat der stede teghelen syn die de stede doet maken te Raemscapelle... al ghebesicht anden nieuwen muer ende thorren ghemaect bi der Bouveriepoorte", 34 gr. x 1000. M. Bout verschaftte nog 282.500 karelen, 28 gr. „mids den voerne", verwerkt „ande caye ghemaect voor de Bouveriepoorte"¹¹⁹.

In februari 1399 werden nog meer bouwwerken aan J. van Oudenaerde toegewezen: 1. „van vive ende vertich roeden (170 m) muers van nieu te makene up de veste bi der Bouveriepoorte an de oostzide, ghelike ende in der manieren dat de muer van der stede es aldaer voren beghonnen"; 3 pd. gr. per roede, „ende 25 lb. gr. up den hoop mids dat dese vorseide muer hogher wesen zal wel tiene voet of meer dan dandere es, diere nu ten tiden staet ghemaect"; 2. „van drien steeninen thorren van nieu te makene, ghelike dat de thorren zyn diere nu ten tiden staen"; hoogte 25 voet (6.90 m); breedte 12 voet; prijs per toren 30 pd. gr.; 3. „van der speybrughe van nieu te makene", bezet met arduin; breedte 24 voet; hier moest de aannemer de 'teghelen' leveren; prijs 75

pd. gr.

De grote toren op de westkant van het Minnewater stond overeind in de zomer van 1399. Op 16 augustus gaf de stad de opdracht „vanden groten thorre staende up t Minnewatre te paveirne de drie vauten, ende te bewerpene ende te wittene alle drie de vauten, midsgaders den wendelsteene van beneden tote boven"¹²⁰. Van SBR 1399-1400 blijft slechts een fragment over, zodat we niet vernemen hoeveel karelen de stad toen kocht, en hoe de bouwwerken vorderden. Maar verder blijkt dat de stadsmuur tussen het Minnewater en de Katelijnepoort opgericht werd.

J. van Oudenaerde en M. van Leuven hebben op 16 augustus 1400 een zware taak op zich genomen: „van sinte Katelinen poorte, van der Ghendpoorte, ende van sinte Cruus poorte van nieu steenin te makene", voor de totale som van 4.800 pd. gr.¹²¹. Ze kregen zes jaar tijd om de drie gebouwen af te werken. De genoemde twee waren op 25 december bereid „om eenen thorre van nieu te makene up t Minnewatre an de oostzyde... ende zal buten wezen ront, ende ter stede waert in viercante", voor 2.880 pd. par.¹²².

6. De stadsmuur tussen de Katelijnepoort en de Kruispoort

Op 1 januari 1401 maakte J. van Oudenaerde 'vorworde' om te bouwen: 1. 22 R (85 m) stadsmuur tussen de Katelijne- en de Gentpoort; 2. 8 R (30.80 m) bij de Katelijnepoort; 3. een toren bij de Katelijnepoort. Voor deze drie werken, die samen 2.580 pd. par. kostten, leverde de stad de 'teghelen'.

SBR 1400-01, f° 59ro: „Doe zo was vorworde ghemaect bi buerghmeesters ende tresoriers ieghen Janne van Oudenaerde, als van twee ende twintich roeden muers van nieu te

fondeirne ende te makene, van sinte Katelinen poorte oostwaerd streckende ter Ghendpoorte waert, in der vormen ende condicien also hier na volghet ende bescreven staet. Eerst zo zal de vorseide Jan van Oudenaerde de vorseide muer wel ende ghetrauwelike fonderen tote den cuelleme met erdboghen, die bliven zullen onder derde zeven voeten of meer, ende up den zelven grond fonderen de pilare; ende tvorseide fondement zal toe gheleit zyn 9 voeten dicke, versnidende upwaert tote der slichter erde up zeven voeten. Item alle de pilaren zullen toe gheleit syn zesse voeten breed ende zesse voeten lanc buten muere, versnidende upwaert tote der slichter erden also daer toe behoren zal. Item de muer van der erden upwaert tusschen den pilaren upwaert zal dicke wesen drie teghelen. Item alle de pilaren zullen staen buten vorseiden muere vive voeten ende eenen halven, ende zullen breed wesen boven der erden drie voeten ende eenen halven. Item alle de canten van den pilaren zullen ghecleet syn vive voete hoghe met goeden winkelen¹²³ van Brabandschen steenen. Item zo zal de vorseide muer verwolven syn duergaende van pilare te pilare eene teghele dicke, ende daer boven gheraseirt zesse laghen, ende daer boven ghedect met goeden Brabandschen steenen voren ghebuweir¹²⁴ met eenen spronghe, omme twater te bet of te lopene. Item zo zullen alle de vorseide pilare staen tiene voeten (2.75 m) versceeden ende niet meer, ende tverwelf zal hoghe wesen van der slichter erde tote der crune tiene voeten. Item boven der vorseider aleye zo zal Jan vorseit maken eene borstwere achte voeten (2.20 m) hoghe, met carteelen¹²⁵ ende scietgaten met capemente inghetrocken tusschen elken karteele. Ende alle de carteelen, thinnen¹²⁶ ende scietgaten zullen wesen ghedect met goeden Brabandschen steenen, also ten vorseiden werke behoren zal, daen of dat hi hadde bi vor-

worden te makene also vorseit es, van elker ghestrecter roede, al up zinen cost leverende calc, zand, ghedelf, stellinghe, al de Brabandsche steene ende al datter toe behoorde, sonder teghelen, lood ende ysere, 5 lb. grote, dat comt 110 lb grote.

SBR 1400-01, f° 59ro : „Zo was vorworde ghemaect jeghen Janne van Oudenaerde vorseit als van achte roeden muers van nieuw te makene an beeden zyden van sinte Katelinen poorte, ende duergaende te fondeirne, sonder erdboghen, van der zelve dicke, hooghte ende breedte also voren verclaerst staet, ende daer boven duergaende te water waert an van goeden Brabandschen steenen, daen of dat hi hadde bi vorworden al up zinen cost, sonder van teghelen, lood ende ysere, van elker ghestrecter roede, midsgaders der waterpoorte aldaer ghemaect ende den barde van der vorseider poorte lopende in de veste der binnen gherekent, 7 lb. 10 sch. grote, dat comt 60 lb. grote.

Item zo was vorworde ghemaect jeghen Ianne van Oudenaerde vorseit als van eenen thorre van nieuw te makene up de veste bi sinte Katelinen poorte an de oostzyde, in der vormen ende manieren also hierna volghet ende bescreven staet. Eerst zo zal Jan van Oudenaerde vorseit den vorseiden thorre wel ende ghetrauwelike fonderen uten gronde alsoot behoren zal, ende zal buten rond omme gaende wesen van Brabandschen steenen drie voeten hoghe boven allen wintre watre, ende zal toegheleit syn tiene voeten dicke versnidende upwaert, ende blivende neffens der erde viere voeten ende eene halve teghele dicke tote der eester (sic) stage, die hoghe wesen zal 12 voeten of meer, met eenen caekoene ende drie veinstren der in wesende, ende dander stage zal wesen hoghe twalef voeten tote der crune van der vaute, ende viere voeten dicke met drien veinstren der in wesende. Item van der vaute up-

waert zo zal hi maken eene borstwere ghecleet met drien moordgaten, ende de vaute decken met Brabandschen steenen, ende aldiere ghelike de zesse scietgaten van den vorseiden thorre. Item zo zal hi maken an den vorseiden thor eenen wendelsteen wel ghefondeirt uten gronde, gaende zeven voete hoghere danne de carteele van den vorseiden thorre gaen zullen, daen of hi hadde bi vorworden wel ende ghetrauwelike te makene also vorseit es, al up zinen cost, sonder van teghelen, lood, ysere ende temmerwerc, 45 lb. grote, daer comt up al 215 lb. grote”.

Jakob Slupin aanvaardde op 7 februari 1401 twee werken: 1. „van eere steeniner brughe ende van eere steeniner caye te makene buten der Ezelpoorte over de nieuwe veste”; breedte van de brug 18 voet; „beede de zyden overwelden met boghen van brabantischen steenen, ende daer tusschen zo zal de vorseide brughe overwolgen syn met goeden ouden teghelen”; 2. „van twee slaghen (= wagensporen) te makene up de oude veste buten sinte Katelinen poorte, omme meester Maertinne van Luevene teghelen up te slane, die men verwerken soude an sinte Katelinen poorte”.

De stad deed twee grote kistdammen bouwen in de oude vestingsgracht bij de Katelijnepoort „omme aldaer de thorren van der poorte te fondeirne, elc kistdam boven breed wesende zesse voeten”; men gaf de opdracht „van den viere cleene thorren staende tusschen Katelinen poorte ende den groten thorre up t Minnewatre van nieuw te zolderne”¹²⁷. Hier blijkt wel dat de stadsmuur met zijn torens in 1399-1400 verder opgebouwd was.

In september 1400 leverde M. Bout 89.000 „quareeltegghelen van der cleenre vorme, omme te besicghene an den muer nieuwe ghemaect bachten der nieuwer camere ende achter de stede te diversen steden”, 28 gr. „mids den voerne”;

in april 1401 50.000 karelen van hetzelfde formaat, „omme te besicghene an de steenpitten in den ouden Ghendwech; an de ruissoten; an den steegher” bij de Ezelbrug en de Kranenbrug; „an de wieghe ter Bueterbeke buten der Bouverie”, idem prijs. In mei leverde Hugo f. Meeus 'ute Zeeland' 47.000 „quareeltegghelen van der groter vorme, omme te bezicghen an den grooten thorre staende up t Minnewatre an de oostzyde”, 27½ gr. x 1000.

W. Hollebuk verdiende 2½ gr. x 1000 „van den vorseiden tegghelen te voerne van der Caermers brughe in de veste up t Minnewatre”. In juni betaalde men „Pieter Blocke ende Wouter Holebuke, van vive ende tachentich last quareel tegghelen, die zy ghehaelt hebben te Raemscapelle van der stede tegghelen dewelke int iaer verleden (= 1400) der stede te voren bleven, ende hebse ghebrocht ten werke up de veste tusschen den Minnewatre ende sinte Katelinenpoorte omme aldaer te verwerkene”, 8 gr. x 1000.

De genoemden waren bereid om nog 12½ „last tegghelen te haelne te Raemscapelle ende te bringhene up twerc bi sinte Katelinen poorte omme aldaer te verwerkene an den muer van der stede, dewelke Jan f. Wouters ghemaect ende ghelevert heift bin desen iare” (1401); ze kregen 10 gr. x 1000 „mids dat in den zomer was ende twater cleene was, ende zyse met paerden halen moesten”. Anderzijds verdiende W. Hollebuk 2 gr. x 1000 om 33.000 „teghelen die up de veste stonden bi den Minnewatre te vervoerne ten werke van der zyde sinte Katelinen poorte”, en voor 8 last „quareeltegghelen die hi haelde up t Minnewatre ende brochtse t sinte Katelinen poorte omme te verwerkene an den muer van der stede an de oostzyde, mids dat daer gheen tegghelen waren”¹²⁸.

In augustus 1401 betaalden de tresoriers 20

gr. x 1000 aan Jan f. Pieters en Gillis f. Wouters voor 54 last „quareeltegghelen van der grooter voorme die zy ghemaect hebben binnen desen iare omme te verwerckene an den muer ende thorren van der stede... ende es te wetene dat de stede hierof te voren heeft viertiene last tegghelen ieghen toecommende iare, omme te verwerkene an den muer van der stede”. Hollebuk en Debloc werden vergoed voor 40 last „van den vorseiden tegghelen, die zy ghehaelt hebben te scepe te Raemscapelle binnen desen zomere, ende hebse brocht up twerc in de veste tusschen sinte Katelinen poorte ende der Ghendpoorte omme aldaer te verwerkene”; ze kregen 9 gr. x 1000 „mids dat zyse in den zomer haelden”.

P. Deblock kreeg 36 gr. x 1000 voor 36 last „quareeltegghelen, die hi ghemaect heeft ende ghelevert binnen desen iare ten werke van den muere van der stede, van der groter voorme ghelike dat der stede tegghelen zyn, die men maect te Raemscapelle... ghelevert in de veste up twerc”. Tenslotte vermelden we nog M. Bouts: 5½ last kleine karelen „omme te besicghen an de caye ende steeghers tusschen sinte Iansbrughe ende sconinx brughe, an den Inghelschen steeghere, an de caye ende steeghers tusschen sconinx brughe ende der Strobrughe, an den steegher bi der Eechoutbrughe, ende te diversen steden achter de poort”, 28 gr. x 1000 „mids den voerne”. De aankoop en het vervoer van de 601.000 boven opgesomde karelen kostten samen 2113 pd. par.¹²⁹.

Gillis van der Houtmeersch en Kornelis van Aelter verklaarden zich op 10 december 1401 akkoord „van den tween thorren van der Speypoorte ende van den buedicke van der vorseider poorte van nieuw te makene... maken de twee thorren twalefcante”, voor 768 pd. par. „van eere steeniner brughe ende steenine caye van

nieux te makene voor de Bouverie poorte over de nieuwe veste... funderen eene caye zeven tegghelen dicke, blivende zesse tegghelen dicke tote den zomerwatre”, d.i. het zomerpeil van het water¹³⁰.

Op 18 maart 1402 maakte men 'vorworde' met J. van Oudenaerde „van tsestich roeden (230 m) muers van nieuw te fondeirne ende te makene tusschen sinte Katelinenpoorte ende der Ghendpoorte: so zal de muer van der slichter erde up waert tusschen den pilaren dicke wesen drie tegghelen; de vorseide muer verwolven syn duergaende van pilare te pilare eene teghele dicke; van eenen thorre van nieuw te makene tusschen sinte Katelinen poorte ende der Ghendpoorte”. De stad leverde de 'tegghelen'¹³¹.

Daarna liet de stad werken „an eenen kistdam van eenen groten thorre die men aldaer maken zal bi der Ghendpoorte”, en gaf de opdracht „van eenen thorrekine staende up de veste tusschen sinte Katelinen poorte ende der Ghendpoorte bi der corenmuelne te paveirne”. Luc de Scipheere maakte 'vorworde' om de twee nieuwe torens van de Speipoort „van nieuw te deckene met goeden scaelgen van Fumein”¹³².

M. Bout leverde in september 1401 20.000 „quareeltegghelen van der cleenre voorme, al ghebesicht an de caye bi der Strobrughe, an de fonteyne staende up sinte Maertins plache, ende an de ruissoten in de Zuudzandstrate”, 28 gr. „mids den voerne”; W. Hollebuk 11.000 „ouder quareeltegghelen ghebesicht an eene thorre staende ieghen Boudin Ravin straetkin”, 28 gr. „ghelevert up twerc”. Hollebuk en Bloc haalden uit Ramscapelle 14 last „van der stede tegghelen, dewelke int iare verleden der stede te voren bleven in Ian Osts rekeninghe ende Zegghers van den Walle, ende hebse brocht van Raemscapelle ten werke up de veste tusschen

sinte Katelinen poorte ende der Ghendpoorte, omme aldaer te verwerkene anden muer van der stede". Ze verdienden 9 gr. x 1000 „mids dat zise verscepen moesten ter Mueneken speykinne".

De stad kocht in december bij Victor van Leffinghe 31 last „ouder quareelteghelen staende te Sceipstale bi den overdraghe, al ghebesight an den muer tusschen sinte Katelinen poorte ende der Ghendpoorte". Hollebuk kreeg 4 gr. x 1000 om deze 31 last „te bringhene te scepe van den overdraghe in de veste ten werke tusschen sinte Katelinen poorte ende der Ghendpoorte". In het voorjaar van 1402 verschaftte M. Bout 60.000 kleine karelen, bestemd voor „de caye tusschen der Thorrebrughe ende sint Gillis brughe, ende an de cleene steenbrughe buten screybome"; 28 gr. x 1000 met het vervoer; 170.000 „van der grooter vorme"; P. Deblock 92 last grote karelen. De laatste twee hoeveelheden kostten 36 gr. x 1000, en dienden voor de zojuist vermelde stadsmuur.

Op 16 augustus 1402 betaalden de tresoriers aan Jan f. Pieters 20 gr. x 1000 voor 490.000 karelen die in 1401 gemaakt werden; daarvan bleven er 354.500 staan voor het volgende jaar. Hollebuk en Bloc haalden de overige 135.500 karelen uit Ramscapelle „ende hebse brocht up tweerc tusschen sinte Katelinen poorte ende der Ghendpoorte". Hollebuk verdiende 12 gr. per last „van neghentien last quareelteghelen die hi overgheslegghen hadde ter Monnekenspeye, mids dat men duere de vorseide speye niet varen mochte omme sgroots waters wille"; 2 gr. x 1000 „van 167.000 quareelteghelen die hi ghehaelt hadde up t Minnewatre bi den groten thorre ende brochte up t werc tusschen sinte Katelinen poorte ende der Ghendpoorte". Som voor de karelen 3153 pd. par.¹³³.

In december 1402 verklaarde J. van Oude-naerde zich akkoord om drie werken uit te voeren: 1. 31 roeden (120 m) „muers van nieuw te makene ende wel te fondeirne, tusschen sinte Katelinen poorte ende der Ghendpoorte"; 10 voet afstand tussen de pilaren; 2. „van twee thorren van nieuw te makene tusschen sinte Katelinen poorte ende der Ghendpoorte"; 3. „eene groten thorre te makene in de middewaert tusschen sinte Katelinen poorte ende der Ghendpoorte". Voor deze drie werken verschaftte hij alle materialen, behalve „teghelen, lood ende ysere". De drie werken samen voor 4632 pd. par.¹³⁴.

Het stadsbestuur gaf de opdracht om „voor sinte Cruuspoorte den slach te makene omme teghelen te stelne". K. van Aelter was bereid „van twee kisdammen te stekene ter Cruuspoorte in de oude veste omme t fundament van der steeniner poorte". Op een van de dammen moest hij een brug leggen „omme de like over te draghene ende een man te paerde over te ridene". Men maakte een akkoord met P. Danckaert „vanden fundemente te delvene van sinte Cruus poorte... van den fundamente te delvene van der nieuwer steeniner brughe ende caye bider Coepoorte in de Reye"¹³⁵.

7. De produktie van Aaishove in de tweede periode

In het najaar van 1402 verschaftte M. Bout 49.000 karelen, 28 gr. x 1000 „mids den voerne", bestemd voor de Vlamingbrug en de aanpalende kaai. In december kregen Hollebuk en Bloc 8 gr. x 1000 voor 354.500 karelen „ghehaelt te Raemscapelle van der stede teghelen, dewelke int iaer verleden der stede te voren bleven", en bestemd voor de stadsmuur. Anderzijds beijverde Hollebuk zich om „quareelteghelen te gadere up de veste bi sinte Katelinen

poorte, aldaer licghende in de veste, ende te voerne ten werke vanden muere bi der Ghendpoorte”.

In het voorjaar van 1403 leverde M. Bout 56.000 karelen, 28 gr. x 1000, voor riolen en steigers. Op 21 augustus betaalden de tresoriers 20 gr. x 1000 aan Jan f. Pieters voor 533.000 „quareeltegghelen van der groter vorme”, gebakken in dit jaar, en bestemd voor het volgende jaar. Op 23 augustus gaven ze aan P. Deblock 36 gr. x 1000 voor 114 last „quareeltegghelen van der grooter voorme die hi ghelevert heift binnen desen iare, dewelke alle verbesicht waren an den muer ende thorren van der stede tusschen sinte Katelinen poorte ende der Ghendpoorte”. Som voor de karelen 2.874 pd. par.¹³⁶.

In het najaar van 1403 leverde B. Bout 32.000 „quareeltegghelen van der cleenre voorme, al ghebezicht an de waterpoorte neffens der Ghendpoorte, an sgravenbrughe, an de Losschebrughe, ende an de ruissoten in de Gansstrate”, 28 gr. x 1000 „mids den voerne”; P. Deblock 410.000 „quareeltegghelen van der groter voorme, omme te besicghene an den muer ende thorren tusschen sinte Katelinen poorte ende der Ghendpoorte, ende tusschen der Ghendpoorte ende sinte Cruispoorte, ghelevert up de veste”, 36 gr. x 1000. Daarna verschafte M. Bout 50.000 kleine karelen voor greppels en riolen, 28 gr. x 1000 'metten voerne'.

Hollebuk en Deblock haalden de 533.000 karelen die in 1403 gebakken waren; ze kregen 8 gr. x 1000 om ze „te bringhene ende up te slane”. Op 26 augustus 1404 werd Jan f. Pieters betaald voor de 500.000 grote karelen die hij gemaakt had. Som voor de karelen 1.866 pd. par. Ondertussen werkten de metsers verder aan de muur en de torens tussen de Katelijne- en de Kruispoort. In oktober 1403 gaf de

stad 2 pd. gr. „van den groten thorre staende thenden Boudin Ravin straetkinne te deckene met quareeltegghelen ieghen den vorst, mids dat menne noch niet vulmaken zal”¹³⁷.

Op 25 april 1405 sloot de stad een akkoord met Klaas van Utrecht „van den muere neffens der Ghendpoorte, streckende ter Cruispoorte waert te makene... den vorseiden muer die van ouden tiden ghefondeirt was an doostzide van der Ghendpoorte tote den thorre diere ghescoren es upmaken, mitsgaders den waterpoorten diere ghefondeirt licghen”. Dit werk was 15 R 3 voet lang (58 m), 6 pd. gr. x R; de stad leverde de karelen. De genoemde maakte op 6 juni „vorworde... van der machelrie van den Buetterhuse dat men nieuw maken zal... maken telken hende eenen upgaenden ghevele 2 tegghelen dicke... de voeten (= vouten) an elke zyde als lanc al t vorseide huus es, elken voet eene teghele dicke... binnen alle de cruusvoeten eene halve teghele dicke”¹³⁸.

M. Bout leverde 98.000 kleine karelen voor rioolwerken, 28 gr. x 100 „mids den voerne”. P. Deblock en Jan f. Pieters leverden 480.000 „quareeltegghelen van der groter vorme, ghebesicht an den muer ende thorren van nieuw ghemaect neffens der Ghendpoorte, tsinte Cruispoorte waert”, 36 gr. x 1000. Hollebuk en Deblock voerden de 500.000 karelen, die in 1404 te Aaishove gebakken waren, naar de zójuist genoemde stadsmuur. Op 28 augustus werd Jan f. Pieters betaald voor de 570.000 grote karelen die hij bakte in 1405; daarvan waren 470.000 bestemd voor 1406. Som 1771 pd. par.¹³⁹.

De volgende werken werden uitbesteed: 1. in september 1405 aan K. van Aelter: een kistdam plaatsen „in doude veste thender dreve daer men eenen grooten thorre maken zal”; 2. in februari 1406 aan J. van Oudenaerde: „van eere steeniner brughe van nieuw te ma-

kene voor sinte Katelinen poorte, ende die te verwelvene met ouden teghelen van der groter vorme"; 3. in mei aan P. Dankaert : „vanden fondemente vanden muere, beghinnende ter Ghendpoorte, ende streckende ter Cruuspoorte waert, te delvene", 46 R lang (175 m); 4. aan K. van Utrecht : „van achte ende twintich roeden (107 m) muers die hi ghemaect heift up de veste, streckende van der Ghendpoorte ter Cruuspoorte waert", 10 voet tussen de pilaren, de muur „drie teghelen dicke" boven de grond¹⁴⁰.

Ook de Brugse tegelrie werd door de Elizabetvloed van 1404 overstroomd¹⁴¹. Jan f. Pieters werd zijn pacht gedeeltelijk kwijtgescholden : „hier of zo was hem gratien ghedaen over de scade die hi hadde van dat de vloet ghinc". In 1406 bakte hij 318.000 karelen. M. Bout leverde 73.500 karelen; 28 gr. met de vervoerkosten. K. van Utrecht gebruikte die voor greppels, steigers, steenputten en „en speykin voor thuis ten Dunen", d.i. het sluisje van de St.-Klarawaterloop¹⁴². Hollebuk en Debloc brachten de reeds vermelde 478.000 karelen uit Ramskapelle „up de veste tusschen der Ghendpoorte ende der Gansstrate, omme aldaer te verwerkene an den muer ende thorren van der stede". Som voor de karelen 711 pd. par.¹⁴³.

Ondertussen was reeds een aanzienlijk deel van Aaishove afgegraven. De stadsrekening omschrijft dit domein voortaan als volgt : „land ende darincpitten". In 1407 bakte Jan f. Pieters 90.000 grote karelen. Deze stenen, met nog 55.000 uit 1406, bleven staan „up den waterganc". M. Bout leverde 9.000 „quareelteghelen vander cleenre vorme", 28 gr. x 1000; P. Debloc en Jan Buyts 31.300 van hetzelfde formaat, 24 gr. Die twee leveringen dienden voor 'ruissoten'. Debloc verschafte 152.000 „quareelteghelen van der grooter voorme, al ghebesicht anden groten thorre up t Minnewater".

Hollebuk en Debloc haalden 335.000 „van der stede teghelen", die te Aaishove stonden, „ende brochtse inde veste bider Ghendpoorte, omme aldaer te verwerkene anden muer vander stede", 8 gr. x 1000. Som voor de karelen 556 pd. par. Hollebuk verrichtte in juli 1407 nog twee karweien : 1. 16 last karelen „up de veste bider Ghendpoorte ende te voerne te scepe te Minnebrughe, om aldaer te verwerken an den grooten thorre"; 2. „van 13 scepe quareelteghelen die hi gaderde ende vischede ute den watre ende brochte over neffens den muere van der stede"¹⁴⁴.

Sedert 1404 was Vlaanderen opnieuw in de Honderdjarige Oorlog betrokken geraakt. Vooral de koopvaardij leed onder de vijandelijkheden. Tengevolge daarvan verminderde het verkeer op het Zwin¹⁴⁵. Brugge haalde minder inkomsten uit zijn overzeese handel. Anderzijds hadden de omvangrijke bouwwerken van de voorbije jaren de stadskas uitgeput. In 1407 bleef de stadsmuur steken. De Brugse Tegelrie bakte geen karelen meer. SBR 1407-08, f° 44vo, boekt alleen de koop van 900 „quareelteghelen", geleverd door Klaas f. Willems¹⁴⁶. Verder meldt SBR 1410-11, f° 76vo : in augustus 1411 kreeg Jan Reingheer 4 gr. „oudts ghelts" x 100, om 86.000 „teghelen van der stede te voerne van der veste bi der Ghendpoorte, te wetene 62.000 ter Smedepoorte ten werke vanden hoofde van der brughe aldaer, ende 24.000 ter Cruuspoorte omme t paveren van der vaute onder de teraesse".

Het verdrag van 1411 herstelde de vrede tussen Vlaanderen en Engeland. De overzeese handel van Brugge ging een nieuwe bloei tegemoet. De stad hernam in een beperkte mate haar bouwactiviteit. In het voorjaar van 1413 leverde P. Debloc „een last teghelen vander middelvoorme" voor kaaien en steigers; 28 4/5 gr. x 1000 met het vervoer. Hij werd vergoed

„van 13 last 9.200 teghelen, toebehorende der stede van Brughe, dewelke bleven staende te Raemscappelle, dies zeven iaer es leden ende meer, doe de voorseide stede laetst teghelen dede maken, te doen bringhene van Ramscappelle voorseit te Brughe, ende waren ghestelt ande veste bachten Ramen ten Hoye, biden speykine aldaer, ende hadde van elker last 6 s. 8 d. grote”.

Op 20 mei 1413 maakten de burgemeesters en de tesoriers een akkoord met Jan f. Pieters om „binnen den zomer naest commende... te makene te Raemscappelle vive ovenen teghelen vander stede voorme, of meer up dat hi mach, ende die teghelen te leverne staende up der stede land aldaer anden watergang, de voorseide stede leverende erde, hoven ende daring licghende int land, den welken daring deselve Jan sculdich es te delvene ende te winnene ten meesten proffite van der stede, daerof hi hebben zal van werke, leverende stroo ende al t goend datter meer toe dienen zal, al up zinen cost, van elker duust 20 groten¹⁴⁷ hier up hebben tesoriers voorseit hem ghegheven, mids dat hi binnen desen iare den daryng der toe ghedolven ende ghewonnen heift”, 6 pd. gr. als voorschot¹⁴⁸.

Klaas f. Willems was op 11 september 1413 akkoord „van te makene t speykin in de veste bachen Ramen ten Hoye”. Hij moest alle materialen leveren „ute ghedaen teghelen, die de stede daer toe behorde te leverne”. De stad kocht 4.300 „quareeltoghelen van der cleenre voorme”, verwerkt „an de kayen ende lenen van der Leeubrughe”, 28 gr. x 1000. P. Debloc leverde „een last teghelen van der middelvoorme”, voor „de kayen bider Nieubrughe”, 28 4/5 gr. x 1000; 2.500 'teghelen' gebruikt „an t speykin daer de merschen van zinte Claren ute wateren”, 30 gr. x 1000.

De bovenstaande alinea's bewijzen dat Pieter

Debloc een vooraanstaande steenbakker geweest is. Dit blijkt ook uit de rekening van de toren, die SD in 1413 liet bouwen. SD kocht 20 'last tegularum' aan niet genoemde personen (40 gr. x 1000), en betaalde 36 gr. x 1000 „Petro Bloc pro 10 last tegularum”. Het vervoer kostte 4 gr. x 1000¹⁴⁹. In het genoemde jaar betaalde SJH 26 gr. x 1000 „Pieter den Bloc ende Joris Boyds van 2½ last maetseteghelen”; 16 gr. per last „van den voorseiden maetsteghelen up te slane”; „eenen leercnape die maetsteghelen hieu omme vilgoenen”¹⁵⁰.

Volgens het bestaande akkoord bakte Jan f. Pieters in 1414 44 last „teghelen van der stede voorme, staende te Raemscappelle”; hij kreeg 22 gr. per 1000. Men vergoedde hem 1 pd. 7 sch. gr. om „te doen vermakene der stede tegelhoven te Ramscappelle”¹⁵¹. In 1415 bakte Jan f. Pieters „30 last teghelen van der stede voorme, staende te Raemscappelle”, tegen 22 gr. x 1000. Hij besteedde 3 pd. gr. „van der stede teghelhovene te Raemscappelle te done betren”. Hans de Smet leverde 1500 „steenbruxsche teghelen, dewelke verwrocht waren an de cassinen van den speykine t st. Ledenaers poorte”¹⁵².

Klaas f. Willems maakte op 24 augustus 1415 „vorworde... van te makene eene steninbrughe in de prochie zinte Michiels bi Tillegheem... ter plaetse die men heedt de Cortebrughe... zullen ghewolven zyn de hoofden van goeden brabantischen steeninen, 12 dummen hooghe in de crune, ende tusschen den tween hoofden ghewolven zyn van teghelen, eenen ouden teghele dicke”; het akkoord bepaalde „dat de stede sculdich es te leverne al de teghelen, staende in de veste up de single bi der Bouveriepoorte”.

P. Debloc haalde in 1416 291.000 „teghelen van der stede voorme” uit Aaishove naar Brugge om „te lossene inde veste biden Vla-

mincdamme", 8 gr. x 1000. De stad kocht 3.000 „ouder teghelen van der grooter voorme" bij Gillis Vandenbitte, bestemd om „de Cortbrughe nieuwe ghemaect te verwelvene", 88 gr. x 1000. J. Reingheer leverde 700 „teghelen vander cleenre voorme" voor „eene grippe thende zinte Jans strate", samen 22 gr. Feitelijk had Jan f. Pieters in 1415 13.000 karelen meer gebakken dan men betaald had. De tesoriers voldeden dit tekort¹⁵³. Overigens was 1415 het laatste waarin Brugge zijn tegelrie zelf uitbaatte.

Hierboven zagen we dat de Brugse tegelrie vóór 1400 weer op volle toeren werkte. Te Brugge werd de bouwactiviteit opgedreven. Omstreeks 1400 waren de meeste straten gerioleerd, en bezaten de belangrijkste waterlopen stenen bruggen, kaaien en steigers. In 1398 begonnen de werken van de nieuwe stadswal. Jan van Oudenaerde bouwde de westtoren van het Minnewater, een deel van de stadsmuur, en vijf muurtorens tussen het Minnewater en de Boeveriepoort. Middelerwijl bakte Aaishove honderdduizenden karelen om de metsers te bevoorraden. In 1399 was de sektor Minnewater-Boeveriepoort nagenoeg volgebouwd. Daar toont de kaart van Mareus Geeraerts uit 1562 11 kleinere muurtorens en de westtoren van het Minnewater. Lengte van deze sektor 600 m.

De metsers pakten in 1400 de muur tussen het Minnewater en de Katelijnepoort aan. Deze sektor is 300 m lang. Daar stonden 4 muurtorens. Jan van Oudenaerde en Maarten van Leuven begonnen drie stadspoorten uit te bouwen. In 1401 werd de oosttoren van het Minnewater opgericht, en de bewuste sektor afgewerkt. In 1402 en 1403 bouwde men de muur tussen de Katelijne- en de Gentpoort¹⁵⁴. Blijkbaar kon Aaishove het bouwritme niet meer volgen, want vanaf 1402 kocht Brugge massa's

karelen. In 1403 vertrok de stadsmuur uit de Gentpoort oostwaarts.

Ondertussen werden binnen de wallen nog riolen gelegd, bruggen, kaaien en steigers gemetst, en zelfs buiten de stad enkele stenen bruggen gebouwd. Het reuzewerk van de stadsmuur is in 1406 blijven steken. Geeraerts toont de muur die reikt tot een punt tussen de Willeminjnen- en de Violierstraat, d.i. 150 m ten oosten van de Gentpoort. In die sektor staat 1 muurtoren. De Brugse Tegelrie viel stil in 1407. Zeven jaar later trachtte de stad haar steenbakkerij weer op gang te brengen. Na twee jaar gaf Brugge zijn tegelrie voor goed op.

Bij elke levering bakstenen vermelden we de prijs per 1000. We kunnen echter niet iedere keer uitmaken of de vervoerkosten meeberekend zijn of niet. Daardoor weten we niet hoeveel miljoenen karelen 'de grote vorm' of 'stedevorm' bezaten, en hoeveel er een kleiner formaat hadden. Overigens is het spijtig dat we zo weinig vernemen over de herkomst van de 27 miljoen gekochte karelen. We twijfelen er echter niet aan dat een groot procent van de bakstenen voortkwamen uit de driehoek Dudzele-Ramskapelle-Lissewege, en dat in de bewuste periode miljoenen bakstenen over de Lissewegse Watergang en door de Monnikenspie naar Brugge gevlot werden.

In de onderstaande tabel geven we eerst de produktie van Aaishove, en daarnaast de gekochte karelen. We nemen aan dat Brugge in 1399-1400 ca. 600.000 bakstenen kocht. Bij de gekochte karelen voegen we de 479.500 uit de rekening 1394-96. Zo komen we tot ca. 7½ miljoen. We vatten samen: in de periode 1332-44 kocht Brugge ca. 1 miljoen karelen, in de tussenperiode ca. 19 miljoen, in de slotperiode ca. 7 miljoen; totaal ca. 27 miljoen. Omwille van verscheidene redenen, die we boven aanhaalden, kunnen we het precieze cijfer

slechts benaderen. Aaishove bakte achtereenvolgens ca. 6 miljoen, ca. 2½ miljoen, en ca. 6 miljoen karelen; totaal ca. 15 miljoen¹⁵⁵.

	<i>Karelen uit Aaishove</i>	<i>gekochte karelen</i>
1396	—	151.000
1397	1.000.000	192.000
1398	800.000	612.000
1399	940.000	642.000
1400	450.000	?
1401	540.000	601.000
1402	490.000	1.491.000
1403	533.000	1.245.000
1404	500.000	492.000
1405	570.000	578.000
1406	318.000	73.500
1407	90.000	192.300
1408	—	900
1409	—	—
1410	—	—
1411	—	86.000
1412	—	—
1413	—	10.000
1414	440.000	16.800
1415	313.000	1.500
1416	—	3.700
	<hr/> 6.484.000	<hr/> 6.389.200

8. Brugge schenkt de 'derde teghele'

Hoewel de geschiedenis van de Brugse tegel-erie feitelijk in 1415 eindigt, loopt onze studie over middeleeuwse bakstenen toch verder. Daartoe beschikken we over vier reeksen documenten, nl. de rekeningen van SJH van Brugge, van de Potterie, van de stad Brugge, en van het Brugse Vrije. In de onderhavige paragraaf volgen we het gebruik van allerlei gebakken stenen, de gebruikte terminologie, en de evo-

lutie van de prijzen. In paragraaf 1 ontmoeten we vanaf 1288 de term 'tegheldecke', vanaf 1305 de termen „decteghele; buette; vanele; pavement”, vanaf 1316 de „hoecteghele” en de „vuerste”.

SBR 1332-33 en de volgende bevatten bijna alle een rubriek 'van decteghelen'. In 1333 leren we „Jan Makaries van Oedelhem” kennen, die 3.300 'decteghelen' levert; 20 1/3 gr. x 1000¹⁵⁶. In 1307 ontmoetten we reeds Makaris van Oedelem, en in 1308 Lamsin van Oedelem. Beide verschaften daktegels. De genoemde parochie vormde reeds lang een centrum van tegelbakkers.

Giselin de Rode verschaftte in 1334 duizenden 'decteghelen' (22 tot 30 gr. x 1000) en tientallen „vuersten, vaneelen, hoecteghelen” (1 vaneel = 2 m.) voor de stadsgebouwen, en „350 pavements ghebesicht up t Ghiselhuus”, 2 gr. x 100¹⁵⁷. SBR 1335-36, f° 65ro, boekt verscheidene posten aangaande dekmateriaal: 24 tot 28 gr. x 1000 daktegels; 1 vaneel of 1 'hoecteghele' = 2 m.; 1 'vuerste' = 3 m.; 1 buette = 4 m. SBR 1338-39, f° 75ro: 1 vaneel = 3 m.; 1 'vuerste' of 1 buette = 6 m.; 1 grote buette = 3 gr. x 100; „800 pavements int Weghehuus”, 3 gr. x 100. SBR 1339-40, f° 65ro: 24 tot 30 gr. x 1000 daktegels; 100 'pavements' = 2 gr.; 155 'aerdteghelen' = 18 gr. In 1346 kocht de stad 31.000 daktegels, o.a. voor het Boterhuis, 30 gr. x 1000; 1 vaneel of 1 'houcteghele' = 4 m.; 1 'vuerste' = 8 m.; 2500 'pavements', 30 gr. x 1000; 1 'aerdquareele' = 4 m.¹⁵⁸. SBR 1347-48, f° 62vo: 1 grote buette = 3 gr.

In het derde kwart van de 14de eeuw verschaftte tegeldecke Klaas Debusscher ieder jaar het nodige gerief aan de stad. In 1351 leverde hij 12.700 'decteghelen' (30 gr. x 1000) „ant Ghiselhuus, ant huus te Groenevoorde, an st. Ledenaerds poorte, an der stede huus ten Wyn-

gaerde"; verder „vuersten, houcteglen, vanelen ende 2 appelen", en 6500 „pluenis pavements", 30 gr. x 1000¹⁵⁹. SBR 1354-55, f° 58ro : 43.500 daktegels, 60 gr. x 1000; 600 vanelen x ½ gr.; 200 'houcteglen' x ½ gr.; 210 buwetten x 1 gr.; 835 'vuersten' x 1 gr.; 10 grote buwetten x 4 gr.; dit alles werd verwerkt aan „de oude Halle, an st Ledenaerds poorte, an den Wissel, ende an al der stede husen te Brucghe ende ten Damme".

SBR 1355-56, f° 65ro : 1000 daktegels = 60 gr.; 3 'appelen' x 4 m.; 1 'erdtegehele' x 4 m.; 1 vaneel = 8 m.; 1 'vuerste' = 16 m.; 1 grote buette = 4 gr.; 100 'pluvinsch pavements' = 10 gr. SBR 1360-61, f° 55ro : onder de titel „decteglen ghebesicht ant huus te Groenevoorde, ant Ghiselhuus te paveerne, ende den erd te makene upt Ghiselhuus" staan de reeds gekende soorten van daktegels, 104 'erdteglen' x 4 m., en 1300 „pluevis pavements up t Ghiselhuus", 6 gr. x 100. K. Debusscher leverde in 1361 veel dekmateriaal voor de stadsgebouwen „naer den groten storme": 17.000 'decteghelen', 84 gr. x 1000; tientallen vanelen en hoektegels, 18 m. het stuk; 'vuersten' x 1½ gr.¹⁶⁰. Blijkbaar had de storm de prijzen doen stijgen.

SBR 1362-63, f° 51vo-52ro : 1 hoektegel = ½ gr.; 1 'vuerste' = 1 gr.; 1 'erdquareeltegle' = 6 m.; 300 'pavement teglen', 10 gr. x 100; „2 loodinen buwetten die weggen 5 wagenen", 9 sch. 5 gr. 'de waghe'¹⁶¹. SBR 1363-64, f° 55vo : 1 'erdtegle' = 6 m.; 1 vaneel = ½ gr.; 1 buette of 1 'vuerste' = 1 gr.; 100 'pavements' = 10 gr. SBR 1366-67, f° 62vo : 1 vaneel = 6 m.; 1 buette of 1 'vuerste' = ½ gr.; '13 000 hoedeleemsche teghelen' voor de oude Halle, het Gijzelhuis, het Boterhuis en de Smeerhalle, 60 gr. x 1000. SBR 1367-68, f° 39ro : 27.200 gewone daktegels, (96 gr. x 1000) en vele andere voor de stadshuizen die schade

leden „in den groten wind"; f° 46ro : „heer-teghelen, cavepavementen¹⁶² ende decteghelen". SBR 1369-70, f° 42ro : 2200 'hoedeleemsche decteghelen', 60 gr. x 1000¹⁶³. SBR 1372-73, f° 39vo : 1000 daktegels : 60 gr.¹⁶⁴.

Jan van Ottenburg leverde in 1379 : 10.000 daktegels x 49 gr.; 25 'vorsten' x ½ gr.; 50 vanelen x 6 m.; 100 'heerdtteghelen' = 12 gr.¹⁶⁵. In 1383 verschaftte Lamsin Debusscher dekmateriaal voor de Speipoort en „de loods en up de veste", o.a. 5.000 'oedeleemsche teghelen', 60 gr. x 1000; 3.000 'ouder decteghelen', 44 gr. x 1000; 1.000 'niewer teghelen', 50 gr. x 1000; 'houken', 33 gr. x 100; 'vorsten' x ½ gr. Hendrik Stryk leverde daktegels „an myns heeren huus van Vlaendren, ten Valke", 60 gr. x 1000; 1 buette = 16 m.; 1 vaneel = 8 m. SBR 1385-86, f° 53ro : 1000 daktegels = 72 tot 90 gr.; '1 vorste' = ½ tot 1 gr.; 1 vaneel of 1 'houke' = 1/3 tot ½ gr. Haarden werden soms door 'plaesteraers' hersteld : Gillis de Dulle „plaesteraere... herde te vermakene... van 100 herdtteghelen" x 8 m.; „up scepenen huus herde te vermakene ende pavement te lecghene met 3 plaesteraers", 200 'herdtteghelen' x 8 m.¹⁶⁶.

SBR 1387-88, f° 37ro : 1000 daktegels = 60 gr. SBR 1389-90, f° 44ro : 44.500 „niewer teghelen an d oude Halle", 1000 = 48½ gr. „niewe ghelts". Het genoemde gebouw is in 1391 gedeeltelijk ingestort. L. Debusscher leverde 15.200 daktegels om de oude Halle „die omme viel te verdeckene"; 54 gr. x 1000; 54 'vuersten' x ½ gr.; 100 vanelen x ½ gr.¹⁶⁷. SBR 1391-92, f° 37ro : 1000 daktegels = 48 gr.¹⁶⁸. Men gebruikte „decteghelsticx... te Groenevoorde de herde te vermakene ende de scilde¹⁶⁹ vanden herde"¹⁷⁰. SBR 1392-93, f° 42vo : 8000 daktegels „ghebesicht ter Potterie daer der stede ghescot leight, ende t sinte Ledenaerds poorte", 48 gr. x 1000.

SBR 1394-95, f° 36vo : 1000 daktegels =

48 tot 54 gr.¹⁷¹. SBR 1395-96, f° 39ro: 1000 daktegels = 60 gr. SBR 1396-97, f° 44vo: 100 'herdteghelen' = 24 gr.; 800 'pavements', 8 gr. x 100. RV 142, 1397-98, f° 29vo: 1000 daktegels = 60 gr.; 1 vanele of 1 'houcteghele' = 8 m.; 1 'veurste' = 16 m. RV 143, 1398-1399, f° 35vo: 1 buwette = 16 m.; 100 'pavementen' = 12 gr.; 100 'hertteghelen' = 24 gr. In 1399 verwerkte de stad 6.000 daktegels „t sinte Ledenaerds poorte, Bueterhuus ende t sinte Baselis kerke”¹⁷².

In 1402 verwerkte de stad 2.000 daktegels aan het huis „daer de dulle liede in wonen”, en kocht nog 3.500 „decteghelen daen of dat de herde ghemaect waren in der stede kuekene bachten scepenen huus”, 60 gr. x 1000¹⁷³. SBR 1402-03, f° 49vo: 1 'herdtegehele' = 6 m.; een 'veurste' ½ gr.; f° 77ro: „paveirne met groten pavementen, met eenen tegheldeckere”. SBR 1403-04, f° 47vo: 1 'houke' of 1 vaneel = 6 m. RV 145, 1403-04, f° 167vo-169vo: 400 'hertteghelen' (24 gr. x 100) om „heerden, scilden ende vloeren te makene”; de term 'teghelen dac'. In 1404 kocht SJH 18.000 'decteghelen' bij „Ian den Grave wonende t hoedeleem” (44 gr. x 1000), 300 vanelen x 8 m., 100 'vuersten' en 8 'houken' x ½ gr.; bij Hendrik Stryk 50 buwetten = 24 gr. en „6 groote buwetten ende 12 cleene” = 24 gr.¹⁷⁴.

SBR 1404-05, f° 49vo: 1000 daktegels = 50 gr. SJH nr 90, 1406, f° 76vo: „4.000 decteghelen ghecocht ieghen Heinric Strice”, 48 gr. x 1000; nr 91, 1407, f° 72vo: „5.000 decteghelen ghecocht ieghen Lamsin van den Lee-ne van Oedeleem”, 48 gr. x 1000; daarbij nog 300 vanelen (33 gr. x 100), 200 buwetten (33 gr. x 100) en 100 'vuersten' x ½ gr.; nr 92, 1408, f° 87vo: „8.000 decteghelen ghecocht ieghen Ian de Grave f. Tielmans van Oedeleem”, 42 gr. x 1000; nr 93, 1409, f° 94ro: „6 carren decteghelstix ant vernoys”, d.w.z.

verwerkt aan de oven; 4 gr. per kar. SBR 1412-1413, f° 27ro: 1000 daktegels = 52 gr.; 1 'veurste' of 1 'houke' of 1 buette = ½ gr.; 1 vaneel = 6 m; 100 'hertteghelen' = 24 gr.; 1 „dobbele herttegehele” = 8 m.; „3 carren teghelstix” = 24 gr. SJH nr 101, 1414, f° 97vo: 600 'paveersteenene', 6 gr. x 100. RV 152, 1415-16, f° 90vo: 1000 daktegels = 60 gr.; 100 'erdteghelen' = 32 gr.

De voorgaande paragrafen bewijzen dat de openbare gebouwen te Brugge een dak uit hard materiaal bezaten. Hoewel de dokumenten van de stad niets mededelen aangaande de partikuliere woningen, toch nemen we aan dat een groot aantal ervan omstreeks 1400 met stro of riet gedekt waren. Daarbij kwam nog dat, in de armere wijken tussen het centrum en de stadswallen, allerlei schuurtjes en stalletjes van kleingebruikers en hoveniers stonden.

In de wijk Stuivenberg tussen de Karmersstraat en de Oliebaan brak in 1412 een grote brand uit, en in september 1415 werd de wijk bij de Smedenpoort door het vuur geteisterd. Deze twee rampen verplichtten het stadsbestuur maatregelen te nemen om dergelijke vernielingen te voorkomen. Aan de eigenaars, die hun nieuw huis met tegelen zouden dekken, schonk de stad het derde deel van de daktegels.

SBR 1416-17, f° 59ro: „Het es te wetene dat omme de hofsteden van den husen, die verberrent zyn binder stede van Brugghe, te wetene in tiaer 1400 ende 12 te Stuivenberghe ende in de maend septembre in tiaer 1400 ende 15 bider Smedepoorte, te eer behuust ende bewoond te wesene, aenghezien de overgrote scade die biden voorseiden brande daer gheschiede, ende de groote menichte vanden huusen aldaer verberrent ende te nieuten, daerof de voorseide stede grootelike vercranct es, de buerchmeesters ende de ghemeene wet overenghedreghen ende gheconsenteert hebben dat

alle de ghuene, die ten vorseiden plaetsen husen wilden doen maken, de stede van Brughe elken gheven zoude te hulpen den costen vanden husen, die elc daer zoude doen maken met teghelen ghedect, t dardendeel vanden teghelen diere toe ghebesicht soudent worden, dit gheuerende totte sinte Jansmisse (= 24 juni) in tiaer 1400 ende 18. Ende achtervolghende t ghoond dat vorseit es, so hebben tresoriers vorseit binnen desen iare ghegheven ende betaelt den persoonen hier naer ghenoomt, elc over t dardendeel vanden teghelen, die zy ghebesicht ende gheoorboort hebben ande nieuwe husen, bi hemlieden ghedaen maken ter Smede-poorte vorseit ende daer omtrent, de sommen van penninghen hier naer verclaerst, ende elken hoe vele”.

Nadat de stad in 1415 haar tegelrie te Ramskapelle opgegeven had, kocht ze ieder jaar bakstenen voor haar bouwwerken. SBR 1416-17, f° 58ro : in mei 1417 verschaftte P. Debloc „40 last quareelteghele van der stede voorme... te leverne der stede an de veste”, 40 gr. x 1000. SBR 1417-18, f° 60vo : de stad kocht 21.000 „quareelteghele, die upghedaen zyn ten speykine tsinte Ledenaerts poorte, van der stede vorme”, 44 gr. x 1000; 6000 „teghelen van der cleener vorme”, 32 gr. x 1000. SBR 1418-19, f° 51vo : 135.000 karelen voor „t werc t st Ledenaerts porte” tegen 40 gr.; „1 duust Steenbrughe teghelen” voor een steenput, en „1 last Steenbrughe teghelen” voor „de steeghers ter Wulfhaghebrughe” tegen 32 gr.

Enkele prijzen voor dek materiaal : RV 153, 1416-17, f° 93vo, Jakob Ghiselin en Jan Winke, „meesters tegheldeckers”, leverden 11.000 'decteghelen', 72 gr. x 1000; 300 vanelen x 6 m.; 18 'houken' x ½ gr.; 300 „vuersten ende buwetten” x ½ gr.; 150 'eerdteghelen', 33 gr. x 100. SJH nr 107, 1417-18, f° 85ro : 1 „clee-

ne buwette” = ½ gr., 1 grote buette = 4 gr.; 1 vaneel = 6 m. SBR 1417-18, f° 68ro : tegel-dekker Jakob de Keyt werkte „ten huuse te Gronevoorde omme eerden ende scilden te vermaken”; men kocht „1 carre decteghelstix daer de vorseide scilden mede ghemaect waren” = 4 gr.; 1 'erdtegehele' = 6 m. ABB, G2, Rek. SD 1418-19, f° 8ro : 1 vaneel = 6 m.

Vanaf 1419 werd de premie van de derde tegel ook toegekend aan personen, die een huis met een strodak hadden, en dit wensten te „verdecken met teghelen”. Jan de tegeldekker leverde materiaal voor het Schepenhuis : 750 daktegels; 200 'pavemente' = 9 gr.; 25 „groots pavements” x 18 m.; „75 dobbele erdtoghelen bi hem verwrocht an erden ende scilden te makene in scepenen huus” x 6 m.; 425 „dobbele erdtoghelen” x 6 m. Men werkte ook aan het „tegheldac up den Steen”¹⁷⁵. SBR 1421-22, f° 51ro : een tegeldekker verschaftte „50 erdtoghelen bi hem verwrocht an erden ende scilden up der stede huus te Groenevoorde” x 6 m. en „8 groote ende cleene erdtoghelen” = 17 gr.

9. Allerlei soorten van 'teghelen'

SBR 1419-20, f° 48vo : weduwe P. Debloc 110.000 karelen en Jan Ruus 185.000 tegen 40 gr.; f° 76ro : schippers haalden 7.000 „teghelen ten 7 dueren”, 15.000 „ter Potteryte voor den huse ter Does”, „8 scepen teghelstix in de Vlaminstrate”. SBR 1420-21, f° 50vo : J. Ruus 361.500 karelen (40 gr.) voor „de maetselrie ten Vlaminclamme ende ant Bueterhuus”, alsook „100 dobbeleelen”¹⁷⁶ ende 100 begioenen daer den rouf¹⁷⁷ mede ghemaect was int Buetrehuus, costen 22 gr.”. Pieter Lippins : „3 scepen ouder teghelen te voerne van sinte Ledenaerts poorte ten werke ter Cruispoorte”; 9.000 karelen halen „voor den Porteryen ende

ter Vrindachmaert, ende die voerne ter voorseider Cruuspoorte" (f° 60ro). P. Danckaert verrichtte aardewerk aan de zuidzijde van de „Cruuspoorte, omme den nieuwen muer, die aldaer es beghonnen werken, te ghereedene" (f° 58vo).

SBR 1421-22, f° 50ro : 700.000 „quareel-teghelen van der stede vorme" tegen 40 gr.; daarvan J. Ruus 30 last en Mark Loufhoghe 40 last. Deze stenen waren bestemd voor het „nieuwe engienhuus in der stede hof biden Wyngaerde, ende anden nieuwen thor ten Vla-mincedamme¹⁷⁸... ant huus up de 7 dueren" (zie ook f° 66ro). SBR 1422-23, f° 45vo : J. Ruus 30.000, M. Loufhoghe 38.000 karelen; 40 gr. x 1000. SBR 1423-24, f° 44vo : Klaas f. Willems 41.000, M. Loufhoghe 140.000; prijs 40 gr. SBR 1424-25, f° 48ro : geen karelen. SBR 1425-26, f° 41vo : M. Loufhoghe 40.000 bakstenen (40 gr.) „ande caeye ter Vrydachmaert".

We ontmoeten nog een Oedelemse tegelbakker. SJH nr 14, 1420-21, f° 82vo-83ro : „100 bowetten ghecocht t Oedelem ieghen Jacob Steppel" x 6 m., en 300 vanelen x 4 m.; „10.000 decteghelen ende een voeder cromwercx¹⁷⁹ ghecocht ieghen Iacob Steppel t Oedelem", 48 gr. x 1000. SJH nr 116, 1421-22, f° 78ro : „400 maetsteglen omme eenen nieuwen hoven te makene (40 gr. x 1000); van den voorseiden teglen te haelne te Stalhille" 10 gr. SJH nr 118, 1422-23, f° 65ro : „4.500 maedsteghelen ghecocht ieghen Ian f. Maertins Lippins, ende van Zuwekerke hierbinnen met waghnen te bringhene", 46 gr. x 1000.

Vervolgens leren we de bakstenen uit Stekene kennen. SJH nr 118, 1422-23, f° 65ro : „2.000 Stekelsche teghelen ende 20 werp ghecocht ieghens eenen man van der Stekene"¹⁸⁰, 42 gr. x 1000. Rek. SD 1422-23, f° 13ro : 1 'vuerste' = ½ gr. RV 158, 1422-23, f° 83vo :

1000 daktegels = 60 gr.; „4 groote pavement steenen" x 2 gr. RV 160, 1424-25, f° 97vo : J. Ghiselin leverde 1000 „pavement steenen" x 6 m., omme te verlecghene t pavement an de raedcamer". SJH nr 121, 1424-25, 75vo : „700 paveerteghelen ghecocht ieghen Ian Winke", 9 gr. 16 m. x 100; „hertteghelen ghecocht omme te beseghen an onsen hovene"; nr 124, 1426-27, f° 77vo : „500 hertteghelen ghecocht ieghen Ian de Grave, omme den hoven te makene", 20 gr. x 100; 1 vaneel = 8 m.; 1 buette of 1 'vuerste' = 16 m.; 1 grote buette = 5 gr. RV 163, 1427-28, f° 65ro : „3 backe vanneelen", 8 gr. „den bac". RV 164, 1428-29, f° 79ro : „van eenen bac vanneelen ende veursten" = 20 gr. RV 165, 1429-30, f° 140ro : „van 2 backen vanneelen ende veursten" x 20 gr.

SBR 1426-27, f° 41vo : 115.000 karelen tegen 40 gr. voor „fonteynen, steenpitten ende kayen vander Reye". SBR 1427-28, f° 38vo : M. Loufhoghe leverde 1 last karelen „an zekere fonteynen, steenpitten ende kaeyen", 28 gr. x 1000. SBR 1428-29, f° 38ro : Jan Vanderhaeghe en Jan Reyngheer 11.000 karelen van der grooter voorme" (48 gr.) en 24.800 tegen 40 gr.¹⁸¹. Rek. SD 1428-29, f° 10vo : „pro 40 bouwetten et 6 veursten" 31 gr.; 100 daktegels = 8 gr.; 1 vaneel = 16 m. SBR 1429-30, f° 39vo. Vanderhaeghe 31.500 karelen (40 gr.) om kaaimuren te herstellen. SBR 1430-31, f° 38vo : Vanderhaeghe 16.800 en Klaas f. Willems 18.800 (40 gr.). SBR 1431-32, f° 34vo : Vanderhaeghe 95.000 „quareel-teghelen Brugscher voorme" (48 gr.) o.a. voor „t speykin bachten Ramen ten Hoye".

In 1430 bouwde SJH een nieuwe stookoven op „ons goed te Snelleghem" : „van eenen nieuwen hovene te makene... 1000 teghelen daer toe verbesicht, ghecocht ieghen Lamsin Houfnaghel te Stalhille, ende van den voorseiden

teghelen te bringhene", 40 gr.¹⁸². SJH nr 130, 1431-32, f° 71ro: 1 vaneel = 8 m.; 1 'veurste' of 1 bowette = 16 m.; 1 grote buwette = 5 gr. SBR 1431-32, f° 35vo: 1 'houke' of 1 'vuerste' of 1 'bouwette' = ½ gr.; 1 „grootte erdtegele" = 1 gr.; gewone haardt tegels 6 m.; 100 'paver-teghelen' = 56 gr. RV 167, 1431-32, f° 74vo: 60 grote 'herteghelen' x ½ gr. RV 168, 1432-1433, f° 64ro: „4 backe vannelen" x 8 gr.

SBR 1432-33, f° 34ro: Vanderhaeghe 250.000 en Willem Wouters 60.000 „quareel-teghelen van der stede voorme", 48 gr. x 1000; Jan de Waghenaeere 55.000 „Nieuupoortsche teghelen", 57 gr. x 1000; in het geheel werden 382.500 bakstenen gekocht voor „de terrassen an de Cruuspoorte, an de Smedepoorte, an sinte Ledenaerts poorte, an de Ezelpoorte, an zekere fonteynen, steenpitten ende cayen". SBR 1433-34, f° 40ro: W. Wouters en Vanderhaeghe elk 260.000 „quareel-teghelen van der steden voorme... an de speye bachten Wingaerde, an den nieuwen muer ende tor ter Speypoor-te¹⁸³, an de mueren, poorten, kayen, steeghers vander stede"; f° 84vo: 6½ gr. „van 3 voormen te makene van der stede, omme de teghelen daer na te backene"; we weten niet voor wie deze steenvormen bedoeld waren; f° 54vo: Klaas Willems maakte op 17 april 1434 een akkoord, „omme eenen muer te fonderene uter eerden, ende up te makene staende an den houc ter Speyepoorte, streckende ter stede waert in, ende ten hende vanden voorseiden muere te makene ende te fonderene eenen ronden thor", tegen 483 pd. par.

SJH nr 131, 1432-33, f° 65vo-66ro, verschafft interessante gegevens: „erdteglen omme eenen hovene mede te paverene; 25.000 decteghelen ghecocht ieghen Ian den Grave", 63 gr. x 1000; „250 cromwerx ghecocht ieghen den selven, over t stic" 6 m.; „25.000 decteghelen besteit te makene bi den selven", 66 gr.

x 1000; M. Loufhoghe verschafte 4.000 'teglen' tegen 44 gr. voor de tegelrie van SJH: „omme te bezeghene an den teghelclamp t Scuweringhe"; SJH betaalde 48 pd. 6 sch. par. „Jan f. Willem Zoets, van maedsteghelen te makene in ons land t Scuweringhe". SBR 1432-1433, f° 35ro: 100 „vuersten ghebacken over loot" = 96 gr. SJH nr 132, f° 66ro-67vo: Jan Winke leverde 300 'hertteglen', om „4 schilden in 4 hertsteden te makene ende 1 mantel". RV 170, 1434-35, f° 59ro: 100 „grote heerteghelen" = 72 gr.; 100 „cleen heerteghelen" = 36 gr.

Rek. SD 1433-34, f° 16vo: „pro 1200 mets-teghelen ad opus turris Sancti Johannis", 50 gr. x 1000. SBR 1434-35, f° 36ro: Vanderhaeghe en Jan Dezopper 575.000 „quareel-teghelen van der stede voorme" tegen 45½ gr. SBR 1435-1436, f° 28vo: Vanderhaeghe 28.500 karelen „van der stede voorme" tegen 44 gr., „verwrocht ter Cruuspoorte¹⁸⁴ an de kaye ter Wynkelbrugge". SBR 1436-38, f° 46vo: de stad kocht 677.200 karelen, gebruikt „an de mueren van der stede t sinte Ledenaerts poorte ende ter Cruuspoorte"; daarvan waren 6.000 „van der cleenre voorme" (26 gr.), de overige meestal „van der grooter voorme", 38 tot 43 gr. x 1000; de voornaamste leveranciers: Vanderhaeghe 259.800, Jan Massis 189.800, Kolaart f. Willems 78.200, Jan Klaas 74.400, Jan Zeghers 50.000.

In 1435 verrichtte het Vrije een verbouwing aan de Raadkamer. Vanderhaeghe leverde 160.000 'teghelen' (RV 170, f° 59vo) en nog 110.000 (RV 171, f° 51vo); prijs 21 'schilden'¹⁸⁵ per last, d.i. 46 gr. x 1000. SJH bouwde in 1437 een nieuwe oven; nr 135, 1436-37, f° 46ro: „van eenen nieuwen hovene te makene; van eerteghelen ende decteghelen daer toe verbesicht"; nr 137, 1438-39, f° 73vo: Jan Ma-rael leverde „erteghelen omme onsen hovene,

ende van onder half hondert pavements", samen 74 gr. SBR 1438-39, f° 49ro: 1 bowette = ½ gr. 1 'eerdtegehele' = 6 m. In Potterie nr 93, 1439-40, begint men karelen ook 'stenen' te noemen: „een duust steens" = 42 gr.; nr 92, 1441-42: 18.000 'metsteghelen', 29 gr. x 100; „van desen stene up t werc te halen". Rek. SD 1438-39, f° 16vo: 1000 daktegels = 60 gr.; 1 vaneel = 8 m.; 1 'veurste' = 8 m.

SJH nr 141, 1440-41, f° 58ro: Jakob Steppe leverde 1 last 'decteghelen', 60 gr. x 1000; SJH herstelde zijn oven: „van onsen groten hovene den herdt te verlecghene, de erteghelen daer toe ghecocht"; nr 142, 1441-42, f° 63ro: „van enen nieuwen hovene te makene... van 500 steenen daer toe ghebesicht" = 16 gr.; d.i. 32 gr. x 1000; SJH kocht 20.000 „maedsteghelen van der stede voorme" tegen 43 gr. De term metssteen verschijnt ook in RV 175, 1441-42, f° 74vo: „4 last maedsteenen", 21 'scilden' per last; „eenen knecht van maetsteenen te hauwene". Zie ook SJH nr 143, 1442-1443, f° 46ro: 2.000 'steenen', 44 gr. x 1000. SBR 1442-43, f° 30ro: 2500 „Hoedeleemsche teghelen", 66 gr. x 1000. Potterie nr 92, 1442-1443: 500 'croemwerc', 200 buwetten en 100 'houken', samen 162 gr.

SBR 1438-39, f° 49vo: Jan Vanderhaeghe en Jan van Herentals 81.000 karelen (38 gr.) gebruikt „up d oude Halle"; 1 last „ande speye ende an der steden huus ten Damme". SBR 1439-40, f° 22ro: Jan Goedghebuer verschaft „2000 ende eene carre quareelteghelen" = 81 gr., en „13 carren quareelteghelen" x 10 gr.; er werden „4000 quareelteghelen vermaetst an der steden huus te Raemscapelle". SBR 1440-1441, f° 29vo: Goedghebuer 6.050 karelen en „3 carren quareelteghelen" = 34 gr. „ant speykin ieghen over thuus ter Does"; W. Wouters 25.500 (43 gr.) „an sgraven brugghe ende an de caye ten Crane". SBR 1441-42, f° 29vo:

Vanderhaeghe 25.000 karelen (38 gr.) „an de speye ten Damme"; Jan Vandenbussche 27.500 (45½ gr.) „an de gariten bi der Minnebrugghe, an de caye bider Wingaerdbrugge, an t enghenhuus". We vernemen interessante gegevens over de steenoven van de Potterie: „so hevet onse pachter te Vlisseghe, up ons goet bider stede, gheheelt enen clamp stene, groot synde 16 last steene, ende syn wel ende vromelic gheheelt, ende heeft van elken last stene, van heelen" 14½ pd. par., d.i. 29 gr. x 1000¹⁸⁶.

SBR 1442-43, f° 29ro: 7.000 karelen tegen 44 gr. SBR 1443-44, f° 31ro: Vanderhaeghe 56.000 (43 gr.) voor „de caye tusschen sinte Jansbrugghe ende sconincs brugghe". SBR 1444-45: geen karelen. SBR 1445-46, f° 23vo: de stad kocht hij Dixus Clement „twee last maetsteghelen gheoorboirt an diversche ruissooten, grippen ende waterloopen die vermaect zyn", 48 gr. x 1000; op f° 24ro enkele prijzen voor dekmateriaal: 1 vaneel = 6 m.; 1 'houke' = 8 m.; 1 'vuerste' of 1 'boette' = ½ gr. SBR 1446-47, f° 21vo: Michiel Goetghebuer 8.000 'maetsteghelen' voor de Lenaartpoort, 48 gr. x 1000. Rek. SD 1447-48, f° 15vo: 1 vaneel = 8 m.; 1 'buwette' = 16 m.; 1000 daktegels = 60 gr.

Vanaf 1417 schonk Brugge jaarlijks aan verscheidene personen de premie van de derde tegel. Maar omstreeks 1435 geraakte de verordening van 1416 in de vergetelheid. De ordonantie werd in 1447 nogmaals verkondigd, en tegelijk uitgebreid tot de personen die een nieuw huis bouwden: „dat van nu voort an alle de ghone, die eeneghe nieuwe huusen willen ende doen decken met teghelen, of eeneghe stroyen daken verdecken willen met teghelen, dien persoon zal de stede gheven t een derden-deel van den teghelen"¹⁸⁷.

SBR 1447-48, f° 23vo: D. Clement en Zeger Dezopper leverden 103.000 „teghelen van der

grooter vorme", 43½ tot 45½ gr. x 1000; 39.000 daarvan werden „verwrocht ande caye vander Ezelbrugghe toter stove int Goetkin", 20.000 „ande caye bi s Cuenyncxbrugghe", 12.000 „ande caye van zint Gillisbrugghe", 32.000 „anden Ynghelschen steeghere". SBR 1448-49, f° 27ro : Luc Goederix 20.000 karelen voor „de brugghe buten zinte Kathelinen poorte", en D. Clement 30.000; 45½ gr. x 1000. SBR 1449-50, f° 27ro : M. Goetghebuer en Tomas Vindegoet 210.000 „teghelen Brughsche vorme", 41 gr. x 1000, bestemd voor „de cleene Torrebrugghe onder t verwelf ende ande caye die ghemaect was ende ghefondert toter Olyebrugghe, ande oude Halle, ande boghen vander nieuwer Halle, an t Waterhuus, an thuus van der stede ten Damme, an der duller lieder huus, ande galge".

Rek. SD 1450-51, f° 16ro : 1 vaneel = 8 m.; 1 'veurste' of 1 bowette = 16 of 18 m.; 1 'houkedraghe' (= hoektegels) = ½ gr.; 1000 daktegels = 50 gr. SBR 1450-51 : geen karelen. SBR 1451-52, f° 23ro : 22.000 „maetsteghelen stede vorme ende 2 carren cleen steenen", samen 3 pd. 12 sch. 6 gr. SBR 1452-53, f° 23vo : 22.000 „teghelen stede vorme" voor de muren aan beide zijden van de Lenaartpoort (38½ gr.). SBR 1453-54, f° 28ro : 65.000 'maetsteghelen' (sic) x 42 gr. en 10.000 x 41 gr.; f° 32ro : 1 bowette of 1 'vuerste' = 1 gr.; 1 vaneel = ½ gr.; 1000 daktegels = 72 gr. RV 186, 1453-54, f° 65ro : Jan de Keyt, „den tegheldeckere, van hertteghelen ende van dec-teghelen die hi ghelevert heeft in s lands huus in de kuebene an den hert ende anden scilt vanden cafoene in de zelve kuebene". In de bewuste periode werden daktegels ook met de term 'later' aangeduid. Rek. SD 1453-54, f° 21vo : Jan Keyt „pro lateribus sive tegulis", 60 gr. x 1000; 1 'veurste' of 1 bowette = ½ gr.; 1 vaneel = 6 m. SD 1455-56, f° 17ro :

J. Keyt „pro lateribus appellatis dechtheghelen".

SBR 1454-55, f° 34ro : 58.000 „Stallische (sic) maetsesteenen" (41 gr.); 6.000 „stede vorme teghelen" (41 gr.); „een last cleene steenen" (31 gr.). SBR 1455-56, f° 27vo-28ro : 6.000 „Stallische teghelen, 15 schilden t last", d.i. 33 gr. x 1000; 2.500 „teghelen stede vorme" (41 gr.); 17.000 „Stallische teghelen" (36 gr.) voor de kaai en steiger bij de St.-Jansbrug. In 1456 verrichtte de Potterie een bouwwerk op haar hoeve te Vlissegem : „eene nieuwe poorte te makene al nieuwe hutten gronde, daer d houde te voren stont, metten houden steenen dier zyn ende met nieuwen steenen te vulcomene... ende een nieu tegheldac met Houdeleemsche teghelen"¹⁸⁸. SJH nr 164, 1455-56, f° 167vo : „1100 Stekentsche paveirsteenen, omme de melkecamere", 12 gr. x 100.

SBR 1456-57, f° 27ro : 43.000 'maetsteghelen' (41 gr.) en 25 „carren maetsteghelen" x 2 gr. 20 m. SBR 1457-58, f° 37ro : M. Goedghebuer kreeg de opdracht „de vaute van der spey ten Damme" af te breken en te herbouwen; Jan Pauwels leverde 8.200 „maetsteghelen van der stede vorme", M. Goedghebuer „2.000 oude teghelen, al gheheel", 16 gr. x 100, en „12 carren groote oude teghels sticx, te 10 gr. van der carre", en Jan van Nieuwenhove 1500 „oude teghelen grooter vorme", 20 gr. x 100, voor de bedoelde speie; J. Pauwels, verschaftte 6500 'maetsteghelen' voor 'de Cortebrugghe'. SBR 1458-59, f° 47ro : Victor van Woumen levert 8 last en „3 quartieren maetsteghelen stede vorme" tegen 38½ gr. (1 kwartier = 2500 stuks).

Het Vrije liet in 1459 zijn Vierschare verbouwen. Eerst liet men twee schippers 39.000 „steenen te bringhene van Stalhille t Scepstale, ende die up te slane", 72 gr. per last. Daarna metste Joris Wittebroot „den muer up

de Reye... twe steenen dicke... zo moeste t land van den Vryen de teghelen leveren staende te Sceepstale, van daer hi se halen moeste up zynen costen"¹⁸⁹. M. Goetghebuer 'maetsenare' heeft „de zale boven der camere van den Vryen ghepaveert”; hij verschaftte „2700 paveersteenende ende 800 voetsteenende”, 16 gr. 100¹⁹⁰. SBR 1459-60 f° 50vo : 15.000. SBR 1460-61, f° 50vo : Jan Quaremont 15.000 „teghelende stede voorme, die verbezicht waren ande Ghendpoorte, ande boghe vander brughe, inderster veste tusschen den baryeren, die inneghevallen was”, 38½ gr. x 1000.

Omstreeks 1455 vergaten de Bruggelingen weer het voordeel van de derde tegel. Opdat het dekken met tegels vlugger zou vorderen, richtte het stadsbestuur nogmaals een proklamatie tot de bevolking. De premie werd echter verminderd tot de „vierde teghele” : „Het es te wetene dat, achtervolgende den ghebode ghedaen metter clocke up d Halle upten 4 den dach van april 1461, men ghegheven ende betaelt heift binnen desen iare, over de vierde teghele, den persoonen hiernaer volghende...”¹⁹¹.

In SBR 1461-62 vinden we geen rubriek 'karelen'. SBR 1462-63, f° 34vo : 6000 „teghelende, al stedevoorme” (43 gr.). SBR 1463-64, f° 36vo : J. Kwaremont 83.000 „Steenbruchsche teghelen stedevoorme”; 3.000 „oude teghelen”; L. Goederic 18 „carren teghelen” x 10 gr.; Jan Ricassez „zekere menichte van oude teghelen die hy hadde staende in s Heergherwynstrate” = 4 pd. gr. Rek. SD 1463-64, f° 17ro : „pro duabus magnis buwetten” = 10 gr.; 1 vaneel = 6 m.; 1 'vorste' of 1 bowette of 1 'houke' = ½ gr. SBR 1464-65, f° 35ro : L. Goederic 46½ „carren maetsteghelen stedevoorme” x 10 gr. RV 201, 1465-66, f° 146vo : „5 carren matseteghelen van der stedevoorme van Brugghe”, 11 gr. per kar met het vervoer. RV 202, 1466-67, f° 83ro : „4 carren

maetsteghelen, te 9 gr. de carre”.

In 1466 ontmoeten we Gillis Willays, die „ghebroken heift de gheheele caye van der Reye, van der Wulfhaghebrughe toter Noord-sandbrughe”. De stad betaalde 391 „dachueren, van alle de steenen te screpene, commende van der voorseider caye”. J. Kwaremont leverde 76.800 'maetsteghelen' (41 gr.), Lamsin Scapelin 20.000 en Klaas Hagelin 60.000 'Stalilsche teghelen', de weduwe Vandekerchove 40.000 'Steenbruchsche teghelen' (41 gr.). Men gaf de opdracht om die 181.600 karelen „up te slane ten overdraghe (nl. bij Schipstale) ende die daer te stapelne”.

Met die stenen herbouwde men de afgebroken kaai met drie steigers. Daarna brak G. Willays de kaaimuur uit „tusscher der Losschebrughe ende der Zuudsantbrughe”, en herstelde Wouter de Brauwer „de caye tusschen der Wynckelbrughe ende sint Gillis brughe, die inghevallen was”. Kwaremont verschaftte 28.800 'maetsteghelen' (43 gr.) voor dit werk en om „eeneen nieuwen ghevel ende eeneen zydmuer te maetsene ten Waterhuuse”¹⁹².

10. De ordonnantie van de tegeldekking (1467)

Volgens SBR 1466-67, f° 41vo, werkte M. Goetghebuer „ande caye vander Reye, vanden Ghistelhofe streckende naer den Augustinen tot sheer Jan Marelstrate”. SBR 1467-68, f° 31vo : Jan Degroote verschaftte 22 „carren maetsteghelen stedevoorme, ghelevert ten werke” x 10½ gr., en Kwaremont 13.000 „teghelende stedevoorme” (41 gr.) voor de kaai van het Gistelhof. RV 203, f° 72vo : J. de Keyt verwerkt „2000 decteghelen, 8 veursten, 10 boeten, 4 houcken, 1 groote boette... up tegheldac boven der eetcamere van slandshuuse, boven den Ghiselsteen ende boven den aisementhusekin achter t landshuus”.

SBR 1468-69, f° 57ro, deelt mede dat de tesoriers voortaan, in een afzonderlijk boek zouden bijhouden „alle de wercken ende reparacien metten stoffen daer toe dienende, ieghens wien ende te wat pryse die ghecocht zyn, ende te wat plecken die verbezicht zyn”, alsook de 'dachueren' van de ambachtslieden en de betalingen aan de handelaars. We volgen dan ook niet verder meer de evolutie van het bouwen te Brugge.

In de bedoelde periode bestond er een geschil tussen het ambacht van de strodekkers en dit van de tegeldeckers. Na de proklamatie van 1461 meenden de laatstgenoemden, dat voortaan geen enkel gebouw binnen Brugge nog met stro mocht gedekt worden. De strodekkers antwoordden dat ze door dergelijke verordeningen niet gebonden waren, omdat het strodekken hun enig bestaansmiddel vormde.

Het stadsbestuur koos een paar schepenen uit om met de twee partijen te onderhandelen. De kommissarissen aanhoorden de argumenten en de adviezen van beide zijden. Steunend op deze voorstellen kwamen ze op 4 juli 1467 tot een uitspraak, die duidelijk erop gericht was om het werk van de strodekkers tot een minimum te beperken, desnoods hun ambacht te doen verdwijnen. Het stadsbestuur streefde uiteraard naar het volgende doel: de strodaken volledig buiten Brugge weren. Hieronder vatten we de acht artikelen van de ordonnantie samen.

1. Het aantal leden van het ambacht van de strodekkers werd drastisch beperkt. 2. De bedoelden mochten geen dak meer met stro dekken of herstellen in de straten, die de voornaamste waren in de wijken tussen de oude en de nieuwe omwalling: de Langestraat, de Carmersstraat, de Nieuwe Gentweg, de Eekhoutstraat, de huidige Katelijnestraat, de Boeverie-

straat, de Smedenstraat, de huidige Beenhouwersstraat, de huidige Oude Zak, de Ezelstraat, de Lange Reie, de Vlamingdam, de Potteriereie. 3. De strodekkers kregen de toelating om huizen, die een strodak bezaten, te dekken met tegels. 4. Ze mochten verder stro gebruiken op de gebouwen, die niet in een van de opgenoemde straten stonden, maar ze mochten niet een strodak leggen op een nieuw gebouwd huis — om het even waar binnen de stad — met een huurwaarde van ten minste 1 pd. gr. 5. Het was hen toegelaten een strodak te vernieuwen op een huis, dat niet onder de bepalingen van art. 4 viel. 6. In de nieuwe huizen met een strodak behoorden de muren, langs de binnenzijde, tot de dakbalken bepleisterd te zijn.

7. Dit artikel bepaalde dat de strodekkers, volgens de bestaande gewoonte, geen stro mochten gebruiken op daken binnen de nieuwe vesten. Het kan moeilijk anders of de schrijver heeft hier een fout neergepend. Er zal wel bedoeld geweest zijn: binnen de oude vestingsgordel, d.w.z. in het oude stadscentrum. 8. De strodekkers konden naar het ambacht van de tegeldeckers overgaan, maar ze mochten slechts een van beide beroepen uitoefenen, behalve drie van hun kollega's.

SAB, Nieuwen Groenenboek ongecotteert, f° 225vo:

„Vande stroodeckers ende wat huusen hemlieden verboden zyn met stroo te deckene.

Upte questie ende ghesillen wesende tuschen den deken, vindere ende goeden lieden ghemeenlike vanden ambochte vanden tegheldeckers binnen der stede van Brugghe an deen zyde, ende den deken, vindere ende goeden lieden ghemeenlike vanden ambochte vanden stroodeckers binnen der voorseider stede an dandre, ter causen van dat de voorseide tegheldeckers achtervolghende zekeren voorgheboden ter Hallen uutgheroupen, de voorseide stroo-

deckers ghecalengiert hadden, dat zy met stroo ghedect hadden in confusie ende versmaethede vanden voorseiden ghebode, daer ieghen de voorseide stroodeckers zeyden, dat zy vande voorseide calaigne sculdich waren quite ende onghhouden te zyne, by dat t stroodecken haerlieder ambocht ende neeringhe es, ende dat zy gheene andere neeringhe noch ambocht en connen, by den welcken daer zy tvoorseide stroodecken niet doen en mochten, zy met hueren wiven, kinderen ende mesnieden de stede van Brugghe zouden moeten laten met meer redenen by den voorseiden partijen daertoe ghezeyt.

Al twelcke ghehoort, was den zelven partijen byden ghemeenen college van scepenen van Brugghe ghezeyt ende gheappointiert, dat zy tzamen vergaderen zouden ende communicatie houden, omme bezien of zy met mallicanderen wat ramen ende vinden consten, ten meesten proffyte van hemlieden ende minsten grieve vander ghemeente vander stede, ende dat ghesdaen zynde dat zy dat overbringhen zouden den voorseiden ghemeenen college van scepenen van Brugghe, omme daer by voort te doene dies hemlieden oirboirlic dincken zoude.

Naer welcken appointemente de voorseide partijen te meer stonden ende dachvaerden vergadert hebben ghezyn, ende hebben huerlieder avysen ende accoorden overghebrocht den voorseiden ghemeenen collegie van scepenen, die gheordineirt hebben zekere huere medeghezellen, omme de voorseide avysen ende accoorden te overziene, ende haerlieder opinioen daer up over te bringhene den voorseiden ghemeenen college van scepenen; achtervolghende den welcken, naer dat de voorseide ghedeputeirde den voorseiden partijen int langhe ghehoort hebben, haerlieder avysen ende ramyngh ghevisenteirt, ende haerlieder opinioenen daerup overghegheven den voorseiden ghemeenen college van

scepenen, die daerup gheordineirt ende verclaerst hebben haerlieder appointment ende vonnesse inder manieren hier naer verclaerst :

1. Eerst dat de voorseide stroodeckers noch haerlieder naercommers, van nu voort an, ne gheene leercnepen annemen en zullen moghen omme leeren tvoorseide ambocht, noch ooc yemende meer int voorseide ambocht ontfanghen, dan alleenlike vrye meesters kinderen.

2. Voort dat dezelve stroodeckers noch haerlieder naercommers van nu voort an gheene huusen, cameran, stallen, scueren ofte anders zaken decken, stoppen of vermaken en zullen moghen met eeneghen stroo, of yet daeran wercken in gheenre manieren, staende ten straten ende plaetsen hier naer verclaerst : te wene in de rechte Langhestrate, vander Cruuspoorte tooter Ouder Muelenbrugghe; inde Caermerstrate, vander Vuuller Grippe toot s Caermersbrugghe; inden Nieuwen Ghendwech; de rechte straete vander Ghendtpoorte tooten Nazarette, ende vanden Nazaretten tooter Grooter Eechoutbrugghe; voort inden rechten Curtrywech, van Sente Kathelinenpoorte toote Sente Marienbrugghe; voort inde rechte strate vande Bouveriepoorte tooter Zuudtzandbrugghe; voort inde rechte Smeitstrate, vander Smedepoorte tooter Noordzandbrugghe; inde rechte strate buter Wulfhaghebrugghe tooter fonteyne thenden Ouden Zacke; ende vandaer de rechte strate vanden Ouden Zacke tooter Ezelstrate toe; voort de rechte Ezelstrate, vander Ezelpoorte tooter Ezelbrugghe; voort inde rechte strate ande westzyde vander Reye al dat te voorhoofde staet, van s Gravenbrugghe tooter Torrebrugghe; ende de rechte strate buter Vlaminckbrugghe tooten Ouden Schottershove; voort de rechte strate ande oostzyde vander Reye, vander Speypoorte tooter voorseider Caermersbrugghe.

3. Maer zullen de voorseide stroodeckers

ende haerlieder naercommers, naer den verlaerse vande cueren van beede den ambochten, ten eeuweweghen daghen ter plaetsen ende steden daer ter date van desen eeneghe huusen met stroo ghedect staen, de zelve huusen of andere die men inde stede van dien maken zal wel moghen decken met teghelen, zonder begryp of zonder bevryet te zine int voorseide ambocht vanden tegheldeckers.

4. Voort dat de voorseide stroodeckers ende haerlieder naercommers van nu voort an, alomme elre dan voorscreven staet, met stroo decken zullen moghen, maer en zullen gheene nieuwe huusen waer die staen binnen der stede van Brugghe, die iaerlicx in huere ghelden 20 sch. gr. of der boven, met stroo vermaken ofte stoppen in eenigher manieren.

5. Voort dat alle dandere huusen ende cameren, die de voorseide stroodeckers of huerlieder naercommers onder de voorseide somme jaerlicx gheldende, ende staende tanderen straten ende plaetsen dan voorseit es, van nieus met stroo decken zullen.

6. De ghone die de voorseide huusen zullen doen maken ende decken, die ghehouden zullen worden die binnen te doene plaesteren tooten filieringhen, omme te bet bewaert ende verzekert te zine van brande ende scade.

7. Voort dat de stroodeckers niet en zullen moghen achtervolghende der ouder costumen yet decken of stoppen met stroo binnen den nieuwen vesten.

8. Voort dat die voort an vanden stroodeckers int ambocht vanden tegheldeckers comen willen, tvulle ghelt gheven zullen, ende dat de stroodeckers maer een ambocht doen en zullen den huusmakene angaende, uteghedaen de drie stroodeckers die int ambocht vanden tegheldeckers ontfanghen zyn, dewelcke zullen beede de ambochten moghen doen haerlieder leven lanc; maer haerlieder kinderen en zullen

maer t een doen.

Actum 4a julii anno 67, praesentibus scabinis fere omnibus”.

Dank zij de losse gegevens uit de boven bedoelde vier reeksen dokumenten zien we de evolutie van de prijzen van verscheidene soorten gebakken steen, in de periode van ca. 1300 tot ca. 1470. We wijzen nogmaals erop dat we weinig aanduidingen bezitten aangaande de herkomst van de karelen, en van de tegels. Enkele steen- of tegelbakkers worden gesitueerd te Oedelem, Steenbrugge, Zuienkerke, Stalhille, Nieuwpoort en Stekene. De inwoners van deze laatste gemeente bakten reeds in de 15de eeuw een platte steen, die in het Brugse nu nog 'stekesteen' heet. Dergelijke stenen dienen vooral voor bakovens en haarden¹⁹³.

De voorgaande paragrafen vermelden de belangrijkste steenhandelaars en/of steenbakkers. Enkele tegelrien bakten karelen van het formaat dat de 'grote vorm' of 'Brugse vorm' heette. De stad trachtte immers vooral naar grote karelen, omwille van de aard van haar bouwwerken. Tussendoor kocht Brugge hoeveelheden van een middelgroot of klein formaat. We vernemen echter niets over de afmetingen van deze laatste bakstenen. Het valt op dat oude, grote karelen een hogere prijs haalden dan nieuw gebakken stenen. Deze laatste moesten immers nog hun deugdelijkheid bewijzen.

We vatten kort de voornaamste bouwwerken samen, die Brugge in het tweede en derde kwart van de 15de eeuw verrichtte. In 1418 werd het sas van de Lenaartpoort verbouwd. In 1421 begon men een toren en een stuk stadsmuur te bouwen op het einde van de Vlamingdam. Ook naast de Kruispoort werd een stukje vestingsmuur oegericht. In 1431 werd gewerkt aan de speie van de Vuile Reie ten Hooie. Vanaf 1434 bouwde de stad een toren bij de Speispoort, en een muur tussen deze poort en de

Lenaartpoort.

Andere stadsrekeningen boeken het herstellen of herbouwen van kaaimuren, steigers en riolen. Voor al deze werken kocht de stad per jaar gemiddeld 130.000 karelen. We kunnen het totaal niet helemaal precies aangeven, omdat kleinere hoeveelheden niet vernoemd worden, en omdat we de inhoud van een 'carre' karelen slechts kunnen schatten. Al bij al nemen we ongeveer 7 miljoen als totaal.

1417	40.000
1418	27.000
1419	146.000
1420	295.000
1421	361.000
1422	700.000
1423	68.000
1424	181.000
1425	—
1426	40.000
1427	115.000
1428	10.000
1429	35.800
1430	31.500
1431	37.600
1432	95.000
1433	382.500
1434	520.000
1435	575.000
1436	28.500
1437	—
1438	677.200
1439	91.000
1440	± 20.000
1441	± 35.000
1442	52.500
1443	7.000
1444	56.000
1445	—
1446	20.000

1447	8.000
1448	103.000
1449	50.000
1450	210.000
1451	—
1452	± 25.000
1453	22.000
1454	75.000
1455	74.000
1456	25.500
1457	± 70.000
1458	18.200
1459	87.500
1460	15.000
1461	15.000
1462	—
1463	6.000
1464	± 115.000
1465	± 50.000
1466	196.800
1467	—
1468	± 30.000

totaal ± 5.843.100

11. Van 'maetsteghele' tot 'brycksteen'

De rekeningen van het Vrije en van de Potterie verschaffen ons verder wetenswaardige inlichtingen aangaande de steenbakkerij in de late Middeleeuwen. De Potterie bouwde in 1468 „een nieu ghevele ende cafcoen”. Het hospitaal heeft „3 quaertier stenen ghecocht te Sceepstale metten voerghelde”, (36 gr.) en „8 last steenen ghecocht ieghen den meestere van sinte Ianshuus” (43 gr.); 100 'aertteghele' kostten 18 gr.¹⁹⁴. Potterie nr 100, 1471-72, f° 58vo, vermeldt „eenen last maetstenen van Stalhille metten voerghelde, ter Potterie ghelevert”, 36 gr. x 1000. A. Dewite vermeldt, steunend op een archiefstuk van de St.-Jakobskerk uit 1472,

„stalhische en steenborgsche hauteghelen” en de term 'stedevoorme'. Ook hij ontmoet steenbakker L. Scapelin uit Stalhille (zie par. 9)¹⁹⁵.

Rek. SD 1473-74, f° 19ro : 1 'voerste' = ½ gr.; 1000 daktegels = 50 gr. SD 1477-78, f° 20ro : 1 bowette of 1 'veurste' = ½ gr.; 1 vaneel = 6 m.; SD 1479-80, f° 20ro : „Cornelio de Hond coopertori laterum... pro lateribus”; 1000 daktegels = 50 gr.; 1 'houke' = ½ gr.; 'pro magno bouuetto' 6 gr. Het Vrije liet in 1480 werken „up de daken staende boven den steegher van den Steene te Brugghe, die al nieuwe gheleit ende verdeckt zyn”. Eerst gaf men de opdracht „vanden voorseiden huusen te ondeckene ende de teghelen te screpene”. Daarna kocht het Vrije 3.625 'decteghelen' (36 gr. x 1000), 125 'vanneellen' x 6 m., 12 'cleene bouwetten' x ½ gr., 2 'grote bouwetten' x 4 gr., en 87 'aerdteghelen' = 16 gr.¹⁹⁶. RV 217, 1480-81, f° 150vo : Boudin Zoete 'maetsenare' heeft „ghemaetst an den heerd in de kuele... van 50 Stekensche teghelen veroorboirt an den zelven heerd”.

De Potterie kocht in 1481 „eertteghelen die gheoorboirt waren in den eerdt vanden hovene” ;in 1482 „100 hertteghelen gheoorboirt anden zelve hovene ende anden heert” (= 36 gr.); „3 carren Stalhilsche teghelen an den zelven hovene” x 11 gr.; „600 Steecssche teghelen die verbezech waren an dezelve hovene omme t verwelf te makene”, 9 gr. x 100¹⁹⁷. RV 220, 1481, f° 88ro, brengt een nieuwe term : '30 rooster steenen' x 6 m. In 1484 verrichtte het Vrije enkele werken. Tegeldekker Kristiaan Menioot herstelde het dak van de 'eedcamere'. Hij verschaftte 1050 'teghelen' (4 gr. x 100), 62 vanelen x 10 m., 12 'vuersten' x ½ gr., 9 bowetten x 1 gr. Hij werkte ook „in de kuele, an den heert van der zelve kuele”. Men kocht 375 'Stekenssche teghelen' (12 gr. x 100), 15 'carren teghelen stedevoormen' (12 of 14

gr. per kar), 800 'hauteghelen' (8 gr. x 100); het kostte 3 gr. „vanden selven teghelen te hawene”¹⁹⁸.

RV 225, 1487-88, f° 67ro : metser A. Devriendt levert 8 'carren teghelen' x 14 gr. Men betaalde „zynen leercnape van dat hy de maets-teghelen ghehauwen heift”. RV 227, 1488-89, f° 76vo : 100 'Stekensche teghelen' voor „den heerd in de camere vanden Vryen”. De Potterie liet in 1498 te Bredene „eene nyeuwen hovene” bouwen, en „den hovene heelene”¹⁹⁹. Brugge bezat een poldertje met een strook schorre 'te Carpersaerde', even ten noorden van Damme. De pachter moest geen pachtgeld betalen, maar „leverne de stede van Brugghe elcx jaers 10 last ghebacken steens, ten pryse van 30 s. gr. tlast” (36 gr. x 1000)²⁰⁰. Volgens SBR 1496-97, f° 18vo, moest hij „t sceipsboort 10 last steenen' leveren”²⁰¹.

In RV 239, 1499-1500, f° 79ro, verschijnt de term 'brycke'²⁰² : „tproces... nopende zes last bryken”. De stad Brugge en het ambacht van de tegeldekkingen zouden in 1502 afgevaardigden naar Gent „ten ghebreken van den snooden ende fautelycken teghelen, die men daghelycx ende over vele iaren ghebacken heift te Stekene, ende daer omtrent binnen den lande van Waes, daenof groote clachten ghebueden”²⁰³. We veronderstellen dat de kwaliteit van de Stekensche stenen daarop verbeterd is. RV 1505-1506, f° 117vo : 100 'Stekensche teghelen' (= 10 gr.) voor 'den eerdt' van de Raadkamer.

In verscheidene stadsrekeningen verschijnt weer een rubriek bakstenen. SBR 1503-04, f° 74ro : 1 last 'metsteghelen', 55 gr. x 1000. SBR 1504-05, f° 86ro : 1 last 'metsteghelen', 55 gr. x 100. SBR 1505-06, f° 81ro : 3 last 'metsteghelen', 57½ gr. x 1000. SBR 1513-14, f° 125vo : 18 last „metsteghelen, te leverne t Sceipstale', gekocht bij Gregorius Janszone, 43

gr. x 1000. Het Vrije besloot in 1420 de Vierschaar te verbouwen. Burgemeesters trokken op 8 februari „t Sceipstale, omme metten ontfanghere t overziene zeker brycsteenen, die men verbezeghen zoude”, en op 15 oktober naar Stalhille, „omme aldaer metten maetsenare van den Lande te besiene de teghelclampen, omme te wetene welc t beste steen was”²⁰⁴.

Potterie nr 111, 1521-22, f° 33ro : tegeldekker Jakob Tulpin verschafte 100 'grootte decteghelen' = 6 gr.; 1 vaneel kostte 6 m., 1 'vuerste' ½ gr., 1 buwette 16 m.; 1524-25, f° 37ro : 100 gewone daktegels = 5 gr.; „drie quaertier houde matsteghelen”, 48 gr. x 1000; 1525-26, f° 77ro : 100 'grootte decteghelen' = 9 gr. In 1526 leverde Tulpin 2000 „dobbelt herteghelen, daermede de graendere ghepaveirt es” (26 gr. x 100), en 450 „inckel heerteghelen, daermede de meilzolder ghepaveirt es”, 14 gr. x 100. 'Maetsenare' Jan Vandenbroucke verrichtte dit 'paveirne'²⁰⁵. Potterie nr 113, 1528-29, f° 72vo : 1000 daktegels kosten 56 tot 60 gr. x 1000, 100 'vuersten' 40 gr., 100 vanelen 20 gr.

SBR 1519-20, f° 112ro : Andries Rycx levert 27.500 'maetsteghelen', 5 sch. 7 gr. x 1000; 11.000 'steenen' = 3 pd. 9 sch. 6 gr.; „eenen hoop grootte maetsteghelen” = 4½ pd. gr. SBR 1520-21, f° 112ro : Joos Vandenpoele 19.900 'steenen' en 100 'Stekensche teghelen' (= 12 gr.). SBR 1521-22, f° 111ro : Kornelis van den Westhuse levert 60.500 „maetsteghelen van der meester voorme” (12 sch. gr. x 1000) en 50.500 'cleene vorme', 5 sch. gr. x 1000; Anthuenis Devos 29.600 'brycken', (4 sch. 5 gr.). SBR 1522-23, f° 102ro : A. Rycx 27.200 'brycken', 5 sch. gr. x 1000. SBR 1523-24, f° 103ro : A. Rycx 75.000 'brycken' (6 sch. x 1000) voor het „maetsen van der camere van den scepenhuuse”; K. van den Westhuse 65.000 'brycken', 5 sch. 2 gr. x 1000; Adriaan

Vandermoere 50.000 'steenen', 4 sch. 5 gr. x 1000; Frans Petit 50.000 'brycken grooter voorme', 10 sch. gr. x 1000; Rogier Wittebroot 15.000 'brycken' (4 sch. 9½ gr. x 1000). Duidzenden van deze bakstenen dienden voor de bouw van de sluisjes te Moerbrug en te Ghevaertsbrug.

SBR 1524-25, f° 102vo : Jan de Raemaeker 31.500 'grootte brycken' (10 sch. gr. x 1000) en 42.500 'cleen brycken' (5 sch. gr.); „een last, acht carren min, brycken cleen vorme” = 2 pd. 8 sch. gr.; „een quartier ende alf, onderalve carre min, grootte brycken”, 8 sch. gr. x 1000. SBR 1525-26, f° 98ro : 1 last 'grootte brycken' (10 sch. gr.). SBR 1529-30, f° 94vo : A. Rycx 65.000 'nyeu brycken' (5 sch. 7 gr.); K. Willay 110.000 „ghelycke brieven (sic) ten zelve pryse”; Herman Decorte 37.500 'grootte brycken' (12 sch. gr.). SBR 1530-31, f° 96vo : A. Rycx 80.000 'nyeuwe brycken' (5 sch. 5 gr.) en K. Willay 20.000 „steenen ten zelve pryse... verbesicht int maken van der Halle deser stad”. SBR 1531-32, f° 91ro : A. Rycx 46.600 'brycken' (5 sch. 5 gr.). SBR 1533-34, f° 68ro : K. Willays „onderalf last ende drie voeren steenen”. SBR 1535-36, f° 69vo : A. Rycx 40.000 'nyeuwe brycken' (6 sch. 3 gr.).

De Potterie besloot in 1530 „het grootte coomptoor te paveirne met heertteghelen”. Men kocht 300 „dobbelt heertteghelen die gheleyt zyn up t grootte comtoor” (24 gr. x 100), „1 last houde steenen” (48 gr. x 1000), 1500 'grootte decteghelen' (6 gr. x 100)²⁰⁶. Potterie nr 114, 1534-35, f° 92ro : „Jan Clais, plaesterare, cum suis, elc 6 daghen matsens, over eenen nieuwen hovenne binnen den godshuuse”; de genoemde leverde 1200 „tiggheleche teghels²⁰⁷ daermede den hovenne ghemack es”. RV 274, 1534-35, f° 98ro : Anthuenis van Zevokote, „potbackere binnen Brugghe”, verschafte 200 'verloode tichelen' voor „de bottelrye

onlanx ghemact ande kuekene”.

RV 277, 1537-38, f° 104ro: tegeldekker Gelein Coolman leverde 350 'grootte teghelen' (9 gr. x 100), 300 'cleene teghelen' (8 gr. x 100); 1 vaneel of 1 'veurste' kostte 6 m., 1 bowette 1 gr., „een grootte luchtclocke” 6 gr. In 1538 deed de watering Reigaarsvliet een brug herbouwen in steen. Jakob Reyvaert verschafte „een last nieuwe brycsteenen ande Ghyssele brugghen” (te Lissewege), 6 sch. gr. x 1000. Men haalde deze „nieuwe brycsteenen inden polder, van wylent Jacob Reyvaert steenhoven”²⁰⁸. RV 279, 1538-39, f° 107vo: Andries Ryncx, „coopman van brycsteenen”, bracht 15 voer 'brycken', 45 gr. per voer. RV 282, 1542-43, f° 158vo: metser Joos Vanderstichele herstellde het Landshuis; hij leverde o.a. 600 'crempelighen'. Verder blijkt dat een 'crempeling' een klinkaartsteen is.

SBR 1539-40, f° 65ro: A. Rycx 100.000 'nieuwe brycken', 6 sch. gr. x 1000. SD 1540-41, f° 25vo: 100 daktegels = 5 gr. SBR 1541-42, f° 76ro: Jan Breydel 20.625 'nieuwe brycken' (6 sch. gr.). SBR 1542-43, f° 79vo: J. Breydel 4700 'nieuwe brycken' (6 sch. gr.). SBR 1544-45, f° 77ro: Pieter Aerts leverde o.a. „Stichelsche teghels, eerteghelen...”; Adriaan Dewitte „10 last ende een voer nieuwe brycken” (6 sch. 5 gr.) en 3 last 1 voer 'crempelynghen' (6 sch. 9 gr.); K. Willais 20 voer „crempelynghen omme t maken van eender sisterne” (8 sch. gr. x 1000); de 20 voeren kosten elk 5 sch. gr.; hier blijkt dat 1 voer 625 bakstenen omvatte, d.w.z. 1/16 van een last (het is mogelijk dat de reeds vermelde term 'carre' dezelfde inhoud bedoelt). SBR 1548-49, f° 76ro: A. Dewitte 4 last en 13 voer 'nieuwe brycken' (6 sch. 5 gr.). SBR 1549-50, f° 73ro: A. Dewitte 6 last 2 voer 'nieuwe brycken' (6 sch. 5 gr.); J. Wittebroot 5000 'grootte oude brycken'.

In 1544 werd de Dudzele een brug herbouwd in steen. Joos van Praet leverde „een duust grootte brycken ende drie duust cleene brycken”, samen 1 pd. 2 sch. 10 gr. Patterie nr 115, 1544-45, f° 45vo: „betaelt Niclaeys Pierins in Stalhille 1 last steenen”, 42½ gr. x 1000; 1545-46, f° 43ro: „Anthuenis van Zevecote, over de leverynghe van eener quantiteyt van paversteenen, gheleyt inne t cafcoen”; 1548-49, f° 42vo: 6 sch. 9½ gr. x 1000 betaald aan Jan Willays „t Scipstale, over den coop ende leverynghe van een last nieuwe steenen”. Patterie nr 116, 1559-60, f° 48ro: „Fransoys van de Voorde, pottebackere, over de leveringhe van diversche vuersten”. SBR 1556-57, f° 71ro: Jakob Alverick 50 voer 'nieu brycken' x 4 sch. gr.; „brycken ende steenen van der grooter vormen” = 6½ pd. gr.

SBR 1564-65, f° 88vo-89vo, vermeldt vele posten die samen ca. 250.000 bakstenen omvatten. Daarvan waren ca. 30.000 „cleene steenen”, en de overige meestal „grootte brycken” of „grootte steenen” of „grootte forme brycken”. Jan Bardoul leverde er 65.000 „ter Moerbrugghen”, Jakob Alverick 40.000. De prijzen variëren van ca. 6 tot ca. 10 sch. Reig 1566-67, f° 15ro: J. Bardoul verschafte 13.550 „nieuwe bricksteen gheorboirt omme tmaken van een nieuwe steenen huelbrugghen”, 6 sch. 7 gr. x 1000. SBR 1568-69, f° 66vo: Laureins Croes 22.000 'bricsteenen' (7 sch. 6 gr.); J. Alverick 45.000 „nieu steen ende crempelinck”, 18 kronen per last.

SD 1573-74, f° 55ro: (betaald) „tectori tegularum Petro Tant, pro 62 magnis tegulis antiquis” 20 gr.; „pro mille minoribus novis tegulis” 15 sch. gr.; „pro 10 vuersten et bouwetten” 32 gr.²⁰⁹. Potterie nr 119, 1575-76, f° 36ro: J. Alverick 35.000 „nieu steen” (8 sch. 2 gr.); men betaalde 20 gr. „voor dezelve steenen van up de Lisseweechsche waterganc tot

binnen den godshuuse te voerene". Potterie nr 121, 1588-89, f° 47vo : „Pietere de Brouckere, matsenare", heeft „verleit den eerdt in de reef-tre, midts de leveringhe van gheprente steenen"²¹⁰. SBR 1606-07, 31vo : 42.750 „groote vormen ghebrocht van Lisseweghe".

SD 1586-87, f° 83vo : Nikolaas van Doorne ontving 9 pd. gr. voor het dekken van 18 R² „met screpen vande teghels, updraghen, ende decken up zyn derde"; 520 „vanneelen ex melioribus antiquis", d.i. (gekozen) uit de beste oude tegels, kostten 12 sch. gr. x 100; 108 'boetten' x 3 gr.; ½ pd. gr. „voort leveren vande sluytinghe, quae sunt fragmenta tegularum". In de bewuste periode gebruikte de ontvanger van SD de term *imbrex* (= gebogen dakpan) om zowel een vaneel als een vorstpan aan te duiden. SD 1588-89, f° 83ro : „pro septem imbricibus vulgo veursten" x 3 gr.; „pro triginta imbricibus vulgo vanneelen" x 1½ gr. SD 1589-90, f° 77vo : „pro sex imbricibus" x 4 gr.; „pro 12 imbricibus" x 3 gr.; hier weten we niet of het om vanelen of om vorsten gaat.

Men kan verscheidene steenbakkerijen, die in de 16de eeuw werkten, lokalizeren, omdat uit die periode de eerste gedetailleerde ommelopers dateren. SPT, p. 300, uit Omm. Eie 1576 : een steenoven bij het Zeven Pijpen Zwin, een zijtak van de Lisseweegse Watergang. M. Coornaert, R. d.P. 8e jaar, nr 4, p. 121, en Toponomische Kaart, uit idem omm. : het Steenklampstuk en de Hellegeer bij de Lange Watergang, ten noorden van Lissewege. Ongetwijfeld situeren landboeken van andere parochies en wateringen nog meer tegelrien of steenovens. De Flou XV, 723-34, vermeldt een 'teghelstic' te Dudzele en in enkele parochies rond Gistel.

Voor zover we weten, is Kiliaen in zijn Woordenboek uit 1599 de eerste schrijver, die de term 'brycke' bespreekt. Hij laat horen dat

dit woord toen alleen in de taal van Vlaanderen voorkwam. De Bo 163 verklaart : „brijke, kareelsteen, fr. brique"; hij verwijst naar het archief van de St.-Salvatorskerk van Brugge met de term 'brycken' (1615). La Curne de Sainte-Palaye : *brique* is niet alleen een stuk of brok, maar ook „un morceau de terre rougeâtre faconnée en carreau". M. van Nierop onderzoekt, in de Taaltuin van de Standaard van 25/4/1975, de etimologie van het woord 'bricke'. Hij wijst erop dat dit Nederlandse woord sedert een paar eeuwen betekent een brok en verder een gebroken steen, en dat volgens de meeste Franse filologen 'brique' aan het Nederlands ontleend is.

Wanneer we de bovenstaande gegevens samenvatten, dan zou het bewuste woord de volgende geschiedenis meegemaakt hebben. Van zuidelijk Vlaanderen uit kwam 'bricke' in het aanpalende Romaanse taalgebied terecht, en beduidde daar aanvankelijk een brok steen, vooral de breekbare middeleeuwse baksteen. Enige tijd vóór 1500 geraakte de term 'brique' verbonden aan de baksteen. Op het einde van de 15de eeuw keerde, van het zuiden uit, de bedoelde naam met zijn nieuwe betekenis naar Vlaanderen terug, en verdrong daar de term '(maets)teghele'. Maar de term kareel zal zoals we in paragraaf 12 zien, tot in de 19de eeuw stand houden. Ondertussen won de naam brikke(steen) veld in de zuidelijke Nederlanden. De algemene Nederlandse term is nu baksteen.

12. De 'mouffe' en de 'kareelsteen'

De rekeningen van SD uit het eerste kwart van de 17de eeuw verschaffen enkele prijzen van daktegels. SD 1603-05, f° 74vo : „pro bis mille tegulis, begrepen het cromwerck", 2 pd. gr. x 1000; „pro portatura" 4 sch. gr. SD 1607-09, f° 86ro : Guido van Doorne, 1300 'tegularum',

2½ pd. gr. x 1000; SD 1609-12, f° 97vo : „pro mille tegulis” 1 pd. 4 sch. gr. SD 1615-17, f° 73ro : 1000 daktegels = 1 pd. 6 sch. gr. In de bewuste periode dekten meer en meer Brugge-lingen hun gebouwen met daktegels of schaliën. De stad gaf zelfs een premie aan hen, die hun voorgevel in steen herbouwden. Voor zover we weten, brengt 1620 het eerste bericht dat men begonnen was dakpannen te bakken : (een premie voor) „een nieu pannedack”²¹¹. Deze soort dekmateriaal kende aanvankelijk een matig succes.

Anderzijds zien we dat men verscheidene gevallen bakstenen verkoos, die hun deugdelijkheid bewezen hadden, nl. gehele of oude stenen. Eie 1624-25, f° 9ro : „twee duust gheheel steen tot vermaken ende overwelfven vande steene huelbrugge te Lisseweghe”. In het archief van SD ontmoeten we de eerste vermelding van pannen in 1633-38, f° 72ro : voor een karwei leverde G. van Doorne een niet beschreven hoeveelheid 'deckpannen'. Het moet echter gezegd dat de voorafgaande rekeningen het werk van de tegeldekkingen niet specificeren. Het is even spijtig dat de ontvanger van SD ook in de daaropvolgende decennia het dakwerk niet detailleert. Ten gevolge daarvan kunnen we niet nagaan in welke mate de pannen begonnen de dektegels te verdringen.

Verder vinden we in het archief van de Potterie een paar posten met pannen. Adriaan Herby leverde „600 deckpannen” (13 sch. 4 gr. x 100), Jakob Huset „1300 teghelsteenen, 100 hoventeghels ende 50 roostersteenen”, samen 3 pd. 15 sch. 4 gr.²¹². SBR 1656-57, f° 78ro : „Hollant crempelynck ofte clynckaert”²¹³. Reig 1664-65, f° 41ro : „51 duusent ouder steen”, 17 sch. 6 gr. x 1000. Potterie 1665-66, f° 86vo : „teghels, pannen, veursten”; 1667-69 : 1650 „pannen tot het dack van t voorschreven ovencot”. Eie 1673-74, f°

16vo : weduwe Remi Demeire²¹⁴ levert 9000 „groot Plasschendaels steen (geen afzonderlijke prijs aangegeven”; f° 18vo : 1500 'crempelynck' en 3000 „Plasschendaels steen”, samen 6 pd. gr.; de vermelde stenen dienden voor de Izabellasluis.

Reig 1675-76, f° 29ro : weduwe Demeire, „4000 Beckaf careelsteen”²¹⁵ (1 pd. gr. x 1000), en Adriaan van Thennebrouck „1600 Armentiers steen” (15 sch. gr. x 1000) voor bruggen te Dudzele. Potterie 1675-77, f° 83ro : 5700 „deckpannen dienende tot decken van t selve woonhuus” (nl. te Vlissegem) en 4000 „grootte tuymelaers tegels”²¹⁶, 1 pd. 15 sch. gr. x 1000. Reig 1677-78, f° 32ro : weduwe Demaire 34.000 „brijcken Beckafsteen” voor „de nieuwe steene Swenebrugge tot Westcappelle”, 17 sch. gr. x 1000. Potterie 1681-83, f° 106ro : Jakob Salins 6000 'Beckafsteen', 19 sch. gr. x 1000.

Blijkens Kiliaen, Dictionarium Teutonico-Latinum, p. 321 (1599) kregen de grote karelen in de noordelijke Nederlanden een eigen naam : „moffe (zeland. holl. vetus), later coctus grandior”; vertaling : een grote gebakken steen heet in het oude Zeelands en Hollands moffe. De Bo 615 : moefe : „soort van groote bricke of kareelsteen, bij Kiliaen moffe genaamd, bij Weil mop”. De term moefe is in de loop van de 17de eeuw naar de zuidelijke Nederlanden gekomen. De oudste ons bekende vermelding stamt uit de bouwrekening van de kerk van Dudzele, die loopt van 1687 tot 1689 : landmeter Hendrik Delaporte levert 1150 „mouffen tot maecken vande pilaeren, om te legghen tussohen de orduyne caesen”²¹⁷. Het volgende citaat : Eie 1693-94, f° 25vo, Jan Roelof verschaftte 1200 'mouffesteenen', 8 pd. gr. x 1000. Potterie 1693-95, f° 74ro : Rochus Lameire 2650 pannen, ½ pd. gr. x 1000.

KFW 32, Rek. 1702-04, f° 80vo : „alback

tot 15 stuyvers het hondert, ende 50 heele back tot 6 s. gr. thondert"; Potterie 1705-07, f° 72ro: Jeremias Block 1500 'albackteghels'; 1707-09, f° 56ro: idem, 2000 pannen en 1000 'teghels', samen 14 pd. gr.; Jan de Moor ontving 1 pd. 2 sch. gr. „over het boorden van 2.200 pannen". Reig 1710-11, f° 23ro: „oudt steen ende 1632 gheheele mouffen" (voor bruggen). Potterie 1711-13, f° 59ro: J. Block „clompkens ende tumelaers"; „het boorden van 2000 pannen" kostte 16 sch. gr. Reig 1714-1715, f° 25ro: 1200 'steen', 17 sch. gr. x 1000; 1720-21, f° 31vo: Jozef Decamps 1200 'mouffensteen' (voor een brug) 3 pd. 6 sch. gr. x 1000; 1729-30, f° 33ro: 240 'mouffensteen'. Eie 1732-33, f° 12vo: 4400 'careelsteen', 1 pd. 5 sch. gr. x 1000. Reig 1733-34, f° 70ro: „het voeren van t'sestigh duijsent steen, vande vaert van Sluijs, commende van sr. J. Saelens, tot aen Houckebrugghen"; 1734-35, f° 66ro: deze „60.000 steen, ten dienste van Houckebrugghen", kostten 1 pd. 6 sch. gr. x 1000.

De watering en Eiesluis en Reigaarsvliet werden in 1736 verenigd. Hun gezamenlijke rekeningen laten ons toe de evolutie van de prijzen verder te volgen. Eie-Reig 1736-37, f° 49vo: (halen) 9000 „steen vanden hooven van D. Malfeson" (voor bruggen); 1739-40, f° 28ro: (vervoeren) „17.400 steen van ter Doest ende 9400 steen Armentier"; 1740-41, f° 34ro: „broeder Dominicus Constant" (van Ter Doest) levert 10.800 'steen', 1 pd. 5 sch. gr. x 1000; 1745-46, f° 16vo: Kornelis Saelens „2000 Beckhafsteen"; 1748-49, f° 27ro: Karel Salens 42.300 'careelsteen', 1½ pd. gr. x 1000; 1750-1751, f° 27vo: 2900 'mouffen' = 10 pd. gr.; 1752-53, f° 16ro: Bartholomeus Amandels 3600 'mouffen', 2 pd. 6 sch. 8 gr. x 1000; 1753-54, f° 16ro: K. Saelens „Beckhaf careelsteen".

Eie-Reig 1756-57, f° 24ro: Pieter Carron

100 „grootte vursten" = 1 pd. 6 sch. gr.; 1757-1758, f° 16 ro: Ignaas Delespee 14.000 'careelsteen', 1 pd. 9 sch. gr. x 1000; f° 25ro: Karel Walwein 18.000 'careelsteen', 1 pd. 6 sch. gr. x 1000; „capiteijn ingenieur van Sachtelen" leverde 97.000 „Hollants clijnckaert"; men vervoerde deze „clijnckaert van Sluijs naer t'fort van St. Donaes"; 1784-85, f° 14ro: J. Goethals 'careelsteen', 1 pd. 6 sch. 8 gr.; 1790-1791, f° 13ro: 'gheelbacksteen', idem prijs; 1791-92, f° 13ro: Bousson 'careelsteen', 1 pd. 8 sch. gr. x 1000; 1797-98, f° 20vo: 'matssteen'.

Vanaf Eie-Reig 1798-1801, f° 14vo, staat de prijs in Franse franken: Jozef Vanneste 4700 'steenen', 16.30 fr x 1000; 1802-03, f° 1ro: 1 pd. gr. = 10.88 fr; 1804-05, f° 16Bro: Pieter Pollet 5.800 'careelsteen', 18.90 fr x 1000; 1811-12, f° 20ro: Pieter Huin 10.300 'brycken' (18.10 fr); 1812-13, f° 21ro: Francisca Caveye 6800 'steen' (19.60 fr); P. Huin 2850 'brycken' (18.10 fr); f° 21vo: weduwe Pollet (20 fr); 1815-16, f° 22ro: Canneel Pollet leverde 'steen'²¹⁸; 1818-19, f° 24ro: „Joseph Constant, Westcapelle... kareelsteenen"; 1819-20, f° 24vo: 'careelsteen', 9.43 g. x 1000. Blijkbaar was 1 gulden = 2 fr. Eie-Reig 1825-26, f° 26vo: Frans Dhondt 15.500 'kareelsteenen' (7.93 g.); 1826-27, f° 29ro: J. Constant 'kareelsteenen' (9.43 g.); 1828-29, f° 30ro: idem 'kareelsteenen' (8.57 g.).

Eie-Reig 1830-31, f° 32vo: F. Dhondt 14.350 'kareelsteenen' (7.93 g.); Napoleon van Rollegem idem (8.58 g.); 1831-32, f° 31ro: Augustinus Debeuckelaere 13.200 'kareelsteenen' (7.93 g.) Grev 1830-32, f° 10vo: N. van Rollegem 3000 „careelsteenen tot maeken den duyker aen het oud Vliegende Peerd" (8.57 g.); 1832-33, f° 20: idem 15.695 „geheel bak kareelsteenen" (7.92 g.); 1833-34, f° 29ro: „Napoleon Vanrollegem, steenbakker te West-

capelle... kareelsteen"; f° 30 ro. A. Debeuckelaere, „landbouwer te Snellegem" (8.18 of 9.50 g.); 1837-38, f° 30vo : Jozef Bulcke (hoeve Pieters)²¹⁹ 1650 „geheel bak kareelsteen", 18.10 fr x 1000. Grev 1862-64, f° 8ro : „Joannes Nachtegale, steenbakker te Knocke, 5800 geheele baksteen" (16.32 fr) Rek. Hazegrassluis 1859-60, p. 6, „Joannes Nachtegale, landbouwer en steenbakker te Knocke, over levering en transport ter plaets, den number van 33.600 geheel baksteen, tot vernieuwen de Legerbrugge, dit aen fr. 18.50 ct. per duist".

De Flou XV, 723-34, 255 en 346-58, vermeldt niet alleen talrijke steenbakkerijen, maar laat ook zien dat de termen tegelrie en tegeloven in de 17de eeuw wijken voor de term steenoven. Wijzelf vernemen in par. 11 en 12 meestal niet uit welke parochie de bakstenen voortkwamen, maar Stalhille was blijkbaar toen een belangrijke steenbakkersgemeente. Anderzijds bakte Stekene een bijzondere soort stenen. In de 16de eeuw werd de term 'maetsteghele' door de 'brycke' verdrongen. De prijs van de bakstenen steeg tamelijk vlug. In het begin van de 17de eeuw verschenen de dakpannen. In de genoemde eeuw betrok men de stenen, o.a. uit Plassendale, Bekaf en Armentiers.

Ondertussen gingen de prijzen verder stijgen. De stenen kregen geleidelijk een kleiner formaat. Men nam de term moefe om de grote, middeleeuwse karelen aan te duiden. Daarnaast hield de term kareelsteen stand. In de 18de eeuw werkte de steenoven van Ter Doest. Uit Zeeland werd klinkaartsteen ingevoerd. Nadat in de 18de eeuw enkele steenwegen, en in de 19de eeuw de eerste spoorwegen aangelegd waren, konden steenkolen aangevoerd worden, en begon men steenbakkerijen te vestigen buiten de eigenlijke veengebieden. Zie Uitkerke, p. 53-54 en 141, en STP, p. 199.

Te Ramskapelle waren de meeste percelen

langs de Noord- en Zuidwatergang vóór 1600 meestal uitgeveend of uitgebakken. We ontmoetten geen steenbakkers in de 17de en 18de eeuw. In het veengebied tussen de Heistse Straat en de Heistse Heerweg kon men inderdaad moeilijk een steenoven uitbaten, omdat in de bedoelde streek de waterwegen in onbruik geraakten. Omstreeks 1800 werd de Ramskapelse Steenweg naar Heist doorgetrokken. Toen begon men in de noordwesthoek van Ramskapelle weer stenen te bakken. We vermelden reeds Jozef Bulcke in de eerste helft van de 19de eeuw.

Ook in de aanpalende zuidwesthoek van Heist vestigde men steenbakkerijen. De kleilaag van de meeste percelen langs de Moerstraat en de Izabellavaart werd afgegraven en in de steenovens verwerkt. (zie HE p. 248 en 269). Gedurende een eeuw vonden Ramskapellenaars hun bezigheid in de opeenvolgende steenbakkerijen, totdat de firma Dumarey ca. 1965 een punt zette achter de steenbakkerij in de grensstreek Ramskapelle-Heist. In de bedoelde hoek zijn enkele moerassige putten overgebleven; andere uitgebakken percelen zijn nu volgestort.

Te Westkapelle werd in het begin van de 18de eeuw een steenoven opgericht langs het Oud Zwin. Maar dank zij de betere wegen kon men een eeuw later ook in andere wijken een steenbakkerij uitbaten. Men verkoos vooral het gewest ten noorden van de Kalvekedijk. We vermeldden reeds de Steenbakkerij van N. van Rollegem. Na hem begonnen anderen enkele percelen uit te bakken in de grensstreek Westkapelle-Knokke, o.a. D. Wallays (zie hst. 3, par. 9). Deze heeft ook ca. 1900 de percelen E493-503, naast de herberg Molendorp uitgebakken. In de omgeving van Driewege werken nu nog de firma Dujardin en de Steenbakkerij van het Zoute.

13. Hoe was een middeleeuwse steenoven ingericht ?

Volgens de gegevens van de voorgaande paragrafen werkten in de periode 1200-1500, d.w.z. in de late Middeleeuwen, verscheidene belangrijke steenbakkerijen in het Brugse Vrije. Deze tegelriën waren in de volgende gewesten geconcentreerd : de Blankenbergse Watering; de driehoek Dudzele-Ramskapelle-Lissewege; de oevers van de Zwindelta; de streek Steenbrugge-Oedelem. In de eerstgenoemde drie sectoren werden de ovens hoofdzakelijk met polderturf gestookt, in de laatstgenoemde met hout. Men kan de meeste steenovens uit de bewuste periode niet lokaliseren, omdat de topografische bronnen ontbreken, ofwel te vage gegevens verstreken.

Gilliodts had reeds gewezen op de tegelrie, die Brugge in 1331 te Ramskapelle vestigde²²⁰. Schrijver heeft Aaishove niet gelokaliseerd. We konden de Brugse Tegelrie situeren dank zij de ommeloper van Reigaarsvliet uit 1447, het oudste landboek dat Ramskapelle beschrijft. In het genoemde jaar waren de steenovens reeds jaren afgebroken. Het gras had het overblijvende puin en het gehele werkerrein overwoekerd. Tenslotte verkocht Brugge in 1497 het domein Aaishove. In de volgende decennia geraakte de tegelrie helemaal vergeten.

In 1962 werd de weg van de Selzatebrug naar Heist rechtgetrokken. Het nieuwe tracé doorsneed enkele half uitgegravene weiden 200 m ten westen van de kerk van Ramskapelle. In het voorjaar baande de bulldozer zich een weg door de vroegere Brugse Tegelrie. Terwijl de machine de graszode wegduwde, stootte die op een kleine heuvel, die de in paragraaf 2 vermelde Oostoven bleek te bevatten. De heuvel moet een diameter van ca. 30 m gehad hebben. De kruin bestond uit een laag sintels, steen-

gruis, misbaksels en stukken moefen²²¹. Daaronder stak een laag groenachtige, halfgebakene polderklei. Vooraleer iemand op de hoogte gebracht werd, was het terrein van de Oostoven uiteengereten, zodat geen archeologisch onderzoek meer kon gebeuren²²².

Terwijl we in 1963 en 1964 de Brugse stadsrekeningen uit de 14de en 15de eeuw onderzochten, om gegevens over de Brugse Tegelrie te verzamelen, rijpte het plan om de rest van het terrein te onderzoeken. Ondertussen werden in Groningen en Drente enkele middeleeuwse steenovens gelokaliseerd. Men heeft een viertal ervan opgegraven²²³. De Keyzer zelf heeft, met de steun van de Historische Kring tussen Lek en Rijn, in 1970 een middeleeuwse steenoven onderzocht. Deze bevond zich in het Gooi bij Utrecht. Uit zijn rapport nemen we enkele passages over, omdat vele gegevens met onze eigene bevindingen overeenstemmen.

„De afmetingen van de oven in 't Goy be- droegen, tussen de kolommen gemeten, 4.65 meter in de breedte en 9.91 meter in de lengte. Aan de korte zijde was een opening voor het in- en uitladen van de oven. Aan de beide lange zijden waren acht stookopeningen, waarvan de kolommen nog met vijf lagen boven de ovenvloer aanwezig waren. Tijdens het gebruik van de oven waren de kolommen onderling verbonden met daarboven de opgaande ovenmuren. De oven was gebouwd van ongebakken stenen, met een afmeting van 29/29½ x 13½/14 x 7/7½ centimeter, welke, tijdens het gebruik van de oven, met de inhoud zijn meegebakken. Hierdoor waren de stenen aan de binnenzijde van de ovenmuur en de kolommen tot sinterens toe gebakken, terwijl de naar de buitenzijde gekeerde zijde van de stenen maar ten dele was verhard” (p. 46).

Tussen de acht tochtgaten van de beide lange zijden liepen evenveel vuurbanen; dit zijn

de vloerstroken waarop de brandstof gestapeld werd. Maar aan de noordzijde was de ovenmuur, bij een latere herstelling, ca. 1 m naar binnen verplaatst, zodat slechts zeven stookgangen overbleven. Aan de beide korte zijden was een ingang. De foto van de opgegraven oven staat op p. 45, en de gedetailleerde plattegrond op p. 47.

„De ovenvloer was samengesteld uit een laag op zijn kant geplaatste stenen. Op de tekening van de doorsnede van de oven is te zien dat door de grote hitte de grondlagen onder de vloer plaatselijk tot 40 centimeter zijn verhard. Over het vloeroppervlak tekenen zich tussen de kolommen zeven blauwgroen gesinterde banen van de stookgangen af. Deze stookgangen werden, bij het inladen van de droge vormelingen, tot een zekere hoogte uitgespaard en met brandstof (turf of hout) gevuld. Het vuur kon naar behoefte worden geregeld door de openingen tussen de kolommen met klei of stenen af te sluiten of te openen.

Op ongeveer 15 centimeter onder het maai-veld bevond zich, over een groot deel binnen de ovenmuren, een laag half gebakken stenen op zijn kant geplaatst, waarvan een gedeelte in tekening is gebracht. Omdat het vormen en drogen van de nog te bakken stenen in de open lucht plaatsvond, moest men de oven tijdens de wintermaanden sluiten. Na het laatste baksel van het seizoen heeft men de oven grondig schoongemaakt, omdat sporen van as of houtskool op de ovenvloer niet meer werden aangetroffen. Na het schoonmaken heeft men de stenen uit de bovenlaag en die welke door de hitte van het vuur niet voldoende waren doorbakken, verzameld en binnen in de oven geplaatst met het doel ze in het voorjaar weer te gebruiken, om bij voorbeeld de oven af te dekken. Waarom de oven het daaropvolgend jaar niet meer in gebruik werd genomen, is niet

bekend” (p. 48).

L. M. J. De Keyzer situeert de bouw van de door hem onderzochte oven kort na 1357. De oven werd opgericht door het Heer in het Gooi om zijn kasteel herop te bouwen. Het bedrijf is tegen het einde van de 14de eeuw stilgeval- len. Schrijver meent „dat de steenoven in 't Goy een capaciteit had van ruim 40 à 50.000 stenen. Wanneer men nu gemiddeld vijf oven- ladingen per jaar bakte, waarbij met de onder- havige oven gerekend kan worden, dan komt men op een jaarproduktie van ruim \pm 250.000 stenen. Dit aantal werd natuurlijk niet altijd gehaald omdat rekening gehouden moest wor- den met het weer. Bij regenweer moest bijna al het werk stilliggen en door regen en vocht kon het drogen van de stenen aanmerkelijk worden vertraagd”.

„Het vormen van de stenen gebeurde in een houten vorm of mal zonder bodem. Voordat de vorm met klei werd gevuld, werd deze eerste nat gemaakt en met zand bestrooid, teneinde het aankleven van de klei tegen de zijanten tegen te gaan. Nadat de vorm met klei was ge- vuld werd ze met een draad of strijkhout af- gestreken. Hierna werd de mal, welke van handgrepen was voorzien, opgelicht waarna de aldus gevormde steen naar de droogplaats werd afgevoerd. In de archiefrekeningen van de stad Utrecht is te vinden dat een steenvormer 6 tot 7.000 stenen per dag kon vormen.”

Tenslotte de volgende bedenkingen van schrijver : „Bakstenen uit de middeleeuwen wa- ren groter dan de nu gangbare soorten. De afmeting van de baksteen mag ook weer niet evenredig geacht worden met de ouderdom. De formaten van de stenen waren aanvankelijk voor elke steenoven verschillend, doch het duurde weer niet lang of er waren stadsbestu- ren die onderling afspraken maakten om tot een standaardformaat te komen. De stenen wer-

den toen ook kleiner, omdat ze vlugger waren te maken, beter van kwaliteit bleken te zijn, goedkoper, handzamer en beter geschikt voor dunne muren en eenvoudige woningen" (p. 50).

Na het verslag over de middeleeuwse steenoven in het Gooi keren we terug naar de Brugse Tegelrie. Dr. Luc Devliegheer toonde zich bereid om de westelijkste van de drie ovens langs de Noordwatergang te onderzoeken. De genoemde en ondergetekende besteedden, in het voorjaar van 1974, enkele zaterdagen aan het opgraven van het heuveltje, waarin de resten van de bedoelde oven staken²²⁴. Naarmate het werk vorderde, noteerde L. Devliegheer alle gegevens, die nodig waren om zijn verslag op te stellen, en om een plattegrond van de opgegraven resten te tekenen. Hier volgt het verslag van L. Devliegheer :

„Ons onderzoek, dat tot enkele sleuven beperkt gebleven is, heeft een middeleeuwse steenbakkerij gedeeltelijk vrijgelegd, zonder nochtans alle problemen over grootte en opbouw te hebben kunnen oplossen. De noodzaak elke zaterdagavond de gemaakte sleuf terug dicht te werpen, heeft ons onvoldoende gelegenheid gegeven om een overzichtelijk werkvlak te verkrijgen. Toch is uit het onderzoek gebleken dat de opgegravene oven tot het type veldoven behoort heeft, d.i. de oven met vier gemetselde baksteenmuren, waarvan de muur van één of twee langszijden voorzien was van kleine door bogen afgedekte openingen — stookgaten of vuurmonden — waardoor turf of hout in de daarachter gelegen vuurgangen of stookkanalen gebracht werd.

Deze vuurgangen, aan weerszijden begrensd door rijen op hun kant geplaatste vormstenen, werden tijdens het stapelen van deze stenen uitgespaard en, na 50 tot 70 cm afgedekt door over elkaar kragende stenen. Bovenaan werd de oven overdekt door enkele lagen reeds ge-

bakken bakstenen waarboven klei gelegd werd; in de afdekking werden enkele trekpaten uitgespaard²²⁵. De te bakken stenen werden langs de laadopening in een korte zijde in de oven gebracht en gestapeld; na het vullen van de oven werd de opening met baksteen en klei toegemaakt. Van zulke ovens bleven, zoals reeds gezegd, slechts enkele fragmenten bewaard²²⁶.

Van de oostelijke langsmuur werden de muurdammen 1, 2, 3, en de hoek 4 opgegraven. Tussen de gemetselde blokken 1, 2 en 3 bevonden zich in de ovenmuur de vuurmonden, die met een rond-, spits- of segmentboogvormig gewelfje afgedekt waren. Muurdam 1 is 90 cm breed, muurdammen 2 en 3 elk 100 cm; de breedte van de stookopening tussen 1 en 2 bedraagt 60 cm, tussen 2 en 3, en tussen 3 en de zijmuur telkens 50 cm. Tussen de blokken 1 en 2 bevindt zich een gemetselde verbinding; op de plaats van de andere stookopeningen ligt op —75 tot —80 cm een verbrande kleilaag. Langs de buitenkant zijn de blokken uitgehold; deze uithollingen zijn bepleisterd met (verbrande) klei.

De bovenkant van blok 2 ligt 30 cm onder het maaiveld. De vier bovenste baksteenlagen (bakstenen van 27.5-28 x 12.5-13 x 5-6 cm) zijn aan de binnenkant van de oven overdekt met groene glazuur, die over de voegen doorloopt; de verglazing vermindert naar onderen; aan de bovenste laag hebben verscheidene bakstenen groen-verglaasde vervormingen. Onder deze vier lagen bakstenen bevinden zich twee lagen stenen, die bedekt zijn met groenachtige hardgebakken klei, die een begin van verglazing vertoont. Tenslotte is een laag purperachtige baksteen die op —81 cm rust op een harde bruinverbrande kleilaag van 22 cm dikte, die overgaat in normale klei.

Van de stookkanalen 5 en 6 is een gedeelte van de vloer bewaard, bestaande uit één laag

op hun plat gelegde bakstenen (27 x 13 x 6 cm); de bovenkant van de vloer ligt op —80 cm. Vloer 6 is drie rijen bakstenen breed (ca. 40 cm), en werd ingetekend over een lengte van 3.15 m. Op de vloer lag zwarte afval van de brandstof, waarschijnlijk turf. Vloer 5 bestaat uit drie rijen baksteenfragmenten van telkens 13 cm breedte.

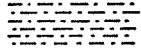
Tussen de stookgangen 5 en 6 is er een 100 cm brede baan waar de te bakken stenen gestapeld werden; op —96 cm ligt de bruinverbrande kleilaag. Die is ook aanwezig onder vloeren 6 (op —86 cm) en 7 (op —90 cm). Op de noordkant van stookgang 6 ligt een 36 cm brede vloer 7, die bestaat uit een dubbele laag (met klei) gemetselde bakstenen op hun kant; de bovenkant van deze 28 cm dikke vloer ligt op —63 cm; de onderkant rust op —90 cm op een laag verbrande klei. Op te merken valt dat de bovenkant van vloer 7 (—63 cm) hoger ligt dan de vloer van stookgang 6 (—79 cm).

Op de vloer 7 zijn, over een lengte van 90 cm, een laag gebakken stenen van het laatste baksel blijven liggen (nr. 8); naast het stookkanaal 6 ligt een rij loodrecht op de gang gericht, en erachter een rij evenwijdig met het kanaal. Tussen deze op hun kant liggende bakstenen (27-28 x 12-13 x 6 cm) bevindt zich thans aarde, die daar maar gekomen is na het opvullen van de oven; oorspronkelijk was er inderdaad tussen de te bakken stenen wat ruimte gelaten om het vuur en de rook tussen de stenen door te laten.

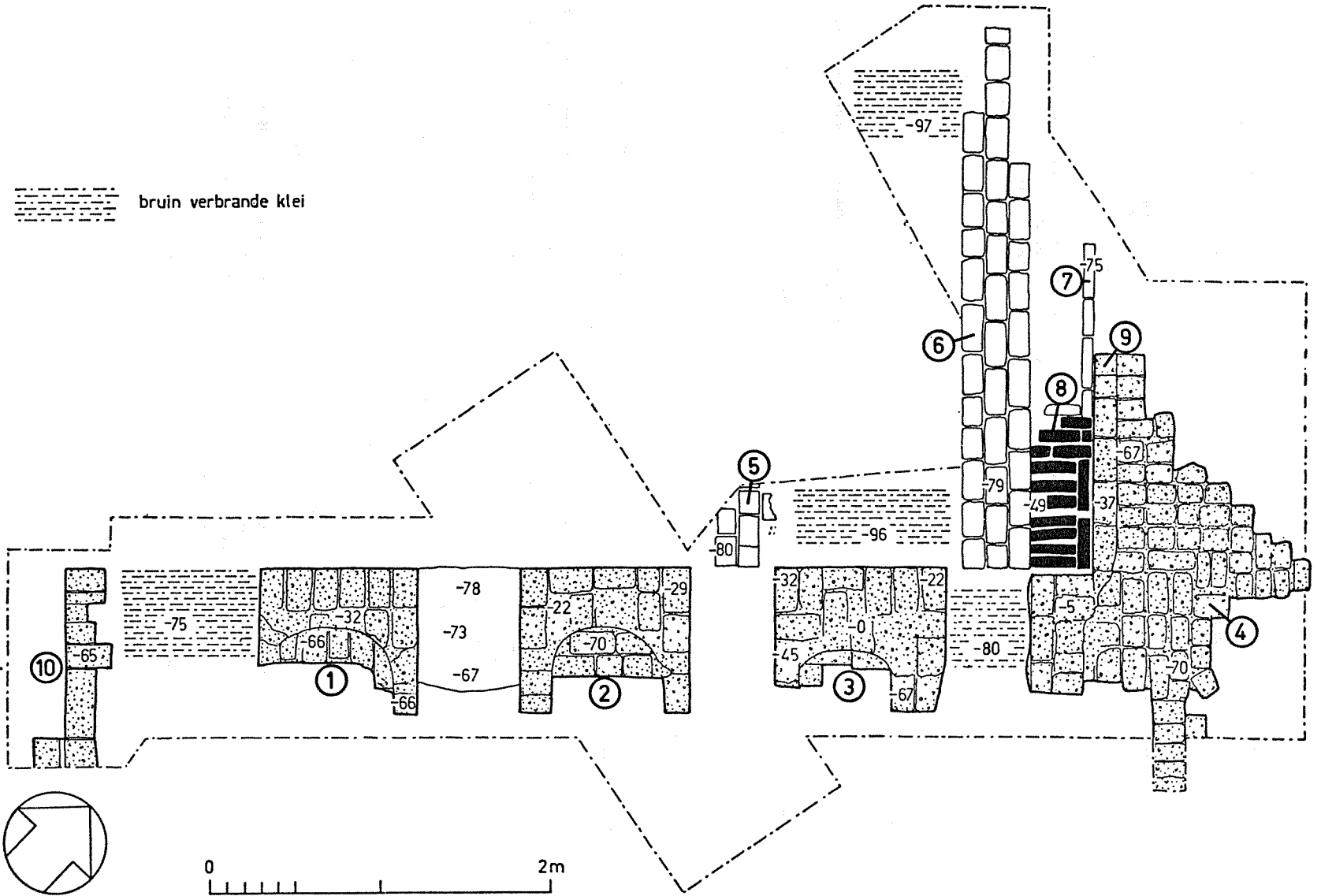
Achter de vloer 7 en de laag bakstenen 8 bevindt zich een restant van een muurtje — vier lagen bakstenen hoog — dat aan de bovenkant (op —37 cm) nog slechts 13 cm breed is, en op —67 cm op een laag verglaasde bakstenen (27.5 x 13 x 6 cm) rust. Waarschijnlijk is dit een klein restant van de noordelijke zijmuur (breedte 1.30 m?), waarvan verder nog een

gedeelte van de onderste baksteenlaag ter plaatse gebleven is. Aan de andere kant van de oven ligt op 80 cm van muurdam 1 het muurtje 10, waarvan maar één laag baksteen bewaard is (bovenkant op —65 cm). De functie van dit muurfragment is niet duidelijk, misschien heeft het een verband met een latere verbouwing van de oven.”

Het is niet mogelijk om het bouwjaar van de opgegravene oven precies te bepalen. In paragraaf 2 wijzen we erop dat Brugge in 1332 twee ovens, en in 1333 nog een bouwde. Daarmee is echter niet bewezen dat de door ons opgegravene oven met een van de drie zojuist vermelde ovens mag geïdentificeerd worden. Toch verklaart L. Devliegher: „Het gevonden baksteenmateriaal — 27-28 x 12-13 x 5.5-6 cm — laat ons toe de oven te situeren in het 2de of 3de kwart van de 14de eeuw. Voor de grootte van de oven zijn we aangewezen op gelijkaardige middeleeuwse ovens in Nederland opgegraven; de binnenwerkse maten van de vloer variëren tussen 7-10 m voor de lengte en 3-4.5 m voor de breedte²²⁷. Ook over het aantal vuurmonden hebben we geen zekerheid, dikwijls zijn er zes of acht”.

bruin verbrande klei

- 1 J. Hollestelle, De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560, hst. 1: „Steenbakkerij in de oudheid”.
- 2 Ducange. Glossarum mediae et infimae latinitatis, V, 534.
- 3 Gilliodts, Inv. Arch. Stad Brugge, Glossaire 518 en 645. De term quareel is soms een vervorming van carrière, steengroef: „2 ½ naveyen wilder dornyx quareelsteene die men besighen zal ter nieuwer halle” (SBR 1333-34, f° 64vo); „½ naveye wilder quareelsteenen” (SBR 1335-36, f° 60vo).
- 4 Verwijs-Verdam VI, 846: men mag niet verwarren met de „quareel, een pijl met een korte, dikke, vierkante schacht”.
- 5 Verwijs-Verdam VIII, 152, verwijst naar: Ziegel (Duits), tigel (Angelsaksisch), tile (Engels). We vermelden nog: tuile (Frans); tegel (Zweeds) = tegel, dakpan baksteen, De Bo 491: „koreel kareelsteen, fr. brique”.
- 6 J. Hollestelle, o.c. hst. 5: „Het begin van de middel-eeuwse steenbakkerij”.
- 7 L. Devliegheer, De vroegste gebouwen in baksteen in Vlaanderen, Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, 10e jaar, p. 247.
- 8 J.A. Trimpe Burger, Berichten Rijksdienst voor Oudheidkundig Onderzoek, 1962-63, p. 547.
- 9 L. Devliegheer, a.c. p. 248-50.
- 10 L.F. Salzman, Building in England down to 1540, Oxford 1952.
- 11 Dr. L. Devliegheer verklaart: „met turf bekwam men een zacht vuur waardoor de baksteen op een meer gelijke manier gebakken werden”.
- 12 Een groot deel van dit interessant polderlandschap wordt nu ingenomen door de Zeebrugse havenwerken.
- 13 ASB, Reg. 24, Charter nr. 1180 (1279). De Abdij en haar steenbakkerij stonden in het 178e Reig.
- 14 De Flou XV, 719. Het 171e Reig, f° 1094vo, vermeldt daar „een neder pittende bilk”.
- 15 Zuienkerke en de aanpalende parochies liggen in een landschap, waar een turflaag onder de polderklei steekt.
- 16 STP, p. 300.
- 17 De overblijvende rekeningen uit de 13de eeuw bestrijken de volgende perioden: okt. 1281 - okt. 1282; nov. 1283 - okt. 1285; nov. 1287 - nov. 1288; jan. 1290 - okt. 1294; sept. 1297 - okt. 1299. We excerpeerden deze dokumenten in 1963-64. Sedertdien publiceerden C. Wyffels-J. De Smet 'De rekeningen van de stad Brugge, Eerste deel, 1280-1302'.
- 18 SBR 1287-88, f° 22vo en 24vo.
- 19 W.P. Dezutter-M. Ryckaert, Op en rond de bouwwerf, p. 62-63, uitg. Stad Brugge (1975).
- 20 SBR sept. 1297 - dec. 1298, f° 29vo: „Monachis de Dunis, pro tegulis habitis per Colardum Alverdoe”, 3 pd. 5 sch. par.
- 21 De volkslatijnse term „macio” luidt in het middelnederlands matse/metse. „Macenarius” bestaat nog als matsenare in de taal van noordelijk West-Vlaanderen.
- 22 SBR spt. 1297 - dec. 1298, f° 10ro-14vo. De bouw van de Speie van de Speipoort wordt besproken door M. Coornaert, Bijdrage, p. 18.
- 23 SBR dec. 1298 - okt. 1299, f° 18vo-19ro.
- 24 SBR mei 1302 - feb. 1303, f° 58ro-60vo. Verder „van der Ezelpoorte te deckene” (SBR feb.-mei 1303, f° 24ro).
- 25 Verwijs-Verdam I, 1473: „buette, klokpan, groote, breede dekpan, wier onderste middendeel oprijst als een halve klok”. De Bo 1238: vaneel = gootpan, „eene zeskantige dekpan, langer dan breed, en omgebogen gelijk eene veurstpan.”
- 26 Verwijs-Verdam I, 948: berneccamer, smeltkamer = de Munt.
- 27 Verwijs-Verdam VI, 1684: ruisoot, riool.
- 28 SBR feb. 1309-10, f° 32ro, 32vo en 45ro.
- 29 SJH, Rek. nr. 32, rol 1310. Rek. nr. 37, rol 1316: 19 ½ pd. par. „van daringhe den teghelen te Zuenkerke”.
- 30 SBR 1315-16, f° 18vo-19ro.
- 31 Verwijs-Verdam III, 474: „eene bepaalde soort van tegel, de op den hoek van een muur wordt gebruikt, hoeksteen”. We zien echter dat hoektegels steeds samen met andere dektegels geboekt worden. J. Hollestelle, o.c. p. 68: „hoec-teghelen waren bestemd voor de schuine hoekkepers.”
- 32 SBR 1316-17, f° 40vo-47ro.
- 33 SBR 1318-19, f° 33ro, 38ro-40vo.
- 34 Verwijs-Verdam IV, 566, lier, borstwering, leuning.
- 35 SBR 1318-19, f° 33vo, 37ro, 43ro-44vo.
- 36 J. Hollestelle, o.c. p. 120: ook de steden Utrecht, Gent, Middelburg (1360) en Zierikzee (1342) bezaten een steenbakkerij.
- 37 Gilliodts, Inv. Arch. Stad Brugge I, 436, Charter 359. Zie hst. 4, par. 1.
- 38 In die periode beginnen en eindigen de rekeningen omstreeks einde januari.
- 39 Zulle/zille = drempel, ingang; het recht om binnen te treden of in gebruik te nemen.
- 40 SBR 1332-33, f° 1ro en 2vo.
- 41 J. Hollestelle, o.c. hst. 3, 'Het steenbakken', vermeldt twee types: 1. de oven met gemetste muren; 2. de „loegen-oven” zonder muren, d.i. veldoven. We menen echter dat de door ons geciteerde loodsen dienden voor het vormen en het drogen van de stenen.
- 42 De term last beduidt 10.000 stuks. Turf diende nog voor andere doeleinden, o.a. „omme de saudeer yseren mede te heetene” (RV 145, 1403-04, f° 169vo).
- 43 J. Hollestelle, o.c. p. 40: ca. 1900 gebruikte men nog 2 m³ turf om 1000 stenen te bakken. Daarbij was 1,5 m³ klei nodig
- 44 SBR 1332-33, f° 59vo-61vo en 78vo.
- 45 Helen betekent: een nieuwe oven gebruiksklaar maken door die te stoken; verder: in een oven bakken; vgl. SJH nr. 57, Rek. 1376, f° 8ro: (uitgaven) „van 9 ½ last quareele te heerne ende te makene”, 8 gr. x 1000. Zie A. Bonnez, Een bakoven helen, Biekorf 1978, p. 122. De term verschijnt ook in 1441 (par. 9) en 1499 (par. 11).
- 46 6 sch. par. = 6 gr.
- 47 Jakob Stupaert en Gillis Vandewalle werden in oktober 1333 tweemaal „ysent te Ramscapelle, omme der stede water-ganc te besiene” (f° 92ro).
- 48 M. Coornaert, De steenbakkerij van de stad Brugge te Ramscapelle, R. d. P. 7e jaar, nr. 2, p. 45.
- 49 Zie STP, Toponimische kaart. De wijk rond de St.-Laureinskapel ligt 2,5 km ten noorden van de Monnikenspeie, op de oostoever van de Lissewegse Vaart.
- 50 SBR 1333-34, f° 70ro-72ro en 83ro.
- 51 Nergens vernemen we de inhoud van een oven. J. Hollestelle, o.c. p. 171: een oven bevatte ca. 1355 30.000 tot 45.000 stenen; men stookte 4 tot 5 keren per jaar.
- 52 L. Devliegheer noch wijzelf konden uitmaken wat die term precies beduidt.
- 53 SBR 1334-35, f° 59vo-60ro.
- 54 SBR 1335-36, f° 64vo-65ro.

55 Op f° 73vo staat de post „van der brughe steenyn te makene ende te verwelvene in tassche, also men gaet ter Pan- nen waerd”. Ter Panne ligt te Koolkerke langs de Dudzeelse Weg.

56 SBR 1336-37, f° 67ro-67vo en 76vo.

57 Verwijs-Verdam IX, 2702 : wisse, twijg, gevlochten band van twijgen, door twijgen samengebonden hoeveelheid brand- hout. Hier gaat het om gedroogde stukken turf.

58 SBR 1337-38, f° 67vo-68ro.

59 SBR 1338-39, f° 70vo-71ro.

60 SBR 1338-39, f° 99vo-107vo.

61 Vanaf 1339-40 beginnen de rekeningen op 2 februari.

62 SBR 1339-40, f° 63ro en 73vo.

63 SBR 1339-40, f° 125ro en 123vo.

64 KOO, A 8, Omm. Reig, f° 308ro.

65 In de omm. van 1576 meet het perceel 3 G 136 R, maar behoort het niet meer aan Brugge. Het wordt „een stuk on- effen pittende land” genoemd.

66 SBR 1341-42, f° 82vo.

67 SBR 1342-43, f° 73vo. Potterie nr. 89, Rek. 1342-43, f° 6ro; 1000 „quareeltgehelen” kosten 13 gr. 8 m.; 1343-44 : 1000 karelen = 12 gr. 6 m.

68 SBR 1342-43, f° 67ro, 80vo en 87ro.

69 In hst. 1, par. 26, 27 en 28, en hst. 2, par. 8₁ zagen we reeds dat af en toe dammen in de watergangen gelegd werden om de vloed te stutten.

70 SBR 1344-45, f° 66vo en 68vo.

71 J.P. Sosson, Les travaux publics de la ville de Bruges, XIVe-XVe siècles” (1977) p. 70-79, citeert talrijke posten uit de stadsrekeningen, die we publiceerden in R. d. P. nr. 2, 3 en 4 (1965).

72 SBR 1350-51, f° 56vo.

73 SBR 1352-53, f° 54vo.

74 SBR 1355-56, f° 76ro-80ro : posten „van stenen ende teghelen te voerne ter Ghentpoorte”; f° 80ro-91vo : het werk van de „machers”, „steehauwers”, en „teghelhouwers”.

75 SBR 1355-56, f° 62ro-63vo.

76 SBR 1359-60, f° 54vo. SJH nr. 55 : de term „maecht- sene” (1359), „maetsene” (1360).

77 SBR 1362-63, f° 59vo en 50vo. SJH nr. 57 : de termen „dectegulen” en „maetstegulen” (1363).

78 SBR 1363-64, f° 52ro.

79 SBR 1366-67, f° 41vo.

80 SBR 1367-68, f° 39ro.

81 Verwijs-Verdam VII, 1243 : stillecamere, een „huisje”, of „secret”.

82 Verwijs-Verdam VIII : buitenrand van een wiel. De term veig bedoelt wellicht stenen die in zulke vorm gebakken zijn, dat men daarmee venster- of deurbogen kon metsen.

83 Verwijs-Verdam III, kemenade, kamer met een haard of stookplaats.

84 SBR 1368-69, f° 36vo.

85 Verwijs-Verdam I, 298, aisement, gemak, „secret”.

86 SBR 1369-70, f° 41ro en 67vo.

87 SBR 1370-71, f° 40ro, 52ro, 63vo en 67ro.

88 SBR 1371-72, f° 36vo en 56ro.

89 SBR 1372-73, f° 39vo.

90 KOO, SJH, A3, Rek. Bl. Wat. 1373-74 : (van) „2000 nioer teghelen die ghebezeghet waren an t cakfoen int tsam- bochts huus”, 24 gr. x 1000; „van dezen vorseiden teghelen te voerne van Houthave ten ambochte”, 2 pd. gr.

91 Potterie nr. 89 : „maschetegelen”, 28 gr. x 1000; de term „maesschene”

92 SBR 1379-80, f° 38ro.

93 SBR 1382-83, f° 73ro en 86vo

94 SBR 1383-84, f° 37ro.

95 SBR 1385, f° 41ro, 57vo-68ro.

96 SBR 1385-86, f° 47ro, 63vo en 93ro.

97 SBR 1386-87, f° 44ro en 83vo.

98 SBR 1388-89, f° 42ro, 64vo en 73vo.

99 SBR 1389-90, f° 6ro en 44ro.

100 SBR 1390-91, f° 58ro en 75vo.

101 SBR 1390-91, f° 104ro „eenen nobel maect 6 s gr.”.

102 SBR 1390-91, f° 109ro.

103 SBR 1394-95, f° 35ro

104 In 1974 werd een van de ovens van de Brugse Tegelerie onderzocht (par. 13). Onder het puin vonden we een aantal gehele karelen van de „grote vorm”. Die bakstenen meten gemiddeld 27,5 cm, d.i. de lengte van de toenmalige Brugse voet; dikte : ± 6 cm; breedte : ± 13 cm.

105 SBR 1394-95, f° 66vo.

106 SBR 1395-96, f° 60vo, 71vo en 79ro.

107 SBR 1395-96, f° 38ro. Potterie nr. 89, 1396-97, 251ro : „3000 tegelen eenen muer of te makene”, 32 gr. x 1000.

108 Verwijs-Verdam IX, 2441 : wiege, gewelf, riool.

109 De rekening vermeldt vele straatnamen uit de periode ca. 1395.

110 SAB, Rek. Speie te Damme, f° 13vo-14ro.

111 SBR 1396-97, f° 62ro, beschrijft het werk met de bij- horigheden. De Koepoort beschermde het sluisje, waarlangs de Boterbeek (= Capucienenreie) de stad binnenvloede. Zie nog De Flou VIII, 98 : „de coepoorte vanden wyngaerde” (1411); „de brughe thenden der Oostmeersch bider Coepoorte” (1465). In onze studie „De geschiedenis van de Brugse Leie” situeren we het Koegat verkeerdelijk bij het Minnewater (Kultureel Jaarboek Provincie Oost-Vlaanderen, Bijdrage 10, p. 109, noot 219, 1979).

112 Zie een nota bij par. 4.

113 SBR 1396-97, f° 96ro en 43vo

114 Verwijs-Verdam VII, 1242, slecht, effen, „met den be- ganen grond gelijk”.

115 Idem III, schoorsteen, schouw.

116 Idem : frans guérite = wachthuis.

117 SBR 1397-98, f° 45vo en 79vo.

118 SBR 1397-98, f° 57vo en 63ro.

119 SBR 1398-99, f° 43ro en 43vo.

120 SBR 1398-99 f° 57ro en 68vo.

121 SBR 1400-01, f° 74vo, beschrijft de poorten.

122 SBR 1400-01, f° 58vo, geeft een gedetailleerde beschrij- ving.

123 Verwijs-Verdam IX, 2628 : winkel = hoek; dus hoek- steen.

124 Idem I, 1472 : buweren = uitsnijden ?

125 Idem III, 1211 : „getande opening in vestingsmuren”.

126 Idem VIII, 366 : tinne, trans, kanteel.

127 SBR 1400-01, f° 62ro-63ro

128 SBR 1400-01, f° 44ro, 64ro en 72ro.

129 SBR 1400-01, f° 45ro.

130 SBR 1401-02, f° 66ro en 66vo.

131 SBR 1401-02, f° 71ro.

132 SBR 1401-02, f° 75vo en 81ro.

133 SBR 1401-02, f° 47vo-48vo, 68vo en 73vo. SJH nr. 84,

- 1402, f° 75vo : 5.100 „maedsteghelen" gekocht bij M. Bouts.
- 134 SBR 1402-03, f° 63ro en 63vo.
- 135 SBR 1402-03, f° 61ro, 67vo-68ro.
- 136 SBR 1402-03, fo 47vo-48ro en 74ro. SJH nr. 87, 1403, f° 63vo : „19.000 maesteghelen ghecocht ieghen Matheeus Bouts, verwrocht an de scuere ende ande ryole".
- 137 SBR 1403-04, f° 45vo en 59ro.
- 138 SBR 1404-05, f° 68vo en 72ro.
- 139 SBR 1404-05, f° 47vo.
- 140 SBR 1405-06, f° 50vo, 55vo, 59ro en 65vo.
- 141 KZ, p. 40.
- 142 STP, p. 110, bespreekt dit sluisje.
- 143 SBR 1405-06, f° 43ro.
- 144 SBR 1406-06, f° 46ro en 55ro. SJH nr. 91, 1407, f° 78vo : „1.000 maedsteghelen van der groter vorme ghehaelt te Hettelgheem", 60 gr.
- 145 KZ, p. 216-17.
- 146 SJH. 149, nr. 93, fo 97vo-98ro : gekocht bij P. Debloc 5000 „maedsteghelen van der groter vorme", 36 gr. x 1000; 12.000 karelen tegen 24 gr., Maarten Lippins 12.000 tegen 20 fr.; nr. 96, f° 100vo-108ro : P. Debloc „13 last nieuwer teghelen van der cleene vorme", 24 gr. x 1000; „2 last van der groter vorme", 24 gr. x 1000; „2 last van der groter vorme" tegen 36 gr.; 18.000 „niewer maedsteghelen" tegen 22 gr.
- 147 Verder blijkt dat de prijs 22 gr. bedroeg.
- 148 SBR 1412-13, f° 25vo.
- 149 ABB, G 59. Rek. „pro opere turris anno XIII", fo 4ro.
- 150 SJH nr. 150, 1411-13, f° 102ro-102vo.
- 151 SBR 1413-14, f° 26ro.
- 152 SBR 1414-15, f° 29vo en 57ro.
- 153 SBR 1415-16, f° 37ro. SJH nr. 104, 1416, f° 100ro : Jakob de Sopper 2 last „maedsteghelen" tegen 32 gr.
- 154 M. Geeraerts toont 500 m muur met 5 muurtorens.
- 155 Volgens de berekeningen van J.P. Sosson, o.c. produceerde Aaishove, van 1332-33 tot 1415-16, 17.501.800 „briques".
- 156 SBR 1333-34, f° 72ro.
- 157 SBR 1334-35, f° 60ro.
- 159 SBR 1346-47, f° 67vo.
- 159 SBR 1351-52, f° 55ro. Ook SJH kocht af en toe „dec-teghelen ende vorsten" (nr. 55, Rek. 1355, 1356 en 1357).
- 160 SBR 1361-62, f° 56ro.
- 161 Gilliodts, Glossaire Flamand, 74 : „een wagh des 20 steen, een steen es 6 pond".
- 162 Verwijs-Verdam III, 1247 : cave, kelder, ook schoorsteen, schouw.
- 163 SJH nr. 57, f° 8ro : „van haerteghelen ten ovene", d.w.z. voor de oven in het hospitaal.
- 164 Potterie nr. 89 : „hertteghelen", 14 gr. x 100 (1378).
- 165 SBR 1379-80, f° 38vo.
- 166 SBR 1386-87, f° 61ro en 74vo.
- 167 SBR 1390-91, f° 43ro.
- 168 Potterie nr. 89, 1391-92, f° 168vo : 16 „vuerstteghelen" x ½ gr.
- 169 De term schild bedoelt een gemetste schoorsteenmantel.
- 170 SBR 1394-95, f° 30vo.
- 171 Potterie nr. 89, 1394-95, f° 228ro : „van 1 nieuwen hoven te makene... omme haertteghelen in den hoven te doene"; 1396-97, f° 250vo : 1 „vuerstteghel" = ½ gr.; 1000 daktegels = 56 gr.
- 172 SBR 1398-99, f° 44vo.
- 173 SBR 1401-02, f° 49vo.
- 174 SJH nr. 87, 1404, f° 76vo.
- 175 SBR 1418-19, f° 52vo.
- 176 Verwijs-Verdam II, 219, verwijst naar Littré : arcs-dou-bleaux, premiers arcs, qui forment les voûtes d'un pilier à l'autre.
- 177 Verwijs-Verdam VI, 1500 : roef, roof, dak, overdekking.
- 178 M. Geraerts toont een toren en 150 m stadsmuur op het einde van de Vlamingdam.
- 179 Verwijs-Verdam IV, 2128 : „een soort van gebakken steen of tichel, van een eenigszins ronden of gebogen vorm". J. Hollestelle, o.c. p. 68 : „cromwerc" bedoelt vorsten, hoektegels en vanelen samen, gesteld tegenover platte daktegels.
- 180 Potterie, nr. 93, 1428-29, brengt de term „mets teghelen".
- 181 J. Hollestelle, o.c. p. 125 : „Het dorpje Stekene genoot omstreeks 1400 al een grote vermaardheid als steenbakkerscentrum". Stekene kende zijn hoogtepunt in het begin van de 16e E. Daar waren „meer dan vijftig steenbakkerijen". Schrijfster verwijst naar een studie van A. Van den Bogaerde.
- 182 SJH nr. 128, 1429-30, f° 85vo.
- 183 M. Geraerts toont een muur die de Speie-, Koolkerkse en Lenaartpoort verbindt.
- 184 M. Geeraerts toont 200 m muur en 1 muurtoren op de westzijde van de Kruispoort.
- 185 Gilliodts, Glossaire Flamand, 570 : 1 schild = 1 pd. 2 sch. par. = 22 sch. gr.
- 186 Potterie nr. 92, 1441-42.
- 187 SBR 1446-47, f° 53ro.
- 188 Potterie nr. 96, 1455-56.
- 189 RV 191, 1458-59, f° 79ro-79vo.
- 190 RV 192, 1459-60, f° 70ro.
- 191 SBR 1461-62, f° 44ro.
- 192 SBR 1465-66, f° 36ro-41ro.
- 193 De Bo 947 : stekesteen, „een steen van gebakken eerde, gelijk aan een sneedje, doch merkelyk breeder"; 912 : sneedje, „een steen van gebakken eerde, omtrent 20 centimeters lang, 10 breed, en 2 ½ dik. De vaute van eenen oven met sneedjes metselen".
- 194 Potterie nr. 98, 1469-70.
- 195 A. Dewitte, Op en om de XVe eeuwse Brugse bouw-werf, Biekorf, 77e jaar, p. 145-151 (1977)
- 196 RV 216, 1479-80, f° 105ro en 105vo.
- 197 Potterie nr. 102, 1481-82, f° 63ro; 1482-83, f° 45vo.
- 198 RV 221, 1483-84, f° 116ro-119ro.
- 199 Potterie nr. 105, 1498-99, f° 42vo. Zie de term „helen" in par. 2.
- 200 SBR 1491-92, f° 22ro. SBR 1500-01, f° 20ro, noemt de bedoelde plaats : „daer nu den teghelovene up staet".
- 201 Enkele steenovens uit de 15e eeuw : SAB, Farde Eie-Reig. Eie 1442-43, f° 14vo : „te Lisseweghe... bij de teghelrie"; SBR 1485-86, f° 174ro : „bij den teghelovenen ande noordzyde van de vaert", ten noorden van Damme; Uitk. p. 142 : een Tegeloven bij het Bommelzwin (1456); De Flou XV, 722-34, o.a. te Moerkerke en in de omgeving van Gistel. Zie ook het Toponomisch Register van Ramskapelle.
- 202 Deze term wordt hieronder besproken.
- 203 SBR 1502-03, f° 60vo.
- 204 RV 259, 1519-20, f° 24vo, RV 260, 1520-21, f° 20vo. Ook op 9 maart 1523 ging een burgemeester „t Sceipstale omme brycsteenen te ziene ende coopene" (RV 262, 1522-23, f° 27vo).
- 205 Potterie nr. 113, 1526-27, f° 69ro en 80ro.
- 206 Potterie nr. 113, 1529-30, f° 72ro

- 207 Ongetwijfeld worden „stekensche teghelen” bedoeld.
- 208 Reig 1538-39, f° 16ro-17ro.
- 209 Vertaling: 62 grote oude daktegels; 1000 kleinere nieuwe daktegels; een tegeldekker werd ook „teglarius” genoemd.
- 210 Verwijs-Verdam VI, 652: prenten, persen, een figuur indrukken.
- 211 SBR 1619-20, f° 61ro. Ook de volgende SBR vermelden pannedaken.
- 212 Potterie nr. 127, 1640-42, f° 54vo. Zie hst. 2, par. 8: dakpannen en „verloode teghelkens” (1641). HE, p. 223, nr. 112: „hofstede gedeckt met roo pannen”, 1652
- 213 J. Hollestelle, o.c. p. 53: klinkaart = hard gebakken steen.
- 214 Eie 1652153, f° 19ro: „Remy de Maye, steenbacker”.
- 215 R. De Keyser, R. d. R. 6e jaar, nr. 1, Toponimische kaart: Bekaf ligt langs de Zoute Vaart, 1200 m ten zuidoosten van Oostkenke.
- 216 J. Hollestelle, o.c. p. 73: in Holland noemde men de vloertegels, naargelang hun formaat, heebakken, halfbakken, tuimelaars.
- 217 ABB, F 84, Rek. Kerk Dudzele, f° 26ro
- 218 Steenbakker Pollet uit Brugge wordt besproken in Uiterkerke, p. 53, en STP, p. 199. Uitk. p. 53-54, vermeldt nog steenbakkerijen uit de 19de eeuw.
- 219 Zie HE, p. 248. J. Bulcke kocht in 1794 de bewuste hoeve op de grens Ramskapelle-Heist, vanwege Dominicus Custis (Aanw. 3545, Omm. f° 432vo).
- 220 L. Gilliodts, Inv. Arch. Stad Brugge I, 436; 448-49.
- 221 Enkele steenklompen en bakstenen worden tentoongesteld in het museum Sincfala te Knokke-Heist.
- 222 Een eerste, korte mededeling verscheen in R.d.P. 4e jg. nr. 2, p. 107 (sept. 1962).
- 223 L. M. J. De Keyser, Middeleeuwse steenovens in 't Goy, Spiegel Historiae, jan. 1973, p. 50.
- 224 De volgende leden van de St.-Guthagokring te Oostkerke hielpen bij het graafwerk: Juan Poppe, Guido Bullynck, Kristiaan Heyneman.
- 225 Cfr. o.a. J. Hollestelle, De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560, Assen, 1961, p. 28-32.
- 226 De hoogten werden genoteerd vanaf het maaiveld.
- 227 H. Praamstra, Sporen van laat-middeleeuwse tichelbedrijven aan het Selwederdijpje bij Groningen, in Groningse Volksalmanak, 1958, 127-144; H. Halbertsma, Een middeleeuwse steenoven bij Deersum, Friesland, in Berichten R.O.B., 12-13 (1962-63), 326-335; L. De Keyser, Middeleeuwse steenoven in 't Goy, in Spieghele Historiae, 8 (1973), 45-50; J. Hollestelle, Soilmarks of late medieval brick clamps at Wijk bij Duurstede, in Berichten R.O.B., 24 (1974), 185-189; G. Hoek, Gemeentewerken Rotterdam. Verslagen van de afdeling Oudheidkundig Onderzoek, 1971, p. 6, fig. pl. 2.